

L. Tolstoy

Harb ve Sulh

5

Çeviren:
Zeki BAŞTIMAR

RUS KLÂSİKLERİ : 2

HARB VE SULH

V. Cilt

L. TOLSTOY

HARB VE SULH

* *

Bu eseri Zeki BAŞTIMAR di'imize çevirmiştir.

Eski Yunanlılardan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek, tabû yoldur. Bu sebeple tercüme külliyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz.

1-8-1941

İSMET İNÖNÜ

HARB ve SULH

V

DÖRDÜNCÜ KISIM

I

İnsan can çekişen bir hayvan görünce dehşete düşer: sanki kendisinden bir şey — kendi aslı — gözlerinin önünde yok olmakta, sona ermektedir. Fakat can çekişen bir insansa, sevilen bir insansa yok olan hayat karşısında dehşetten başka bir acı, bir yürek yarası da hisseder ki, bu yara bir beden yarası gibi bazan öldürür, bazan kapanır, fakat her zaman sızlar, irkiltici dış temaslardan sakınır.

Prens Andrey'in ölümünden sonra Nataşa ile prenses Mariya bunu aynı derecede hissetmişlerdi. Mânen sınımışlar, tepelerinde duran korkunç ölüm bulutunun altında gözlerini kırpıştırıyor, hayatın yüzüne bakamıyorlardı. Kapanmış yaralarını dokunaklı, acı temaslardan dikkatle koruyorlardı. Her şey: sokaktan hızla geçen bir araba, yemek zamanının hatırlatılması, hazırlanacak bir elbise hakkında hizmetçi kızın sorduğu bir soru; daha fenası, içten gelmiyen bir söz, zayıf bir ilgi, yarayı acı acı sızlatıyor, onlara bir saygısızlık gibi geliyordu, muhayyilelerinde hâlâ devam eden korkunç, sert koroyu dinlemek için gerekli sükûtu bozuyor ve karşılarında bir an açılan esrarlı, sonsuz uzaklıklara bakmalarına engel oluyordu.

Ancak ikisi bir arada yalnız oldukları zaman bir üzümlük ve acı duymuyorlardı. Birbirleriyle az konuşuyorlardı. Konuşunca da önemsiz şeylerden bahsediyorlardı. İkisi de gelecekle münasebeti olan herhangi bir şeyi hatırlamaktan aynı derecede çekiniyordu.

Bir geleceği mümkün görmek, onun hâtırasına bir saygısızlık gibi geliyordu. Konuşmalarında, ölü ile münasebeti olabilecek her şeyi pek ihtiyatlı bir sükûtle geçiriyorlardı. Hayatta çektikleri, duydukları onlara sözle anlatılmaz gibi geliyordu. Onun hayatının ayrıntılarını her hatırlatma, onlara gözleri önünde dönen esrarın azametini, kutsallığını bozuyor gibi geliyordu.

Sözlerinde daima ihtiyatlı davranma, sözü ona dönebilecek her şeyden biteviye ve dikkatle kaçınma: söylenemeyecek şeylerin sınırı üzerinde her tarafta görülen duralamalar, hissettikleri şeyleri muhayyileleri önüne daha berrak, daha açık olarak sermekteydi.

Fakat sâf ve tam bir sevinç gibi sâf ve tam bir keder de imkânsızdır. Kendi mukadderatının tek bağımsız hâkimi, yeğeninin vasisi ve mürebbiyesi durumunda olan prenses Mariya, iki hafta yaşadığı keder âleminden kendisini hayatın çağırdığını ilk olarak duydu. Akrabalarından mektuplar almıştı, onlara cevap vermek lâzımdı; Nikoluşka'ya verilen oda rutubetliydi, çocuk öksürmeye başlamıştı. Alpatîç, işlerin hesabını vermek ve sağlam kalan, sadece küçük bir tamir istiyen Vzdvijenski'deki eve, Moskova'ya gitmeyi teklif ve tavsiye etmek için Yaroslavl'a gelmişti. Hayat, durmuyordu; yaşamak lâzımdı. Şimdiye kadar yaşadığı münzevi mürakabe âlemin-den çıkmak prenses Mariya'ya ne kadar zor gelirse gelsin, Nataşa'yı yalnız bırakmak, onun için ne kadar acı, âdeta azap verici olursa olsun, hayat kaygıları ondan alâka istiyordu, o da elinde olmıyarak kendini teslim etti. Alpatîç'le birlikte hesapları kontrol etti, yeğeni hakkında Dessalles'e danıştı, kendisinin Moskova'ya gitmesi için hazırlık yapılmasını emretti.

Nataşa yalnız kalmıştı, prenses Mariya gitme hazırlıklarıyla uğraşmaya başlıyalı beri ondan da kaçıyor.

Prensес Mariya, kendisiyle Moskova'ya gitmesi için Nataşa'ya müsaade etmesini Kontese teklif etti. Anne de, baba da bu teklifi memnurlukla kabul ettiler, çünkü kızlarının günden güne kuvvetten düştüğünü fark ediyor, hava değiştirmesinin de, Moskova doktorlarının da onun için faydalı olacağını düşünüyorlardı.

Bu teklifi kendisine bildirdikleri zaman Nataşa:

— Hiçbir yere gitmiyeceğim, — diye cevap verdi, — bırakın beni rica ederim.

Kederden ziyade güceniklik ve öfkeden gelen göz yaşlarını güçlükle tutarak odadan fırlayıp çıktı.

Nataşa, kendisini prenses Mariya tarafından terk edilmiş, kederi ile başbaşa bırakılmış hissedeli beri vaktinin büyük bir kısmını odasında tek başına geçiriyor, divanın bir köşesine çömelip oturuyor, ince, sinirli parmaklarıyla bir şeyleri yolarak veya mıcıklayarak gözlerinin rastgele durduğu bir yere, dik, hareketsiz

bakışlarla bakıyordu. Bu yalnızlık onu eziyor, bitiriyordu; fakat onun için zaruri idi. Birisi yanına girince hemen kalkar, durumunu, bakışlarının ifadesini değiştirir, kitabını veya dikişini eline alarak ona engel olan kimsenin çıkmasını sabırsızlıkla beklerdi.

Ona hep, can gözünün korkunç, çetin bir sorgu ile dikildiği şeyi nerdeyse hemen anlayıverecek, kavrayıverecekmiş gibi gelirdi.

Aralık ayının sonlarında, zayıf ve solgun Nataşa, sırtında siyah yün bir elbise, başında itinasız bir şekilde top yapılmış saç örgüsüyle divanın bir köşesine ayaklarını altına alıp oturmuş, kemerinin uçlarını sinirli sinirli buruşturup sarkıtarak kapının köşesine bakıyordu.

Onun gittiği yere, hayatın öbür tarafına bakıyordu. Hayatın evvelce hiç düşünmediği, çok uzak ve ihtimal dışı gördüğü öbür tarafı, şimdi onun için, boşluktan, harapluktan, acı ve ıstıraptan başka bir şeyi olmıyan bu tarafından daha yakın, daha sıcak, daha anlaşılır görülüyordu.

Onun yaşamış olduğunu bildiği bir yere bakıyordu; fakat onu ancak burada olduğu zamanki şekliyle görebiliyor, başka türlü göremiyordu. Mitişçi'de, Troytsa'da, Yaroslavl'da nasılsa onu yine öyle görüyordu.

Yüzünü görüyor, sesini duyuyor, sözlerini ve kendisinin ona söylemiş olduğu sözleri tekrarlıyor; bazan kendi adına, onun adına o zaman söylenebilecek yeni sözler düşünüyordu.

İşte o, başını zayıf, solgun eline dayamış, kadife kürkiyle koltukta uzanıyor. Göğsü korkunç şekilde çökük, omuzları kalkık. Dudakları sıkıca kapanmış, gözleri parlıyor, solgun alnında buruşuklar belirip kayboluyor. Bir ayağı hafifçe, hızlı hızlı titriyor. Nataşa onun şiddetli bir ağrı ile savaştığını biliyor. "Bu ağrı nedir? Ağrı nıye? Ne hissediyor? Nasıl bir ağrısı var." diye düşünüyordu. O, Nataşa'nın kendisine baktığını fark etti, gözlerini kaldırdı, gülümsemeden konuşmaya başladı.

"Korkunç olan yalnız şu, dedi: İstirap çeken bir insana ebedî olarak bağlanmak. Bu ebedî bir azap" — dikkatle Nataşa'ya baktı. Nataşa, her zaman olduğu gibi, yine ne söyleyeceğini düşünmeye vakit kalmadan cevap verdi, dedi ki: "Bu böyle devam edemez, olmaz, siz iyileşeceksiniz, tamamiyle iyi olacaksınız."

Şimdi Nataşa onu yeniden görüyor, o zaman bütün hissettiklerini yeniden yaşıyordu. Bu sözleri söylerken kendisine dikilmiş sürekli, kederli, sert bakışlarını hatırladı, bu sürekli bakışlardaki sitemin ve ümitsizliğin mânasını anladı.

Nataşa, şimdi kendi kendine söyleniyordu: “Biliyorum, o her zaman ıstırap çekecek bir hâlde kalsaydı, korkunç bir şey olurdu. Bu sözleri o zaman sadece, bu kendisi için korkunç bir şey olur diye söyledim, halbuki o başka türlü anladı. *Benim için* korkunç bir şey olurdu sandı. O zaman henüz yaşamak istiyordu, ölümden korkuyordu. Hem o kadar sersemce, kabaca söyledim ki. Bunu düşünmedim. Büstübün başka bir şey düşünmüştüm. Düşündüğümü söyleseydim şöyle derdim: varsa ölseydi, gözlerimin önünde daima ölseydi, şimdiki halime nispetle bahtiyar olurum. Şimdi... hiçbir şey yok, hiç kımse yok. O bunu biliyor muydu? Hayır. Bilmiyordu, hiçbir zaman da bilemeyecek. Şimdi artık bunu hiçbir zaman, hiçbir zaman düzeltmeye imkân yok.” O yine kendisine aynı sözleri söyledi, fakat şimdi Nataşa hayalinde ona başka türlü cevap verdi. Onu durdurdu ve dedi ki: “Sizin için korkunç bir şey, ama benim için değil. Biliyorsunuz ki sızsız benim için hayatın bir değeri yok, sizinle birlikte ıstırap çekmek benim için en büyük saadettir”. Sonra o, Nataşa’nın elini tuttu, ölümünden dört gün önceki o korkunç akşam sıkıldığı gibi sıkıldı. Hayalinde ona tatlı, sevdalı daha başka sözler söyledi ki bunları o zaman söyleyebilirdi. “Seni seviyorum... Seni... Seviyorum, seviyorum...” diye ellerini sıkıp ezerek, dişlerini var kuvvetiyle sıkarak tekrarladı.

Tatlı bir keder onu sardı, gözleri yaşla dolmuştu, fakat birdenbire kendi kendine sordu: bunları kime söylüyordu? O nerededir ve şimdi kimdir? Her şey yine soğuk, ağır bir kararsızlıkla kaplandı, yine kaşlarını gergin gergin çatarak gözlerini onun bulunduğu yere dikti. Ona, nerdeyse sırra nüfuz ediyor gibi geldi... Fakat muamma ona çözülür gibi geldiği bir anda kapı tokmağının gürültülü sesi şiddetle kulaklarına çarptı. Oda hizmetçisi Dunyaşa, hızla ve ihtiyatsızca, ürkmüş, şaşkın bir yüzle odaya girdi. Çok heyecanlı bir ifadeyle:

— Lûtfen babanızın yanına buyrun, çabuk, dedi. Bir felâket, Piyotr İliç’e dair... Bir mektup, diyerek hıçkırmaya başladı.

II

Nataşa bu sıralarda bütün insanlardan uzaklaşma gibi genel bir histen başka, özel bir his, kendi ailesinden olan kimselerden uzaklaşma hissi de duymaktaydı. Bütün yakınları: babası, annesi, Sonya, o kadar yakın, o kadar alışılmış ve her günkü kimselerdi ki onların bütün sözleri, duyguları ona, son zamanlarda yaşadığı âleme karşı bir saygısızlık gibi geliyordu; onlara karşı yalnız kayıtsız davranmıyor, düşman gibi de bakıyordu. Dünyaşa'nın Piotr İliç'e, felâkete dair söylediği sözleri duymuş, fakat anlamamıştı.

Nataşa içinden: "Ne felâketi, nasıl bir felâket olabilir? Her şey eskisi gibi, her zamanki gibi sakin", diye düşündü.

O salona girerken babası hızla Kontesin odasından çıkıyordu. Yüzü buruşmuş, göz yaşlarıyla ıslanmıştı. Belliydi ki bastırان hıçkırıklarına yol vermek için odadan kaçıyordu. Nataşa'yı görünce ümitsizlik ifade eden bir hareketle ellerini salladı, ablak, yumuşak yüzünü biçimsizleştiren acı, ihtilâçlı hıçkırıklarla sarsılmaya başladı:

— Pe... Petya... Git, git, seni... seni... çağırıyor...

Sonra bir çocuk gibi hıçkırıp takatten kesilen bacaklarıyla kısa ve hızlı adımlar atarak sandalyeye yaklaştı, düşer gibi kendini üstüne bıraktı, yüzünü elleriyle kapadı

Birdenbire, sanki bir elektrik cereyanı, Nataşa'nın bütün varlığını dolaştı. Müthiş bir sancı ile kalbine bir şey inmişti. Dehşetli bir sızı hissediyordu; içinden bir şey koptu, ölüyor gibi geldi ona. Fakat sızının arkasından, üzerine çökmüş olan hayat yasağından kurtulduğunu bir anda hissetti. Babasını görüp de annesinin kapının ötesinden gelen müthiş, kaba çığlığını duyunca bir anda kendini ve kederini unuttu. Babasına doğru koştu, fakat o bitkin bir halde elini sallıyarak annesinin kapısını gösterdi. Prenses Mariya sararmış, alt çenesi titrer bir halde kapıdan çıktı, Nataşa'ya bir şeyler söyleyerek elini tuttu. Nataşa onu görmüyor, duymuyordu. Hızlı adımlarla kapıdan girdi, nefsiyle mücadele ediyormuş gibi, bir an durdu; annesine doğru koştu.

Kontes koltuğa uzanmış, acayip bir şekilde, beceriksizce çırpınıyor, başını duvara çarpıyordu. Sonya ile hizmetçi kızlar başını tutuyorlardı:

— Nataşa'yı, Nataşa'yı çağırın... — diye Kontes bağıırıyordu. — Yalan, yalan... Yalan söylüyor... Nerede Nataşa! — diye etrafındakileri iterek haykırıyordu. — Çekilin hepiniz, yalan! Öldürdüler!... Ha-ha-ha! Yalan!

Nataşa koltuğa diz çöktü, annesine doğru eğildi, onu kucakladı, umulmadık bir kuvvetle kaldırdı, yüzünü kendine çevirdi ve bağrına bastı:

— Anneciğim!... Kuzum!... Ben şuradaydım, canım. Anneciğim, diye bir saniye susmadan fısıldayıp duruyordu.

Annesini bırakmıyordu, incitmeden onunla savaşıyor, yastık istiyor, su istiyor, annesinin üstündeki elbiselerin düğmelerini çözüyor, elbiselerini paralıyordu. — Şekerim, kuzum... Anneciğim... canım, — diye başını, ellerini, yüzünü öperek ve göz yaşlarının, burmunu, yanaklarını gıcıklayıp zaptolunmaz seğirler gibi akışını hissederek, durmadan fısıldıyordu.

Prences kızının elini sıktı, gözlerini kapadı ve bir an sakinleşti. Birdenbire umulmadık bir çabuklukla kalktı, mânasız mânasız bakındı, Nataşa'yı görünce var kuvvetiyle başını sıkmaya başladı. Sonra onun acıdan buruşmuş yüzünü kendine doğru çevirdi "un müddet baktı.

Yavaş, güvenli bir fısıltı ile:

— Nataşa, sen beni seversin, dedi. Nataşa, sen beni aldatmazsın, değil mi? Bana bütün hakikatı söylersin değil mi?

Nataşa yaşlı gözlerle ona baktı, gözlerinde de, yüzünde de sadece af diliyen bir yalvarış ve sevgi vardı.

Annesini bitiren ıstırapın fazlasını bir şey yapıp kendisi almak için sevgisinin bütün kuvvetini toparlıyarak:

— Canım, anneciğim, diye tekrarladı.

Anne, realite ile zayıf mücadelesinde, sevgili oğlu genç yaşında vurulup ölmüşken kendisinin yaşayabileceğine inanmayı reddederek realiteden kaçıp tekrar çılgınlık âlemine sığındı.

Nataşa o günün, o gecenin, ertesi günün, ertesi gecenin nasıl geçtiğini anlamadı. Uyumuyor, annesinin yanından ayrılmıyordu. Onun yenilmez, sabırlı sevgisi, bir izah, bir teselli olarak değil, hayata bir çağırış olarak her an sanki Kontesi her tarafından sarıyordu. Üçüncü gün Kontes birkaç dakika sakinleşti; Nataşa da başını koltuğun koluna dayayıp gözlerini kapadı. Karyola gıcırdadı,

Nataşa gözlerini açtı. Kontes karyolada oturuyor, yavaşça konuşuyordu:

— Geldiğine ne kadar memnun oldum. Yoruldun, çay ister misin? — Nataşa ona yaklaştı. — Güzelleştin, geliştin sen. — diye Kontes kızının elini tutarak devam ediyordu.

— Anneciğim, neler söylüyorsun!...

— Nataşa, o artık yok, yok!

Kontes kızını kucakladı, ilk defa olarak ağlamaya başladı.

III

Prenses Mariya hareketini geri bırakmıştı. Sonya ile Kont, Nataşa'nın nöbetini değiştirmeye çalışıyor, fakat muvaffak olamıyorlardı. Annesini çılgınca ye'se kapılmaktan ancak onun alıkoyabileceklerini görüyorlardı. Nataşa üç hafta, hiç ara vermeden annesinin yanında kaldı; onun odasında koltukta uyuyordu; onu yediriyor, içiriyor, durmadan onunla konuşuyordu, konuşuyordu, çünkü Kontesi yalnız onun tatlı, okşayıcı sesi teselli ediyordu.

Annesinin ruh yarası iyileşmiyordu. Petya'nın ölümü, hayatının yarısını koparıp almıştı. Petya'nın, elli yaşında, taze, dinç bir kadınken kendisine ulaşan bu ölüm haberinden bir ay sonra, odasından yarı ölü, hayatla ilgisi kalmamış bir kocakarı olarak çıktı. Fakat Kontesi yarı yarıya öldüren aynı yara, bu yeni yara, Nataşa'yı hayata çağırıyordu.

Ruh varlığının parçalanmasıyla açılan ruh yarası — garip de görünse — tıpkı beden yarası gibi yavaş yavaş kapanır. Derin yara sağaldıktan, kenarları birleşir gibi olduktan sonra ruh yarası da onun gibi, ancak içerden dışarı vuran hayat kuvveti ile sağalır.

Nataşa'nın yarası da böyle kapandı. O, hayatının sona erdiğini sanmıştı. Fakat birdenbire annesine karşı olan sevgisi, hayatının özünün — sevginin — henüz içinde yaşadığını ona gösterdi. Sevgi uyanmış, hayat da uyanmıştı.

Prens Andrey'in son günleri Nataşa'yı prenses Mariya'ya bağlamıştı. Yeni felâket onları birbirine daha çok yaklaştırdı. Prenses Mariya, hareketini geri bırakmış, üç hafta hasta bir çocuğa bakar gibi Nataşa'ya bakmıştı. Annesinin yanında geçirdiği son haftalar Nataşa'nın beden kuvvetini tüketmişti.

Bir gün öğle üstü prenses Mariya, Nataşa'nın sıtma nöbetiyle titrediğini görerek onu kendi odasına götürdü, yatağına yatırdı. Nataşa yattı, fakat prenses Mariya ıstırları indirerek odadan çıkmak isteyince Nataşa onu yanına çağırdı:

— Uykum yok Mari, otur benimle.

— Yorgunsun, uyumaya çalış.

— Hayır, hayır. Niçin beni getirdin? Beni arar.

— O çok iyi. Bugün o kadar iyi konuştu ki, dedi prenses Mariya.

Nataşa yatağına uzanmış, odanın alacakaranlığı içinde prenses Mariya'nın yüzüne bakıyordu.

“Ona benziyor mu? diye düşündü. Evet hem benziyor, hem benzemiyor. Fakat bunda benim bilmediğim ayrı, yabancı, büsbütün yeni bir şey var. Beni de seviyor. Kalbinde ne var acaba? Her şeyi iyi. Fakat nasıl? Ne düşünüyor? Bana ne gözle bakıyor? Evet, o, çok iyi”.

Prensesin elini ürkek ürkek kendine doğru çekerek:

— Maşa, dedi. Beni fena bir kız sanma. Sanmazsın değil mi? Maşa, kuzum. Seni ne kadar seviyorum. İyi, çok iyi dost olacağız.

Nataşa, prenses Mariya'yı kucakladı, ellerini, yüzünü öpmeye başladı. Prenses Mariya utandı, Nataşa'nın bu sevgi gösterisine sevindi.

O günden sonra prenses Mariya ile Nataşa arasında, ancak kadınlar arasında görülen ihtiraslı, şefkatli bir dostluk başladı. Durmadan öpüşüyor, birbirlerine tatlı sözler söylüyorlar, zamanlarının büyük bir kısmını bir arada geçiriyorlardı. Biri çıkınca öbürü üzülür, onun yanına gitmeye can atardı. Bir aradayken kendilerini ayrı ayrı olduklarından daha büyük bir huzur içinde hissediyorlardı. Aralarında dostluk hissinden daha kuvvetli bir his belirmişti: bu his, yaşamanın onlar için ancak bir arada kabil olabileceği inancından doğma, olağanüstü bir histi.

Bazan saatlerce susarlardı; bazan yataklarında konuşmaya başlarlar ve sabaha kadar konuşurlardı. Çoğu zaman çoktan geçmiş şeylerden bahsederlerdi. Prenses Mariya kendi çocukluğunu, annesini,

babasını, kendi hulyalarını anlatırdı; evvelce bu fedakârlık, bu tevekkül hayatından, Hristiyanlık feragatinin şuurinden sakın bir kayıtsızlıkla yüz çeviren Nataşa, şimdi kalbiyle kendini prenses Mariya'ya bağlı hissediyor, onun geçmişini de seviyor, hayatın eskiden anlamadığı tarafını şimdi anlıyordu. Tevekkülü ve fedakârlığı hayatına tatbik etmeyi düşünmüyordu, çünkü o başka hazlar aramaya alışmıştı, fakat eskiden anladığı bu faziletleri, başkasında görünce anlıyor ve seviyordu. Nataşa'nın çocukluk ve ilk gençlik hikâyelerini dinliyen prenses Mariya için de hayatın evvelce anlamadığı bir tarafı, hayat inancı, hayat zevki ortaya çıkmıştı.

İçlerindeki hissin yüceliğini bozmamak için — onlara öyle geliyordu — *ondan* hâlâ bahsetmiyorlardı; bu sükût ise, inanmıyorlardı ama, o'nu yavaş yavaş unutturuyordu.

Nataşa zayıflamış, sararmış, vücutça öyle bitkin bir hale gelmişti ki, herkes hep onun sağlığından bahsediyor, bu onun hoşuna gidiyordu. Fakat bazan birdenbire içine bir korku, yalnız ölüm korkusu değil, hastalık, zayıflık korkusu, güzelliğini kaybetme korkusu düşüyor, elinde olmayarak bazan dikkatle çıplak koluna bakıyor, zayıflığına şaşıyor yahut sabahları aynada uzamış, perişan görünen yüzünü seyrediyordu. Ona, böyle olması lâzımmış gibi geliyor, bununla beraber içine bir korku, bir hüznün çöküyordu.

Bir gün çabuk çabuk yukarı kata çıktı, nefesi tıkanmıştı. Hemen o anda, elinde olmayarak, bir bahane bulup aşağıya, oradan tekrar yukarıya koştu, böylece kuvvetini denedi, kendini yokladı.

Başka bir defa Dunyaşa'yı çağırdı; sesi titrek çıkmaya başladı. Hizmetçi kızın ayak seslerini duyduğu halde ona bir defa daha seslendi, şarkı söylerken çıkardığı o göğüsten gelen sesle seslendi, kulak kabarttı.

Bilmiyordu, inanmıyordu, fakat ruhunu örten geçilmez balçık tabakasının altından ince, narin, taze ot iğneleri baş vermişti, bunların kökleşmesi ve onu ezen ıstırapı görünmez, fark edilmez şekilde hayat filizleriyle çok geçmeden örtmesi lâzımdı. Yara içten iyileşmişti.

Ocak ayının sonunda prenses Mariya, Moskova'ya hareket etti; Kont, doktorlara danışmak üzere Nataşa'nın da onunla beraber gitmesinde ayak diremişti.

IV

Kutuzof'un düşmanı tepelemek, ricat hattını kesmek v.s. gibi arzularla yanıp tutuşan kıtalarını zaptedemediği Vyazma çarpışmasından sonra kaçan Fransızların ve arkalarından kovalıyan Rusların devam eden hareketi, Krasnoye'ye kadar savaş vermeden geçti. Kaçış o kadar hızlı oluyordu ki Fransızları kovalıyan Ru ordusu, onlara yetişemiyor, süvarilerin, topçuların atları duruyor, Fransızların harekâtı hakkında gelen haberler hep yanlış çıkıyordu.

Rus askerleri, yirmi dört saatte 40 verst gitmek suretiyle yaptıkları bu arasız yürüyüşlerden o kadar bitkin bir hale gelmişlerdi ki daha hızlı gidemiyorlardı.

Rus ordusunun bitkinlik derecesini anlamak için sadece şu olayın mânasını iyi anlamak lâzımdır: Tarutino'dan itibaren bütün harekât sırasında yaralı ve ölü kaybı beş binden fazla olmadığı, esir kaybı yüz kişiye varmadığı halde Tarutino'dan yüz bin kişi olarak çıkan Rus ordusu Krasnoye'ye elli bin kişi olarak gelmişti.

Süratli kovalama harekâtı Rus ordusu üzerine, kaçışan Fransızlar üzerine yaptığı aynı yıkıcı tesiri yapmıştı. Fark yalnız şuradaydı ki, Rus ordusu kendi ihtiyarıyla, Fransız ordusunun tehdideden mahvolma tehlikesiyle karşılaşmadan ilerliyor, Fransızlarda geri kalan hastalar düşman eline düşüyor, geri kalan Ruslar ise kendi topraklarında kalıyorlardı. Napolyon ordusunun azalmasına başlıca sebep, hareketindeki süratti; Rus ordusunun azalmasının şüpheli götürmez sebebi de budur.

Kutuzof'un bütün gayreti sadece, Tarutino ve Vyazma önlerinde olduğu gibi, Fransızlar için öldürücü olan bu ileri hareketi (Petersburg'dakilerin ve ordudaki Rus generallerinin istedikleri şekilde) elinden geldiği kadar durdurmamak, ona yardım etmek, kendi kıtalarının hareketini kolaylaştırmak işine yöneltilmişti.

Fakat Kutuzof, orduda kendini gösteren yorgunluktan ve süratli hareketten doğan büyük kayıptan başka, kıtaların hareketini yavaşlatmak ve beklemek için bir sebep daha görüyordu. Rus kıtalarının hedefi Fransızları takipti. Fransızların gittikleri yol belli değildi; onun için, kıtalarımız Fransızların izini ne kadar yakından takibederlerse o kadar fazla yol alıyorlardı. Ancak belli bir mesafeden takibederek Fransızların yaptığı zigzakları en kısa yoldan

kesmek mümükündü. Generallerin teklif ettikleri bütün ustaca manevralar, kıtaların yer değiştirmesinden, yürüyüş mesafelerinin artırılmasından ibaretti, biricik akla uygun hedef ise bu mesafeleri azaltmaktı. Moskova'dan Vilna'ya kadar, bütün sefer müddetince Kutuzof'un gayreti bu hedefe yönelmişti; tesadüfi, geçici olarak değil, öyle sebatlı bir şekilde yönelmişti ki, onu bir defa bile değiştirmemişti.

Kutuzof, her Rus askerinin hissettiğini, Fransızların yenildiğini, düşmanların kaçtığını, onları savmak gerektiğini zekâsiyle veya bilgisiyle değil, bir Rus olarak bütün benliğiyle biliyordu, biliyor ve hissediyordu; fakat aynı zamanda sürati ve mevsimi bakımından bu işitilmemiş seferin bütün ağırlığını da askerlerle beraber hissediyordu.

Fakat generallere, bilhassa Rus olmıyan, sivrilmek, hayranlık yaratmak, bir dük veya bir kıral esir etmek istiyen generallere, şimdi, her türlü savaşın hem çirkin hem saçma bir şey olduğu bir sırada, savaş vermenin ve bir zafer kazanmanın tam zamanıdır gibi geliyordu. Savaş vermeden bir ay içinde yarı yarıya eriyen ve en iyi şartlar içinde hududa kadar astıkları mesafeden daha fazla mesafe aşmaları gereken ayakkapsız, kaputsuz, yarı aç askerlerle manevra yapmak için birbiri peşinden kendisine projeler sunulduğu zaman Kutozof omuzlarını silkmeyle yetiniyordu.

Bu sivrilmek, manevra yapmak, düşmanı tepelemek ve ricat hattını kesmek gayreti bilhassa Rus kıtaları Fransız ordusuyla karşılaştığı zaman beliriyordu.

Üç Fransız kolundan birinin yakalanacağı sanıldığı halde 16 bin kişilik kuvvetiyle Napolyon'a raslandığı zaman Krasnoye önlerinde böyle olmuştu. Bu tehlikeli karşılaşmadan sakınmak ve askerlerini harcamamak için Kutuzof'un bütün vasıtaları kullanmasına rağmen Krasnoye'deki dağınık Fransız guruplarının bitkin Rus askerleri tarafından yok edilmesi işi üç gün sürdü.

Toll tertibatı kaleme almıştı: *die erste Colonne marschirt*¹ v.s. Her zaman olduğu gibi hiçbir şey tertibata göre yapılmıyordu. Prens Eugène de Würtemberg kaçan Fransızlara bir tepeden ateş ediyor ve bir türlü gelmiyen takviyeleri istiyordu. Fransızlar gece-

¹ Birinci kol ilerliyor.

leri Rusların etrafından dolaşıp kaçarak öteye beriye dağılıyor, ormanlarda saklanıyor, herkes kendi bildiği gibi aradan süzülüp geçerek ilerliyordu.

Müfrezenin levazım işleri hakkında hiçbir şey bilmek istemediğini söyleyen, gerektiği zaman asla bulunmayan, kendi kendine "*chevalier sans peur et sans reproche*"¹ diyen, Fransızca konuşmaya meraklı Miloradoviç, teslim olmak teklifiyle müzakereci gönderip vakit kaybediyor, kendisine emredileni yapmıyor, başka türlü hareket ediyor.

Kıtalara yaklaşıp süvarilere Fransızları göstererek:

— Bu kolu size veriyorum, çocuklar, dedi.

Süvariler güçlkle hareket eden atlarını mahmuzlarla, kılıçlarla sürerek büyük bir gayretten sonra tırısla, kendilerine bağışlanan kola, yani soğuktan donmuş, uyuşmuş ve aç Fransız kalabalığına yaklaştılar; bağışlanan kol, silâhlarını atarak teslim oldu, zaten çoktandır bunu yapmak istiyordu.

Krasnoye dolaylarında 26 bin esir, yüzlerce top, mareşal asâsı diye adlandırılan bir sopa aldılar; orada kimin yararlık gösterdiği üzerinde münakaşa ettiler; bundan memnundular, fakat Napolyonu veya bir kahraman, bir mareşal olsun esir edemediklerine çok hayıflanıyorlar ve kabahati birbirlerinde, bilhassa Kutuzof'ta buluyorlardı.

Kendilerini ihtiraslarına kaptırmış olan bu adamlar, zaruretin en acıklı kanununun kör bir aletinden başka bir şey değillerdi; ama onlar kendilerini birer kahraman sayıyor ve yaptıkları şeyin çok değerli ve asıl bir iş olduğunu tahayyül ediyorlardı. Kutuzof'u suçlandırıyorlar, seferin ta başından beri Napolyon'u yenmelerine engel olduğunu, yalnız kendi ihtiraslarını tatmin etmeyi düşündüğünü, Polotniyaniye Zavodı'dan çıkmak istemediğini, çünkü orada rahatı yerinde olduğunu, Krasnoya dolaylarında ileri hareketi durdurduğunu, çünkü Napolyon'un orada olduğunu öğrenince büsbütün şaşırıldığını, Napolyon'la elbirliği ettiğine, ona satıldığına v.s., v.s. ihtimal verilebileceğini falan söylüyorlardı.

İhtiraslarına kapılmış çağdaşlarının bu söyledikleri yetmiyor-muş gibi, sonraki nesiller ve tarih, Napolyon'u *grand*, Kutuzof'u

¹ Korkusuz ve kusursuz şövalye.

ise — yabancı tarihçiler — kurnaz, sefiş, zayıf bir ihtiyar saraylı olarak tanıdılar; Ruslarsa, belirsiz, sadece bir Rus adı taşıdığı için faydalı bir kukla olarak...

V

1812-13 yıllarında Kutuzof, açıktan açığa, hata işlemekle suçlandırılıyordu. Hükümdar ondan memnun değildi. Yüksek bir emirle geçterlerde yazılan bir tarih kitabında Kutuzof'tan bahsedilirken, Napolyon'un adından korkan, Krasnoye ve Berezina dolaylarındadaki hatalarıyla Rus ordusunu şan ve şereften, Fransızlara karşı tam bir zaferden mahrum eden kurnaz ve yalancı bir saraylı idi, deniyor¹.

Rus kafasının kabul etmediği büyük adamların, *grand-homme*² un değil de, kaderin iradesini anlayıp kendi iradesini ona tâbi kılan seyrek ve her zaman tek olan insanların nasibi budur. Yığınların nefreti, hor görüşü bu adamlara yüksek kanunları kavramalarının bir cezasıdır.

Rus tarihçileri için (söylemesi garip ve korkunçtur) Napolyon, — hiçbir zaman, hiçbir yerde, sürgünde bile insani bir meziyet göstermemiş olan tarihin bu değersiz aleti — bir hayranlık ve heyecan konusudur; *grand* dır. Kutuzof, 1812 yılındaki faaliyetinin başından sonuna kadar, Borodino'dan Vilna'ya kadar hiçbir harekeitle, hiçbir söziyle kendini bir defa yalanlamadan tarihte görülmemiş bir fedakârlık, bir öngörü örneği veren Kutuzof ise onlara belirsiz, acınacak bir şey gibi görünür, ondan ve 1812 yılından bahsederken her zaman biraz utanır gibi olurlar.

Halbuki, faaliyeti böyle değişmez şekilde, biteviye hep aynı hedefe yöneltilmiş tarihî bir şahsiyet tasavvur etmek zordur. Daha asıl, bütün halkın iradesine daha uygun bir hedef tahayyül etmek zordur. Tarihî bir şahsiyet tarafından çizilmiş ve 1812 yılında Kutuzof'un bütün faaliyetini yönelttiği hedef kadar mükemmel ulaşılmış bir hedefe tarihte başka bir örnek bulmak daha da zordur.

¹ Bogdanoviç'in 1812 yılı tarihi: Kutuzof'un portresi ve Krasnoye savaşı sonuçlarının tatmin edici olmayışı üzerinde düşünceler (yazarın notu).

² Büyük adam.

Kutuzof, hiçbir zaman ehramlardan bakan 40 asırdan, varan için yaptığı fedakârlıklardan, yapmak niyetinde olduğu ve yaptığı şeylerden bahsetmezdi: umumiyetle kendisinden hiç bahsetmezdi; hiçbir surette rol yapmaz, her zaman çok basit ve alelâde bir insan olarak görünür, çok basit ve alelâde şeyler konuşurdu. Kızlarına ve Mme Staël'e mektuplar yazar, roman okur, güzel kadınların meclisinden hoşlanır, generallerle, subaylarla, erlerle şakalaşır, kendisine bir şey ispat etmek isteyen insanlara hiç itiraz etmezdi. Kont Rastopçin, Moskova'nın kaybından suçlu bir kimseye karşı kendisine sitemlerde bulunmak üzere Yauza köprüsünden dörtmîle Kutuzof'a doğru ilerleyip de: "Nasıl olur; hani Moskova'yı muharebesiz bırakmamıya söz vermiştiniz?" dediği zaman, Moskova çoktan teslim edildiği halde Kutuzof: "Moskova'yı yine de muharebesiz bırakacak değilim" diye cevap vermişti. Hükümdardan gelen Arakçeyef, Yermolof'un topçu komutanı tâyin edilmesi lüzumunu ileri sürdüğü zaman Kutuzof, şu cevabı vermişti: "Evet, ben de şimdi bunu söylüyordum", halbuki bir dakika önce büsbütün başka bir şey söylemişti. Etrafını saran düşüncesiz kalabalığın içinde hâdiselerin muazzam mânasını o zaman anlayan bir o vardı: başkent'in felâketini kont Rastopçin kendi üzerine alacakmış yahut ona yükliyecekmiş, onu mu düşünecekti? Topçu komutanı kimin tâyin edileceği meselesi onu daha da az ilgilendirebilirdi.

Yalnız bu vakalarda değil, hayat tecrübesiyle, fikirlerin ve onları ifadeye yarayan sözlerin insanları yürüten kuvvet olmadığı kanaatine varan bu ihtiyar adam her zaman büsbütün mânasız sözler söylerdi, aklına ne gelirse söylerdi.

Fakat kendi sözlerine bu kadar ehemmiyet vermeyen bu adam, faaliyet hayatında hiçbir defa, bütün harb müddetince ulaşmaya çalıştığı biricik hedefe uygun olmıyan bir tek söz söylememişti. Anlaşılmıyacağına istemiyerek kani bulunmasına rağmen, elinde olmıyarak, türlü şartlar içinde birçok defalar düşüncesini söylemişti. Etrafındakilerle geçimsizliğinin başlangıcı olan Borodino savaşından başlayarak *bu savaşın bir zafer olduğunu* bir tek o söylemiş, bunu ağızdan da, bildirimlerinde de, raporlarında da ölünceye kadar tekrar etmişti. *Moskova'nın kaybı Rusya'nın kaybı demek olmadığını* yalnız o söylemişti. Lauriston'un sulh teklifine karşı, *buna imkân olmadığı, çünkü halkın arzusunun böyle olduğu* cevabını vermişti.

Fransızların çekilişi sırasında *bütün manevralarımızın lüzumsuz olduğunu, her şeyin kendiliğinden bizim istediğimizden daha iyi olacağını, düşmana altın bir köprü yapmak lâzım geldiğini, Tarutino savaşının da, Vyazma savaşının da, Krasnoye savaşının da yersiz olduğunu, hududa yeter bir kuvvetle varmak gerektiğini, on Fransıza bir Rus feda etmiyeceğini* yalnız o söylemişti.

Yalnız o, bize tasvir edildiği gibi, bu saraylı, hükümdara yaranmak maksadiyle Arakçayefe yalan söyliyen adam, yalnız bu saraylı adamdır ki Vilna'da *hududun ötesinde harbe devamın zararlı ve faydasız olduğunu* söylüyor, bu söziyle de hükümdarın gözünden düşüyor.

O zaman olayların mânasını anladığını yalnız sözleri ispat etmez. İstisnasız bütün fiil ve hareketleri, üç şeyden mürekkep tek bir gayeye yöneltmişti: 1) Fransızlarla çarpışmak için bütün kuvvetleri toplamak, 2) Onları yenmek ve 3) Rusya'dan koğmak, halkın ve ordunun ıstıraplarını mümkün olduğu kadar hafifletmek.

O, şiarı sabır ve zaman olan kesin hareketler düşmanı o savaşçı Kutuzof, hazırlığını emsalsiz bir tantanaya bürüyerek Borodino savaşını veriyor. Osterliç savaşına daha başlamadan bunun kaybedileceğini evvelden söyliyen Kutuzof ve yalnız o, Borodino'da generaller, savaşın kaybedildiğini söyledikleri halde ve kazanılmış bir savaştan sonra ordunun geri çekilmesi gerektiğine tarihte eş görülmemiş bir misal teşkil etmesine rağmen herkesin aksine olarak ve ölünciye kadar Borodino savaşının bir zafer olduğunu iddia ediyor. Yalnız o, bütün çekiliş sırasında, o an için faydasız olduğunu ileri sürerek, savaş vermemekte, yeni bir harbe başlamamakta ve Rusya sınırlarını öteye aşmamakta ısrar ediyor.

Şimdi bir avuç insanın kafasındaki bütün bu maksatlar bir tarafa bırakılırsa, olayların mânasını anlamak kolaydır, çünkü bütün olaylar sonuçlarıyla birlikte önümüzdedir.

Fakat nasıl bir ihtiyar adam, o zaman herkesin düşündüğünün aksine olarak, olayların bütün halkın kavrayabildiği mânasını bu kadar doğru keşfedebildi de bütün faaliyeti müddetince ona bir defa hiyanet etmedi?

Vukua gelen hâdiselerin ruhunu kavramaktaki bu görülmedik kuvvetin kaynağı, onun, ruhunda bütün saflığıyla ve sapasağlam taşıdığı halk duygusundaydı.

Ancak onda bu duyguyu bulmasıdır ki halkı böyle acayip yollardan, onu — gözden düşmüş bir ihtiyarı — Çarın arzusuna rağmen, halk savaşının mümessili seçmeye zorladı. Ancak bu duygudur ki insanları öldürmek, yok etmek için değil, kurtarmak, onlara acımak için onu — başkomutanı — bütün kuvvetlerini sevk ve idare ettiği o insani yüksekliğe çıkardı.

Bu basit, alçakgönüllü ve onun için gerçekten heybetli sima, tarihin icadettiği, insanları kenardan idare eden Avrupa kahramanının yalancı kisvesine giremez.

Uşak için büyük adam olamaz, çünkü uşağın kendine göre bir büyüklük anlayışı vardır.

VI

5. kayım, Krasnoye adıyla anılan savaşın ilk günüydü. Akşama doğru, birçok tartışmalardan, kıtalarını gereken yere sevk etmiyen generallerin hatalarından, birbirine aykırı emirlerle gelip giden yaverlerden sonra, düşmanın kaçtığı, savaş yapılamıyacağı, yapılmıyacağı artık belli olunca Kutuzof, Krasnoye'den ayrıldı, o gün genel karargâhın taşındığı Dobroye'ye yollandı.

Hava açık ve soğuktu. Kutuzof, kendisinden memnun olmıyan, arkasında fısıldaşan generallerden mürekkep kalabalık bir maiyetle semiz, beyaz atının üstünde Dobroye'ye doğru gidiyordu. Bütün yol boyunca, o gün alınan Fransız esirleri (o gün 7 bin esir alınmıştı) gurup gurup toplanmışlar, çoban ateşlerinde ısınyıyorlardı. Dobroye yakınlarında üstleri başları yırtık, ellerine ne geçirmişlerse vücutlarına sarmış bir esir kalabalığının, yolda uzun bir sıra teşkil eden koşumlardan çözülmüş Fransız toplarının yanında uğultulu konuşmaları işitiliyordu. Başkomutanın yaklaşmasıyla konuşma kesildi; bütün gözler kırmızı kenarlı beyaz kalpağıyle, kamburumsu omuzlarının üzerine oturmuş pamuklu kaputiyle yolda ağır ağır ilerliyen Kutuzof'a dikildi. Generallerden biri topların ve esirlerin nerde ele geçirildiği hakkında Kutuzof'a rapor veriyordu.

Kutuzof, kaygılı görünüyor, generalin sözlerini dinlemiyordu. Memnuniyetsizlik ifade eden bir eda ile gözlerini kırıştırıyor, çok perişan bir manzara gösteren esirlerin haline dikkatle, dik dik bakıyordu. Fransız askerlerinin çoğunun yüzleri bozulmuş, burun-

ları, yanakları donmuştu; hemen hepsinin gözleri kızarmış, şiş ve çapaklıydı.

Bir yığın Fransız, yolun yakınında duruyor, iki asker — birinin yüzü çibanlarla doluydu — elleriyle çiğ bir et parçasını parçalıyorlardı. Geçenlere fırlatıkları bakışlarda korkunç ve hayvani bir şey vardı; kinli bir ifade ile Kutuzof'a bakan yüzü çibanlı asker, birdenbire yüzünü ondan çevirdi, işine devam etti.

Kutuzof uzun müddet dikkatle bu iki askere baktı; yüzünü daha çok buruşturup gözlerini kırpıştırdı ve düşünceli düşünceli başını salladı. Başka bir yerde bir Fransız askerine, gülererek ve cmuzuna vurarak dostça bir şeyler söyleyen bir Rus askeri gördü. Kutuzof yine aynı eda ile başını salladı.

Kendisine rapor vermekte devam eden ve ona Preobrajenski alayının önündeki (ele geçirilmiş) Fransız bayraklarını işareti eden generale:

— Ne söylüyorsun sen? diye sordu.

Zihnini işgal eden şeyden, görünüşe göre, kendisi gıcıkla ayırarak:

— A, bayraklar! diye ilâve etti. Dalgınca etrafına bakındı. Binlerce göz her taraftan ona dikilmiş, ne söyleyecek diye bekliyordu. Preobrajenski alayının önünde durdu, derin bir nefes aldı gözlerini kapadı, maiyetinden biri, bayrakları tutan askerlerin yaklaşmaları ve onları günderleriyle başkomutanın önüne dikmeleri için bir işaret yaptı. Kutuzof birkaç dakika sustu, istemiye istemiye, durumunun zaruretime boyun eğerek, başını kaldırdı ve söze başladı. Bir subay kalabalığı etrafını sardı. Subay çemberini dikkatli bir bakışla süzerek içlerinden bazılarını tanıdı.

— Hepinize teşekkür ederim! — diyerek askerlere, sonra yine subaylara döndü. Ağır ağır söylediği sözler etrafta hüküm süren sessizlik içinde açıkça duyuluyordu: — Çetin ve sadakatli hizmetlerinizden dolayı hepinize teşekkür ederim. Zafer tamdır ve Rusya sizi unutmıyacaktır. Şanınız ebedî olsun.

Sustu, etrafına bakındı. Bir Fransız kartalı tutan ve bilmiyerek onu Preobrajenski alayının sancakları önüne doğru çıkaran bir askere:

— Eğiver, eğiver, dedi. Daha aşağı, daha aşağı, hah işte öyle, — hızlı bir çene hareketiyle askerlere döndü. — Hurra! çocuklar.

Binlerce ses birden gürledi:

— Hurra-hurra-hurra!

Askerler haykırırken eyerin üstünde bükülmüş duran Kutuzof başını eğdi; gözleri tatlı, âdeta alaycı bir ışıkla parlıyordu:

— Şimdi bakın, kardeşler, diyerek sesler kesilince söze başladı...

Birdenbire sesi ve yüzünün ifadesi değişti: sanki başkomutan susmuş, arkadaşlarına, anlaşılan, çok önemli bir şey bildirmek isteyen basit bir ihtiyar söze başlamıştı.

Şimdi ne söyleyeceğini iyi duymak için subay kalabalığı içinde ve saflarda bir kıımıldanma oldu:

— Şimdi bakın kardeşler. Biliyorum ki sizin için zor ama ne yaparsın! Biraz sabredin; çok kalmadı. Misafirleri savalım, ondan sonra dinleniriz. Çar hizmetinizi unutmıyacaktır. Sizin için zor, ama ne de olsa siz kendi topraklarınızdasınız; onlar ise, görüyorsunuz ne hale geldiler, — diyerek esirleri gösterdi. — En düşkün dilencilerden daha fena. Kuvvetli oldukları zaman onlara acımıyorduk. Ama şimdi acımak lâzım. Onlar da insan. Değil mi çocuklar?

Etrafına baktı, kendisine dikilen keskin, saygılı, hayretli bakışlarda sözlerine karşı bir duygudaşlık okudu: yüzü, dudaklarının ve gözlerinin köşelerini yıldız yıldız buruşturan tatlı bir ihtiyar gülümsemesi ile gittikçe daha çok aydınlanıyordu. Sustu, şaşırmış gibi başını eğdi. Birdenbire başını kaldırarak:

— Ama onları kim davet etti diyeceksiniz? Oh oldu onlara, avratlarını..... İşte öyle... dedi. Kamçısını sallıyarak bütün sefer müddetince ilk defa atını dörtnala sürüp, neşeye gülüşen, hurra diye gürliyen askerlerin bozulan saflarından uzaklaştı

Kutuzof'un söylediği sözler askerlerce anlaşılmış olmaktan uzaktı. Kimse feldmareşalin, tantanalı bir eda ile başlayıp açık-kalbli bir ihtiyar ağziyle bitirdiği söylevin muhtevasını tekrar edemezdi. Fakat bu söylevin yürekten gelme mânası sadece anlaşılmamış, o yüce ve muhteşem anın verdiği his düşmanlara karşı merhamet duygusuyla ve haklı olmanın, bilhassa bu ihtiyarca ve samimî küfürle ifade edilen şuuriyle birleşerek her askerin ruhunda yer etmiş, uzun müddet dinmeyen neşeli haykırışlarda ifadesini bulmuştu. Bundan sonra generallerden biri, araba ile gitmeyi arzu edip etmediğini başkomutandan sorunca Kutuzof, cevap verirken birdenbire çıkırdı, çok heyecanlı olduğu belliydi.

VII

8 kasımda, Krasnoye savaşının sonuncu günü kıtalar geceliyecekleri yere geldikleri zaman ortalık artık kararmıştı. Bütün gün sakın ve soğuk geçmiş, hafiften, seyrek bir kar yağmıştı; akşama doğru hava açmaya başladı. Kar taneleri arasından yıldızlı siyah-mor bir gökyüzü görünüyordu; soğuk şiddetlenmeye başlamıştı.

Tarutino'dan 3.000 kişi olarak çıkan ve şimdi mevcudu 900 e inen silâhendaz alayı, geceleme için büyük yolun üstündeki köyde tâyin edilen yere ilk gelenlerdendi. Alayı karşılayan konakçılar bütün köy evlerinin hastalar, Fransız ölüleri, süvariler ve kurmaylar tarafından işgal edildiğini söylediler. Yalnız alay komutanı için bir tek ev vardı.

Alay komutanı kendisine ayrılan kulübeye geldi. Alay, köyü geçip son evlerin yanında tüfek çattı.

Alay, birçok uzuvları olan kocaman bir hayvan gibi, inini, yemini hazırlama işine koyuldu. Askerlerin bir kısmı dizlere kadar kara gömülerek köyün sağındaki kayın ağacı ormanına daldı; o anda ormanda balta sesleri, kırılan dalların çatırdısı ve neşeli bağrışmalar duyuldu; askerlerin diğer kısmı alay arabalarıyla ve bir araya yığılmış beygirlerin ortasında uğraşıp duruyor, arabalardan kazanları çıkarıyor, peksimet alıyor, beygirlere yem veriyorlardı. Üçüncü bir kısım köye dağılmış, karargâh binalarını düzenliyor, köy evlerinde yatan Fransız ölülerini kaldırıyor, ateş için damlardan tahta, kuru odun, saman getiriyor, korunma için çitleri söküp taşıyorlardı.

On beş kadar asker köy kenarındaki evlerin ötesinde neşeli haykırışlarla çatısı sökülmiş bir samanlığın yüksek tahta perdesini sarsmakta idi:

— Hadi, hadi, hep birden dayanın! diye sesler yükseldi ve karla örtülü kocaman tahta perde, gecenin karanlığı içinde bir buz çatırdısıyla yerinden oynadı. Alt kazıklar gittikçe daha çok çatırdıyordu; nihayet tahta perde, ona dayanan askerlerle beraber devrildi. Gürültülü, kaba ve neşeli kahkahalar duyuldu.

— İkişer kişi yapışın! Ver buraya manivelâyı! Hah, işte böyle. Nereye sokuluyorsun?

— Hadi, hep birden... Ama durun, çocuklar!... Heyamola ile!

Herkes sustu; hafiften, kadife gibi yumuşak bir ses şarkıya başladı. Üçüncü kıtanın sonunda, son sesin bitmesiyle beraber yirmi ses birden yükseldi: "Hadi, dayan! Geliyor! Hep birden! Yatın, çocuklar!..." fakat toplu gayretlere rağmen tahta perde pek az kılmıladı; çöken sessizlik içinde sık sık solumalar duyuluyordu.

— Hey siz, altıncı bölük! Şeytanlar, iblisler! Yardım etsenize... Sizin de işiniz düşer.

Altıncı bölükten köye doğru giden yirmi kişi tahta perdeyi sürükliyenlere katıldı; beş sajen¹ boyunda, bir sajen enindeki tahta perde yana yatmış bir vaziyette, soluyan askerlerin omuzlarını bastırıp tarazlıyarak köy sokağından ileri doğru yollandı.

— Yürü, hadi bakalım... Ayağını çarptı, bak hele... Ne durdun? Hadi...

Neşeli, yakası açılmadık küfürlerin ardı arası gelmiyordu. Ansızın, onlara doğru koşan bir askerın emreden sesi duyuldu:

— Ne yapıyorsunuz burada?

Başçavuş:

— Baylar burada, anaralın² kendisi de kulübede, sizi şeytanlar, iblisler, alçaklar. Size gösteririm ben! — diye haykırdı, var kuvvetiyle önüne gelen bir askerın sırtına vurdu. — Sessiz yapamaz mısınız?

Askerler sustular. Başçavuşun vurduğu er tahtaya çarpıp yırılan ve kan içinde kalan yüzünü inliye inliye silmeye başladı.

Başçavuş gider gitmez korkakça bir fısıltıyla:

— Bak hele nasıl vuruyor, iblis! Suratımı kan içinde bıraktı, dedi.

Gülen bir ses:

— Hoşuna gitmedi mi yoksa? dedi. Askerler seslerini alçaltarak yollarına devam ettiler. Köyün ötesine ulaşınca aynı hedefsiz küfürleri savurarak yine yüksek sesle konuşmaya başladılar.

Askerlerin önünden geçtiği kulübede yüksek komuta heyeti toplanmıştı; çaydan sonra, geçen gün hakkında ve gelecekte yapılması düşünülen manevralar üzerinde hararetili bir konuşma oluyordu. Soldan bir yan hareketi yapmak, kıral naibini tecridetmek ve ele geçirmek düşünülüyordu.

¹ Sagen: 2,134 metre.

² General demek istiyor.

Askerler tahta perdeyi getirdikleri zaman her tarafta mutfak ateşleri yanmıştı. Odunlar çatırdıyor, karlar eriyor, askerlerin siyah gölgeleri işgal edilen, çiğnenmiş karla örtülü bütün alanda öteye beriye gidip geliyordu.

Baltalar, kasaturalar her tarafta işliyordu. Her iş hiçbir emir verilmeden yapılıyordu. Gece için yedek odun taşınıyor, komutanlar için barakacıklar kuruluyor, kazanlar kaynatılıyor, tüfekler ve teçhizat temizleniyordu.

Sekizinci bölüğün getirdiği tahta perde, yarım daire şeklinde kuzey tarafına dikilmiş desteklerle sağlamlaştırılmış, önüne odunlar yığılmıştı. Yat horusu çaldı, yoklama yapıldı, akşam yemeği yendi, geceyi geçirmek için ateşlerin etrafına yerleşildi: kimi ayakkabısını tamir ediyor, kimi pipo içiyor, kimi çırpıplak soyunmuş bitleniyordu.

VIII

Öyle sanılırdı ki Rus askerlerinin, o zaman bulundukları hemen hemen hayale sığmaz ağır hayat şartları içinde — kışlık ayakkabısız, gocuksuz, üstleri damsz 18° soğukta, karda, ordunun arkasından her zaman yetişemiyen erzakları noksan bir halde — çok acıklı ve hazin bir manzara göstermeleri lâzımdı.

Tersine, ordu, hiçbir zaman en iyi maddi şartlar içinde, bundan daha neşeli, daha canlı bir manzara göstermemişti. Bu, sızlanmaya, takatten düşmeye başlayan bütün unsurların atılmasından ilerigeliyordu. Bedence ve mâneviyatça zayıf kim varsa çoktan geride bırakılmıştı: maddi ve mânevi kuvvet bakımından ordunun en iyi kısmı kalmıştı.

Tahta perdeyi kuran sekizinci bölükte her yerden daha çok kalabalık toplanmıştı. Yanlarında iki başçavuş oturuyordu; ateşleri başkalarinkilerden daha parlak yanıyordu. Tahta perdenin altında oturmaya hak kazanmak için odun getirmek şart koşulmuştu.

Dumandan gözlerini kırıştıran, fakat ateşin yanından kıpırdamayan kırmızı suratlı, kızıl saçlı bir asker:

— Hey Makeyef, nerdesin, sen... Kayıplara mı karıştın? yoksa kurtlar mı yedi seni? Odun getirsene, diye bağırdı. — Sen git bari, karga, odun getir, — diyerek başka birine döndü.

Kızıl saçlı, bir gedikli erbaş değildi, onbaşı da değildi, ama sağlam yapılı bir askerd; onun için kendisinden zayıf olanlara emrederdi. Karga diye çağrılan zayıf, ufak tefek, küçücük sivri burunlu er, itaatli itaatli kalktı, emri yerine getirecekti; fakat bu sırada ateşin ışık sahasına bir kucak odun taşıyan genç bir askerin ince, güzel endamı girmişti:

— Ver buraya. Önemli kişi!

Odunları kırdılar, parçaladılar, ateşe koydular, üflediler, kaputlarının etekleriyle yellediler; alev çıtıldamaya, çıtırdamaya başladı. Askerler yanaştılar, pipolarını yakıp tütürmeye koyuldular.

Odun getiren genç, yakışıklı asker, ellerini kalçalarına dayadı, soğuktan donan ayaklarıyla hızlı hızlı yerinde zıplamaya başladı.

— Ah, anacığım, soğuk, kırağı, ama iyi, silâhşör... diye sanki hıçkırığı tutmuş gibi her hecede duralıyarak bir şarkı tutturdu.

Kızıl saçlı asker dans eden askerin ayakkaplarının altı sarktığını görerek:

— Hey, ayakkaplarının tabanları sarkıyor! diye bağırdı. Şuna bak hele, dans ediyor!

Dans eden asker durdu, sarkan köseleyi koparıp ateşe attı:

— Ya, ya kardeş, — dedi; oturup çantasından bir parça mavi Fransız çuhası çıkardı, ayağını sarmaya başladı. Sonra ayaklarını ateşe uzatarak ilâve etti: — İkisi de hapı yuttu.

— Yakında yenilerini verecekler. İşlerini tamamıyla bitirelim, herkese ikişer takım, diyorlar.

— Bak şu Petrof köpoğlusuna, geri kaldı, dedi başçavuş.

Başka biri:

— Ben çoktandır bunun farkındaydım, dedi.

— Eh ne olacak, asker taslağı...

— Üçüncü bölükte dün dokuz kişi yoklamada yoktu, diyorlardı.

— Ama düşün, ayaklar donunca nasıl yürürsün?

— E, bırak gevezeliği! dedi başçavuş.

İhtiyar bir asker, ayaklarının donduğunu söyleyen askere dönerek, azarlayıcı bir eda ile:

— Yoksa senin canın da öyle mi istiyor? dedi.

Karga diye çağrılan sivri burunlu asker birdenbire ateşin yanından kalkarak ince ve titriyen bir sesle:

— Ne sanıyorsun ya? dedi. Biraz şişman olan böyle zayıflıyor, zayıf da ölüyor. Bakın bana. Takatım kalmadı. — Birdenbire azimle başçavuşa dönerek ilâve etti: — Beni hastaneye gönder; romatizma beni bitirdi. Yoksa ben de ötekiler gibi yolda kalacağım...

Başçavuş sakın bir eda ile:

— E, yeter, yeter, dedi.

Askercik sustu; konuşma devam etti. Askerlerden biri:

— Bugün şu Fransızlardan az mı ele geçirdik; ama hiçbirinde adamakıllı bir çizme yok, adı çizme. diyerek sözü değiştirdi.

Dans eden asker:

— Hepsini kazaklar çıkarıp aldı. Albay için evi temizlediler, onları dışarı çıkardılar. İnsan görünce acıyor, çocuklar, dedi. Perişan ettiler onları; henüz daha canlı olan bir tanesi, inanır mısın, kendi dilinden bir şeyler mırıldanıyordu.

Birinci asker:

— Ama, temiz insanlar ha, çocuklar, dedi. Beyaz, kayın ağacı gibi beyaz, yiğitleri de var, sonra soyluları da var.

— Ne sanıyorsun ya? Her sınıftan almışlar.

Dans eden asker hayret ifade eden bir gülümsemeyle:

— Rusça hiç bilmiyorlar, dedi. “Hangi kıralıktansın?” diye soruyorum ona, kendi dilinden bir şeyler mırıldanıp duruyor. Hayret edilecek insanlar!

Fransızların beyazlığına şaşan asker:

— Evet, kardeşler, garip şey bu, — diye devam etti. — Mojaisk köylüleri, savaşın olduğu yerde ölüleri toplamaktan nasıldır olduklarını anlattılar. Ölüler, aşağı yukarı, bir ay yatmışlar orda. Kâğıt gibi bembeyaz, tertemizmişler, koku diye bir şey yokmuş.

— E, soğuktan mı acaba? diye birisi sordu.

— Akıllıya bak hele! Soğuktan mı, diyor! Ortalık sıcaktı be yahu! Soğuktan olsa bizimkiler de kokmazlar. Halbuki bizimkiler hep çürüyüp kurtlanmışlar. Çenelerini mendillerle bağlayıp başlarını yana çevirerek sürüklemişler: insan dayanamıyormuş. Ama onların kiler kâğıt gibi beyazmış; koku diye bir şey yokmuş.

Hep susmuşlardı. Başçavuş:

— Yemeklerden olacak herhalde, dedi. Bey yemeği yiyorlardı.

Kimse itiraz etmedi:

— Savaşın geçtiği yerden olan bu Mojaisk köylüsü, on köyden onları kovduklarını, yirmi gün ölü taşıdıklarını, yine hepsini çıkarmadıklarını söyledi, şu kurtların, dedi...

İhtiyar asker:

— O savaş tam savaştı, dedi. Anılacak hâtıraları var; ama ondan sonrakilerin hepsi... Millete eziyetten başka bir şey değil.

— Ya, ya, dayı. Evvelsi gün onları kovalayıp sıkıştırmıştık. Yanlarına bırakmıyorlardı yalnız. Hemen silâhlarını fırlatıp atıyor ve diz çöküyorlardı. Pardon! diyorlardı. Bu yalnız bir misal. Polyon¹ un kendisini Platof iki defa yaklaştırmış, diyorlar. Söz bilmiyor ki söylesin. Yakalıyor, yakalıyor: ama o kendini torbada keklik gibi gösteriyor, uçup gidiyor. Yeri de değil ki, öldüresin.

— Amma da palavra atıyorsun ha, Kiselef; bakıyorum da sana.

— Ne palavrası be, gerçeğin ta kendisi.

— Ben olsam onu yakaladıktan sonra diri diri toprağa gömerdim. Hem de akçakavak kazığına vurarak. Halkı mahvetti.

İhtiyar asker esniyerek:

— Hepsi bir kapıya çıkar, kaçamıyacak, dedi.

Konuşma kesildi, askerler yatmaya başladılar. Bir asker, saman-yolunu seyrederek:

— Yıldızlara bak, uuu ne kadar çok, hep böyle parıldıyorlar! Bak, kadınlar yatak çarşaflarını sermişler, dedi.

— Bereketli bir yıla işarettir, çocuklar.

— Daha odun gerekecek.

— Sırtını ısıtıyorsun, karnın donuyor. Tuhaf şey.

— Hey, Yarabbil

— Ne itiyorsun, ateş yalnız senin mi? Bak... Devrildi.

Çöken sessizlik içinde uyuyan birkaç kişinin horultusu duyuldu; geri kalanlar sağa sola dönüp arasına konuşarak ısınıyorlardı. Ateşin yüz adım kadar ötesinden coşkun ve neşeli kahkahalar geliyordu.

Bir asker:

— Bak beşinci bölükte cümbüş var, dedi. Aman ne kalabalık! Bir asker kalkıp beşinci bölüğe gitti. Biraz sonra dönerek:

¹ Napolyon demek istiyor.

— Ama ne gülüyorlar, dedi. İki hırsız¹ getirdiler. Biri büs-hütün donmuş, ama öbürü öyle serbest ki sormayın! Şarkı söylüyor.

— Vay canına! Sahi mi? Haydi gidip bakalım...

Birkaç asker beşinci bölüğe doğru yollandı.

IX

Beşinci bölük tam ormanın kenarındaydı. Kocaman bir ateş, karın üstünde parlak bir alevle yanıyor, kırağıdan eğilmiş ağaç dallarını aydınlatıyordu.

Beşinci bölük erleri, gecenin karanlığı içinde ormanda, karda ayak sesleri ve dal çıtırtıları duydular.

Bir asker:

— Çocuklar, ayı, diye bağırdı.

Hepsi kaşlarını kaldırıp, kulak kabarttılar; ormandan ateşin parlak ışığı içine birbirine tutunmuş acayip kıyafetli iki insan şekli girdi.

Bunlar ormanda saklanmış iki Fransızdı. Askerlerin bilmediği bir dilde ve kısık bir sesle bir şeyler söyleyerek ateşe yaklaştılar. Biri uzun boyluydu, başında bir subay şapkası vardı, çok bitkin görünüyordu. Ateşe yaklaşınca oturmak istedi, fakat yere düştü. U-fak tefek, tıknaz, çenesi bağlı bir asker olan öbürü daha kuvvetliydi. Arkadaşını kaldırdı, ağzını göstererek bir şeyler söyledi. Askerler Fransızların etrafını sardılar, hastanın altına bir kaput serdiler, her ikisine de kaşa² ve votka getirdiler.

Hasta Fransız subayı Ramballe'di; çenesi bağlı olan onun emir eri Morel'di.

Morel votkayı içip bir karavana kaşayı yiyince birdenbire zoraki bir neşe ile neşelendi, kendisini anlamayan askerlere durmadan bir şeyler anlatmağa başladı. Ramballe yemeği reddetmişti, ateşin yanında dirseğine dayanmış, mânasız ve kızarmış gözlerle, sessizce Rus askerlerine bakıyordu. Arada bir derin derin içini çekiyor, sonra yine susuyordu. Morel, omuzlarını işaret ederek, bir subay olduğunu, onu ısıtmak gerektiğini askerlere anlatmağa çalıştı. Ateşe yaklaşan bir Rus subayı ısınması için Fransız subayını

¹ Fransız demek istiyor.

² Bir çeşit bulgur pilâvı.

yanına kabul edip etmiyeceğini sormak üzere albaya adam yolladı; gidenler geri gelipde albayın subayı getirmelerini emrettiğini söyleyince, bunu Ramballe'e anlattılar. Ramballe kalktı, yürümek istedi, fakat sendeledi, yanında duran asker onu tutmasa düşecekti.

Bir asker, alaylı bir eda ile göz kırparak Ramballe'e:

— Ne o? Gitmiyecek misin? dedi.

— Hey, aptal! Patavatsız patavatsız ne maval okuyordun öyle! Kaba köylü, tam mujik, diye alay eden askere karşı her taraftan tekdir sesleri yükseldi.

Ramballe'in etrafını sardılar, iki kişi onu tutup kollarının üzerine aldılar, kulübeye götürdüler. Ramballe kollarını askerlerin boyunlarına sardı, onu götürürlerken acıklı bir sesle mırıldanıyordu:

— *Oh, mes braves, oh, mes bons, mes bons amis! Voilà des hommes! Oh mes braves, mes bons amis!* Bir çocuğu gibi başını eğip askerlerden birinin omuzuna dayadı.

Bu sırada Morel askerlerin ortasında, en iyi bir yerde oturuyordu.

Morel ufak tefek, tıknaz, kızarmış ve yaşarmış gözlü bir Fransızdı, başını kasketinin üstünden kadınlar gibi mendille bağlamış, bir kadın kürkü giymişti. Belli ki kafayı tütsülemiş, yanında oturan bir askeri kolu ile sararak kısıp ve kesik çıkan bir sesle bir Fransız şarkısı tutturmıştu. Askerler gülmekten katılarak ona bakıyorlardı.

Morel'in sarıldığı şarkı meraklısı şakacı asker:

— Hadi, hadi, öğret şunu, nasıldı o? Ben çabuk kaparım. Nasıl?... dedi.

Vive Henri quatre,

Vive ce roi vaillant!

diye gözlerini kırparak şarkı söylemeye başladı.

Ce diable à quatre...

Asker:

— Vivarika! *Vif seruvuru! Sidyablâka...* diye tekrarladı; sahiden de şarkının havasını kapmıştı.

¹ Ah, yiğitler! Ah benim iyi kalbli, iyi yürekli dostlarım! İşte insanlar! Ah benim yiğit dostlarım, iyi yürekli dostlarım.

² Yaşasın dördüncü Hanri, yaşasın yiğit kiral!

Her taraftan kaba, neşeli kahkahalar yükseldi:

— E, aşkolsun! Ho - ho - ho - ho - ho!

Morel de yüzünü buruşturup gülüyordu:

— Hadi, devam, daha, daha!

Qui eut le triple talent.

De boir, de battre.

*Et d'être un vert galant...*¹

— Bu da iyi yahu. Hadi bakalım, Zaletayef!...

Zaletayef kendini zorluyarak:

— *Kiu...* — diye özentiyile dudaklarını uzatarak şarkıyı söylemeye başladı — *Kiu - yu - yu... Letriptala, de bu de ba ve det-ravagala.*

— Ay, mükemmel! Tam hıransuz! Ho - ho - ho - ho! E, daha yenecek ister misin?

— Daha kaşa ver ona; aç insan çabuk doymaz

Ona tekrar kaşa verdiler; Morel gülümsiyerek üçüncü karavanayı yemeye koyuldu. Morel'e bakan bütün genç askerlerin yüzlerinde sevinçli bir gülümseme vardı. Böyle boş şeylerle uğraşmayı yakışıksız bulan yaşlı askerler ateşin öbür tarafına uzanmışlar, arasına gülümsiyerek Morel'e bakıyorlardı.

İçlerinden biri kaputuna sarılarak:

— Onlar da insan, dedi. Pelin kendi kökleri üzerinde büyür².

— Uuu! Allahım! Ne kadar yıldız var! Don yapacağına alâmettir...

Ortalığa sessizlik çöktü. Yıldızlar, sanki şimdi kendilerini kimsenin görmediğini biliyorlarmış gibi, kapkara gökyüzünde parıldıyorlardı. Kâh birden alevlenerek, kâh sönerek, kâh titriyerek telâşla birbirlerine sevinçli, fakat esrarlı bir şeyler fısıldıyorlardı.

X

Fransız kıtaları hendesi bir nispetle muntazam bir surette eriyorlardı. Hakkında çok şeyler yazılmış olan Berezina geçişi,

¹ Üçüzlü bir marifeti vardı. İçmek, döğüşmek ve çapkınlık etmek.

² Bir ata sözü.

Fransız ordusunun imhasında ancak ara merhalelerden biriydi, seferin asla kesin bir olayı değildi. Berezina'ya dair o kadar çok şeyler yazılmışsa, yazılıyorsa Fransızlarda bu, sadece Fransız ordusunun önce muntazam bir şekilde uğradığı felâketlerin burada, yıkılan Berezina köprüsünde, birdenbire bir anın içine ve herkesin hâtırasında kalan tek bir trajik manzarada toplanmış olmasından ilerigeliyor. Ruslar tarafında ise Berezina hakkında bu kadar çok şeyler söylenip yazılması, sırf Napolyon'un Berezina nehri üzerindeki stratejik tuzakta yakalanması için harb sahasından uzakta, Petersburg'da (Pfuhl tarafından) bir plân hazırlanmış olmasındandır. Herkes tatbikatta her şeyin tamamıyla plâna göre yapılacağına inanıyor, bunun için de Fransızları bilhassa Berezina geçişinin mahvettiğinde ısrar ediyorlar. Gerçekte ise, Berezina geçişinin sonuçları, Fransızlar için silâh ve asker kaybı bakımından, rakamların gösterdiğine göre, Krasnoye'den daha az felâketli olmuştur.

Berezina geçişinin biricik önemi, düşmanın ricat hattının kesilmesine ait bütün plânların yanlışlığını ve Kutuzof'un istediği, mümkün olan biricik hareket tarzının — yalnız düşmanı takibetmenin — doğruluğunu açık ve şüphe götürmez bir surette ispat etmiş olmasındandır. Fransız kalabalığı devamlı olarak artan bir hızla ve hedefe ulaşmak için bütün gayretiyle kaçıyordu. Yaralı bir canavar gibi kaçıyordu, yol üzerinde duramazdı. Bunu geçişin tertibinden ziyade köprülerdeki hareket ispat ediyordu. Köprüler yıkılınca silâhsız askerler, Moskova sakinleri, Fransızların ağırlık kolundaki çocuklu kadınlar aldıkları hızın tesiriyle teslim olmuşlar, ileriye, kayıklara, donmuş nehre doğru koşmuşlardı.

Bu telâş akla uygun bir şeydi. Kaçanların da, kovalıyanların da durumu kötüydü. Kendi tarafında iken herkes felâket anında arkadaşının yardımına, kendi arkadaşları arasında tuttuğu belli bir yere güveniyordu. Ruslara teslim olunca da aynı felâketli durumdaydı, fakat ihtiyaç maddelerinin dağıtımında son basamakta yer alıyordu. Rusların bütün kurtarmak arzularına rağmen, ne yapacaklarını bilmedikleri esirlerin yarısının soğuktan ve açlıktan mahvolduğuna dair gelen doğru haberlerin Fransızlara lüzumu yoktu; onlar bunun başka türlü olmayacağını hissediyorlardı. En merhametli Rus komutanları, Fransız dostları, Rus hizmetinde çalışan Fransızların kendileri bile esirler için bir şey yapamıyorlardı. Fransızları; Rus

ordusunun da içinde bulunduğu felâket mahvediyordu. Zararlı olmıyan, düşman olmıyan, suçlu olmıyan, sadece lüzumsuz olan Fransızlara vermek için aç ve lüzumlu askerlerin ekmekleri, elbiseleri alınamazdı. Bazıları bunu bile yaptılar; fakat bu ancak bir istisna idi.

Geride muhakkak bir ölüm, önde ümit vardı. Bütün köprüler atılmıştı; toplu bir kaçıştan başka bir selâmet yolu yoktu; Fransızların bütün kuvvetleri de bu hedefe yöneltilmişti.

Fransızlar gerilere kaçtıkça, arta kalanlarının hali berbatlaştıkça, hele Petersburg plâm dolayısıyla çok ümit bağlanılan Berezina'dan sonra birbirini, bilhassa Kutuzof'u suçlandıran Rus komutanlarının ihtirasları da o kadar artıyordu. Petersburg'da hazırlanmış olan Berezina plânının başarısızlığa uğramasından onun sorumlu olacağı ileri sürülüyor; bunun için ona karşı olan memnuniyetsizlik, hafifseme, alay duyguları gittikçe daha kuvvetle kendini gösteriyordu. Alay, hafifseme şüphesiz ki saygılı bir şekilde ifade ediliyordu, öyle bir şekilde ki Kutuzof ne ile ve niçin suçlandırıldığını soramazdı. Onunla ciddi olarak konuşmuyorlardı, ona rapor verilirken, ondan müsaade istenirken, acıklı bir tören yapılmıyormuş gibi bir tavır takınıyor, arkasından göz kırplıyordu; her adımda onu aldatmaya çalışıyorlardı.

Bütün bu insanlarca, bilhassa onu anlıyamadıkları için, ihtiyarla konuşacak bir şey olmadığı, plânlarının derin mânâsını hiçbir zaman anlıyamıyacağı, altın köprü hakkındaki ve hudut dışına bir serseri güruhiyle gidilemeyeceği, falan yolundaki lâflarından (onlara sadece lâf gibi geliyordu) sorumlu olacağı kabul ediliyordu. Bu sözleri hepsi ondan duymuştu. Onun bütün söyledikleri: meselâ erzak beklemek gerektiği, askerlerin çizmesiz olduğu yolundaki bütün sözleri, çok basit şeylerdi, kendilerinin bütün teklifleri ise o kadar karmaşık ve derin şeylerdi ki, onun kalın kafalı bir ihtiyar olduğu, besbelliydi, onlarsa ellerinde yetki olmıyan dâhi kumandanlardı.

Bilhassa şanlı amiral ve Petersburg'un kahramanı Wittgenstein'in iltihakından sonra bu ruh haleti ve karargâh dedikoduları son haddine vardı. Kutuzof bunu görüyor, içini çekerek omuzlarını silkemekle yetiniyordu. Berezina'dan sonra ancak bir defa kız-

mış, hükümdara ayrıca rapor veren Bennigsen'e şu mektubu yazmıştı:

“Geçirdiğiniz hastalık nöbetleri dolayısıyla, ekselânsınız bu mektubu alınca, lûtfen Kaluga'ya hareket ediniz, orada imparator hazretlerinin gelecek emirlerini ve tâyinlerini bekleyiniz”.

Fakat Bennigsen'in azlinden sonra orduya, sefere ilk başlıyan ve Kutuzof tarafından ordudan uzaklaştırılan büyük prens Konstantin Pavloviç geldi. Büyük Prens şimdi orduya gelerek kıtalarımızın zayıf başarılarından ve hareketlerin yavaşlığından ötürü **İmparator efendimizin** hoşnutsuzluğunu Kutuzof'a bildirdi. İmparator efendimiz, yakında bizzat orduya gelmek niyetindeydi.

Harb işlerinde olduğu kadar saray işlerinde de tecrübeli olan ihtiyar aynı yılın ağustosunda hükümdarın arzusuna rağmen başkomutan seçilmiş olan Kutuzof, veliaht büyük Prensi ordudan uzaklaştıran, kendi yetkisine dayanıp, hükümdarın arzu ve iradesinin aksine olarak Moskova'nın bırakılmasını emreden Kutuzof, işte bu Kutuzof, şimdi devrinin sonuna erdiğini, rolünün bittiğini, sözde iktidarının artık mevcut olmadığını hemen anlamıştı. Hem bunu yalnız bir saraylı olarak anlamış değildi. Bir taraftan, içinde kendi rolünü oynadığı harb işinin sona erdiğini görmüş, vazifesinin bittiğini hissetmişti. Öbür taraftan, aynı zamanda da ihtiyar vücudunda yorgunluk ve dinlenme ihtiyacı hissetmeye başlamıştı.

XI

29 kasımda Kutuzof Vilna'ya, kendisinin dediği gibi güzel Vilna'ya girdi. Hizmet hayatında Vilna'da iki defa valilik etmişti. Sağlam kalan zengin Vilna'da Kutuzof çoktan beri mahrum bulunduğu rahatlıktan başka eski dostlarını, hâtıralarını da buldu. Bütün askerî işlerden ve devlet kaygılarından birdenbire yüz çeviren Kutuzof, etrafında kaynaşan ihtiraslar ona rahat verdiği nispette, her zamanki muntazam hayatına daldı, cereyan eden ve edecek olan tarihî olaylarla sanki hiçbir ilgisi yoktu.

Çiçagof, düşmanın yolunu kesmek, onu bozguna uğratmak isteyenlerin en ateşlilerinden biri olan Çiçagof, önce Yunanistan'da, sonra Varşova'da şaşırtma hareketi yapmak isteyen, fakat emredilen yere bir türlü gitmek istemiyen Çiçagof, hükümdara en cüretli sözleri söylemekle tanınmış olan Çiçagof, 1811 yılında, Kutu-

zof'tan ayrı olarak, Türkiye ile sulh yapmaya gönderildiği zaman sulhün akdedilmiş olduğuna kanaat getirerek bu şerefın Kutuzof'a ait olduğunu hükümdarın karşısında kabul ettiği için Kutuzof'u kendine minnetli sayan Çığagof, işte bu Çığagof, Vilna'da Kutuzof'u, kalacağı şatonun önünde ilk olarak karşıladı. Çığagof bahriyeli elbisesiyle, meciyle, kasketi koltuğunun altında olduğu halde Kutuzof'a garnizonun tekmi haberini ve şehrin anahtarlarını verdi. Bunamış bir ihtiyara karşı gençlerde görülen o küçümsiyen saygılı eda, Kutuzof'a karşı yapılan ithamları bilen Çığagof'un bütün hareketlerinde apaçık kendini gösteriyordu.

Kutuzof, Çığagof'la konuşurken söz arasında, Borisof'ta ondan alınan binek arabalarıyla sofra takımının eksiksiz olduğunu, ona geri verileceğini söyledi.

Çığagof birden heyecanla:

— *C'est pour me dire que je n'ai pas sur quoi manger... Je puis au contraire vous fournir de tout dans le cas même où vous voudriez donner des diners¹*, dedi. Her söziyle kendisinin haklı olduğunu ispat etmek istiyor, Kutuzof'un da bundan kaygılandığını sanıyordu. Kutuzof ince keskin tebessümüyle gülümsedi, omuzlarını silkerek cevap verdi:

— *Ce n'est que pour vous dire ce que je vous dis²*.

Kutuzof, hükümdarın arzusuna aykırı olarak, kıtaların büyük bir kısmını Vilna'da durdurdu. Yakınlarının söylediğine göre Kutuzof, Vilna'da bu seferki ikameti sırasında müthiş çökmüş, vücutça zayıflamıştı. Ordu işleriyle istemiye istemiye meşgul oluyordu, her şeyi generallerine bırakmıştı; hükümdarı bekliyerek kendini başıboş bir hayata kaptırmış bulunuyordu.

Hükümdar maiyetiyle — kont Tolstoy, prens Volkonski, Arakçeyef ve başkalarıyla — 7 aralıkta Petersburg'dan yola çıkarak 11 aralıkta Vilna'ya geldi, seyahat kızağıyla doğruca şatoya indi. Şiddetli soğuğa rağmen dışarda büyük üniformalarıyla yüz kadar general, kurmay subay ve Semyonovski alayının ihtiram kıtası duruyordu.

¹ Üzerinde yiyecek bir şeyim olmadığını söylemek istiyorsunuz... Tersine, ziyafet bile vermek istesenez size her şeyi temin edebilirim.

² Ben size sadece söylemek istediğimi söylüyorum.

Hayvanları kan ter içinde bir trokya¹ ile, dörtmala hükümdardan evvel, şatoya yaklaşan bir kurye haykırdı: "Geliyor!" Konovnıtsın, küçük İsviçre odasında Kutuzof'a haber vermek için sofaya fırladı.

Bir dakika sonra ihtiyarın şişman, kocaman endamı, büyük üniformasıyla, göğsünü kaplıyan bütün nişanlarıyla, omuz atkısının gerdiği karniyle sallanarak merdiven başında görüldü. Kutuzof kıtının önünde şapkasını giydi, eldivenlerini tuttu, merdivenleri güçlükle inerek hükümdara sunulmak üzere hazırlanan raporu eline aldı.

Bir konuşma, bir fısıltı oldu. Daha müthiş bir hızla uçup gelen bir troyka görüldü; bütün gözler dörtmala yaklaşan kızağa çevrildi, hükümdarla Volkonski'nin yüzleri artık belirmişti.

Bütün bunlar, 50 yıllık bir alışkanlıkla, ihtiyar generalde telâşlı bir maddî tesir yaptı; kaygılı, telâşlı bir hareketle kendini yokladı, şapkasını düzeltti ve hükümdarın kızaktan çıkarak gözlerini ona kaldırmasıyla bir anda dinçleşti, doğruldu, raporunu sundu, ölçülü, rikkatli bir sesle söze başladı.

Hükümdar süratli bir bakışla Kutuzof'u baştan aşağı bir süzdü, bir an kaşlarını çattı, fakat hemen kendini toplayarak ona yaklaştı, kollarını açarak ihtiyar generali kucakladı. Yine eski alışılmış intibaların ve samimî duyguların tesiriyle hükümdarın bu hareketi Kutuzof'a her zaman olduğu gibi dokundu; hıçkırmaya başladı.

Hükümdar subaylarla ve Semyonovski kıtasıyla selâmlaştı, ihtiyarın elini bir daha sıkarak beraberce şatoya yürüdüler.

Hükümdar feldmareşalle yalnız kalınca takip hareketinin yavaşlığı, Krasnoye ve Berezina'daki hatalar dolayısıyla memnuniyetsizliğini ifade etti, sınır dışına yapılacak sefer hakkındaki düşüncelerini bildirdi. Kutuzof ne itiraz etti, ne de bir mütalâa yürüttü. Yedi yıl önce Osterliç harb meydanında hükümdarın emirlerini dinlerken yüzünde görülen o itaatli, mânasız ifade, şimdi tekrar belirmişti.

Kutuzof çalışma odasından çıkıp da ağır, voltalı adımlarıyla başını eğerek salondan geçerken bir ses onu durdurdu:

— Altes, diye birisi ona hitabediyordu.

Kutuzof başını kaldırdı, içinde küçücük bir şey bulunan gü-

¹ Üç atlı binek arabası.

muş bir tabakla karşısında duran Tolstoy'un gözlerine uzun müddet baktı. Kutuzof, anlaşılan, kendisinden ne istendiğini anlamamıştı. Birdenbire hatırlamış gibi tombul yüzünde hafiften bir gülümseme parıldadı; ayağıyla yerlere kadar eğilerek tabakta duran şeyi aldı. Bu, birinci dereceden bir Sen Jorj nişanıydı.

XII

Ertesi gün feldmareşalin şatosunda, hükümdarın da şerefleştirdiği bir ziyafet ve balo vardı. Kutuzof'a birinci dereceden bir Sen Jorj nişanı verilmişti; hükümdar ona fevkalâde itibar ediyordu; fakat ona karşı olan memnuniyetsizliği herkesçe biliniyordu. Âdaba riayet ediliyordu. Hükümdar bunun ilk örneğini vermişti; fakat herkes ihtiyarın kabahatli olduğunu, bir şeye yaramadığını biliyordu. Baloda hükümdar salona girerken ele geçirilmiş olan sancakları eski Katerina devri âdeti gereğince ayağının altına serilmesini Kutuzof emredince, hükümdar tatsız bir eda ile yüzünü buruşturdu, bazılarınun işittiği şu sözleri mırıldandı: "eski komedyacı".

Hükümdarın Kutuzof'a karşı olan memnuniyetsizliği Viîna'da bilhassa tasarlanan seferin önemini anlamak istemediği veya anlayamadığı için olacak, artmıştı.

Ertesi gün sabahleyin hükümdar, etrafını saran subaylara: "Siz yalnız Rusya'yı kurtarmadınız; Avrupa'yı da kurtardınız." dediği zaman, harbin sona ermediğini artık herkes anlamıştı.

Bir tek Kutuzof, bunu anlamak istemiyordu, yeni bir harbin durumu iyileştiremeyeceği, Rusya'nın şan ve şerefini yükseltmeyeceği, onun durumunu ancak kötüleştirebileceği, sadece Rusya'nın, ona göre, şimdiki yüksek şan ve şeref mertebesini alçaltabileceği yolundaki düşüncesini açıkça söyledi. Yeni asker toplamanın imkânsızlığını hükümdara ispat etmeye çalışıyordu; halkın ağır durumundan, başarısızlık ihtimalinden falan bahsetti.

Bu ruh haleti içinde feldmareşal tabiatıyla, tasarlanan sefer için sadece bir mâni, bir engeldi.

İhtiyarla çarpışmaktan kaçınmak için, Osterliç'te ve seferin başlangıcında. Barclay'le olduğu gibi, üzerinde durduğu iktidar temelini gürültüsüzce, haber vermenden altından çekip almak ve bunu bizzat hükümdara geçirmekten ibaret olan çıkış yolu kendiliğinden bulunmuştu.

Bu maksatla kurmayda yavaş yavaş esaslı bir değişiklik yapıldı, Kutuzof kurmayının esas kuvveti yok edildi ve hükümdara geçirildi. Toll, Konovnitsin, Yermolof başka yerlere tâyin edildiler. Herkes açıktan açığa feldmareşalin çok zayıfladığını, sıhhatinin bozulduğunu söylemekteydi.

Yerini kendinden sonra gelene teslim etmek için sıhhatinin bozuk olması lâzımdı. Gerçekten de sıhhati bozuktu.

Kutuzof milis toplamak için Türkiye'den Petersburg'a, sonra da tam lüzumlu olduğu bir zamanda orduya nasıl tabîi, basit bir şekilde ve yavaş yavaş geldiyse, şimdi rolü sona erdiği bir zamanda da tıpkı öyle tabîi olarak, yavaş yavaş ve basit bir şekilde, onun yerine yeni, istenen birisi geliyordu.

1812 harbi, Rus kalbi için değerli olan millî karakterinden başka Avrupa ölçüsünde bir önem taşıyacaktı.

Halkların batıdan doğuya akınını, onların doğudan batıya akını takibedecekti; bu yeni harb için Kutuzof'taki vasıflardan başka vasıfları, başka sebeplerin tahrik ettiği başka görüşleri olan yeni bir adam lâzımdı.

Rusya'nın kurtulması, şan ve şerefi için Kutuzof nasıl zaruri idiyse, halkların doğudan batıya akını için, sınırların yeniden düzenlenmesi için Birinci Aleksander de öylece zaruri idi.

Avrupa, müvazene, Napolyon ne demektir, Kutuzof bunu anlamıyordu, bunu anlayamazdı. Düşman yok edildikten, Rusya kurtarıldıktan, şan ve şerefin en yüksek mertebesine çıkarıldıktan sonra bir halk temsilcisinin, bir Rus'un, Rus olarak yapacağı başka bir şey yoktu. Halk savaşının temsilcisi için ölmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Kutuzof da öldü.

XIII

Piyer, çoğu zaman olduğu gibi, esarette tattığı maddi mahrumiyetlerin, eziyetlerin bütün ağırlığını ancak bunlar sona erdiği zaman hissetmişti. Esaretten kurtulunca Orel'e gelmiş, geldiğinin üçüncü günü, Kiyef'e gitmeye hazırlandığı sırada hastalanmış, Orel'de üç ay yatmıştı; doktorlar *safrâ humması*na tutulduğunu söylüyorlardı. Doktorların tedavisine, kan almalarına, ilâç içirmelerine rağmen o yine iyi oldu.

Esaretten kurtulduğu andan hastalığına kadar geçen bütün

devre onda hemen hemen hiçbir intıba bırakmamıştı. Sadece, sisli, kasvetli, kâh yağmurlu, kâh karlı bir havayı, içten gelen bedeni bir ıstırapı, ayaklarının, belinin ağrısını hatırlıyordu; insanların felâket ve ıstıraplarının genel intıbainı hatırlıyordu; sual soran subayların, generallerin onu bezdiren merakı, araba ve hayvan bulmak için çektiği sıkıntıları ve bilhassa o zamanki düşünme ve duyma kabiliyetsizliğini hatırlıyordu. Serbest bırakıldığı gün Petya Rostof'un cesedini görmüştü. Aynı günde prens Andrey'in Borodino savaşıdan sonra bir aydan fazla yaşadığını, ancak daha yakında, Yaroslavl'da Rostof'ların evinde öldüğünü öğrendi. Aynı günde Piyer'e bu haberi veren Denisof, söz arasında, Piyer'in bunu artık çoktan bildiğini sanarak, Elen'in ölümünü hatırlattı. Bütün bunlar o zaman Piyer'e sadece garip görünmüştü. Bütün bu haberlerin mânasını anlıyamıyacağını hissetmişti. O zaman o, yalnız insanların birbirlerini öldürdükleri bu yerlerden gidip sakin bir yere sığınmak, orada kendine gelmek, dinlenmek, bu müddet içinde gördüğü bütün garip ve yeni şeyleri etraflica düşünmek için can atıyordu. Fakat Orel'e gelir gelmez hastalanmıştı. Biraz kendine gelince, başucunda Moskova'dan gelen iki hizmetçisini, Terenti ile Vaska'yı ve Elets'te onun malikânesinde oturan, esaretten kurtulduğunu ve hastalığını duyarak ona bakmak için gelen büyük Prensi gördü.

Nekahet devresinde Piyer, alıştığı son ayların intubalarından ancak yavaş yavaş sıyrıldı; onu yarın kimsenin hiçbir yere kovalıyacağı, sıcak yatağını hiç kimsenin alamıyacağı, öğle yemeği, çayı, akşam yemeği mutlaka hazır olacağı düşüncesine alıştı. Fakat rüyasında daha uzun zaman kendisini hep aynı esaret şartları içinde gördü. Esaretten kurtulduktan sonra duyduğu haberleri, prens Andrey'in ölümünü, karısının ölümünü, Fransızların imha edilmesini de Piyer yavaş yavaş anlıyordu.

Sevinçli hürriyet hissi, Moskova'dan çıkınca ilk menzilde ilk defa duyduğu o tam, ayrılmaz, insanoğluna haş hürriyet hissi, nekahet devresinde Piyer'in ruhunu dolduruyordu. Dış şartlara bağlı olmıyan bu mânevi hürriyetin şimdi sanki, fazladan ve süs olarak maddi hürriyetle de bezenmiş olmasına hayret ediyordu. Yabancı bir şehirde tek başına idi, tanıdığı kimseler yoktu. Ondan kimse bir şey istemiyordu; onu bir tarafa yollamıyorlardı. Canının istediği

her şey vardı. Ona davamlı olarak azap veren düşünceler, karısı hakkındaki düşünceler artık yoktu, çünkü onun kendisi de yoktu:

— Oh ne iyil Ne âlâ!...

Üzerinde mis kokulu et suyu ile tertemiz sofraya önüne sürüldüğü veya geceleyin yumuşak, tertemiz bir yatağa uzandığı, yahut karısının ve Fransızların artık mevcut olmadıklarını hatırladığı zaman kendi kendine böyle söylüyordu:

— Oh, ne iyi! Ne âlâ!...

Sonra eski alışkanlığı ile kendi kendine sordu: “E, sonra? Sonra ne yapacağım?” Hemen cevap veriyordu: “Hiç, yaşayacağım. Oh, ne âlâ!”

Evvelce eziyetini çektiği, devamlı surette aradığı şey, hayatın gayesi, şimdi onun için yok olmuştu. Hayatın bu aranan gayesinin şimdi onun için mevcut olmayışı tesadüfi bir şey, yalnız o ana mahsus bir şey değildi, bunun olmadığını, olmayacağını hissediyordu. İşte bu gayesizlik ona o anda, saadetini teşkil eden hürriyetin tam ve sevinçli idrakini sağlıyordu.

Onun bir gayesi olamazdı, çünkü onun şimdi bir inancı vardı, birtakım prensiplere veya sözlere, yahut fikirlere değil, yaşayan, her zaman hissölunan bir Tanrıya inancı vardı. Evvelce onu, kendine çizdiği gayelerde arıyordu. Bu gaye arama sadece bir Tanrı arama idi; ansızın esarete dadısının çok eskiden ona söylemiş olduğu şeyi: Tanrının burada, orada, her yerde bulunduğunu, tartışmalarla, mülâhazalarla, değil, doğrudan doğruya duygusu ile anlamıştı. Esarete anlamıştı ki, Karatayef'in Tanrısı, masonların kabul ettiği kâinat mimarından daha büyük, daha sonsuz, daha ulaşılmazdır. Gözlerini dört açıp uzaklara baktığı halde, aradığı şeyi ayaklarının dibinde bulan bir adamın duyduğu hissi duymakta idi. O, bütün hayatınca etrafındaki insanların başları üstünden bir yere doğru bakmıştı, halbuki gözlerini dört açması değil, sadece önüne bakması lâzımdı.

Eskiden o, büyük, ulaşılmaz, sonsuz hiçbir şey göremezdi. Sadece bunun bir yerde bulunması gerektiğini hisseder, onu arardı. Yakında bulunan, anlaşılır olan her şeyde yetersizlik, önemsizlik, bayağılık ve mânasızlıktan başka bir şey göremezdi. Mânevi bir uzun dürbünle silâhlanmıştı; uzağa bakar, bu değersiz, bayağı şey, sisli uzaklıklarda kaybolarak belli belirsiz bir şekilde görüldüğü için

ona sonsuz gibi gelirdi. Avrupa hayatı, siyaset, masonluk, felsefe, hayırseverlik, ona böyle görünürdü. Fakat o zaman, kendi za'fını hesaba kattığı anda bile zekâsı bu uzaklığa da nüfuz eder, orada aynı değersiz, bayağı, mânasız şeyi görürdü. Şimdi o her şeyde büyüklüğü, ebediliği ve sonsuzluğu görmeyi öğrenmişti, bundan ötürü tabii olarak, onu görmek, zevkle seyretmek için, şimdiye kadar insanların başları üzerinden baktığı uzun dürbünü bırakmış, etrafında devamlı surette değişen, ebedî olarak büyük, ulaşılmaz ve sonsuz olan hayata bakıyordu. Ne kadar yakından bakarsa o kadar rahat ve bahtıyardı. Evvelce onun bütün mânevi yapılarını yıkan o korkunç "Niçin" suali şimdi onun için yoktu. Bu "Niçin" sualinin basit cevabı, içinde şimdi her zaman hazırды: Tanrı var olduğu için; bir Tanrı ki iradesi dışında insanın başından tek bir saç düşmez.

XIV

Piyer dıştan bakılınca hemen hemen hiç değişmemişti. Görünüşte eskiden nasılsa yine öyleydi. Yine eskisi gibi dalgındı, gözlerinin önündeki şeylerle değil, kendi içindekilerle, başka şeylerle meşgul görünüyordu. Eski haliyle şimdiki hali arasında şu fark vardı ki, eskiden gözünün önünde olan, ona söylenen bir şeyi unuttuğu zaman üzüntü ile alnını buruşturarak, sanki kendisinden uzak bir yerde duran bir şeyi görmeye çalışır da göremezdi. Şimdi o kendisine söylenen şeyleri unutuyor, gözünün önünde olan şeyi görmüyordu; fakat şimdi (büsbütün başka şeyler gördüğü ve işittiği belli olmakla beraber) güç fark edilir, âdeta alaylı bir gülümseme ile karşısındaki şeye dikkatle bakıyor, kendisine söylenenleri dinliyordu. Eskiden, gerçi iyi yürekli fakat bahtsız bir adam görünürdü; bunun için istemiyerek insanlar ondan uzaklaşıyorlardı. Şimdi hayatından memnun bir insan gülümsemesi biteviye dudakları etrafında oynuyor, gözlerinde insanlara karşı şefkat ifade eden bir sual fısıldıyor, sanki onlardan kendisi gibi memnun olup olmadıklarını soruyordu. İnsanlar da onun yanlarında olmasından hoşlanıyorlardı. Eskiden o çok konuşur, konuşurken öfkelenir, az dinlerdi; şimdi konuşmaya seyrek meylediyor; insanları, en mahrem sırlarını kendisine seve seve açacak şekilde dinlemesini biliyordu.

Piyer'i hiçbir zaman sevmemiş olan, ihtiyar kontun ölümünden sonra kendini ona borçlu hissedeli beri de, ona karşı bilhassa düşmanca bir his besliyen Prensese, nankörlüğüne rağmen kendisine bakmayı borç bildiğini ispat etmek niyetiyle Orel'e geldiğinden az sonra öfkeyle ve hayretle hissetmişti ki, onu seviyordu. Piyer, Prensesin sevgisini kazanmak için bir şey yapmıyordu. Sadece merakla onu süzüyordu. Evvelce Prensese onun bakışlarında kendisine karşı bir ilgisizlik, bir alay hissederd; onun yanında başkalarının da yanında olduğu gibi büzülür, sadece kendi kavgacı tarafını gösterirdi; şimdi tersine onun sanki hayatının en mahrem taraflarına kadar sokulduğunu hissediyordu; o da, önce güvensizlik, sonra minnetle, karakterinin gizli olan iyi taraflarını ona göstermişti.

En kurnaz bir adam bile, gençliğinin en iyi hâtıralarını canlandırarak ilgi gösteren Prensese daha ustaca güven telkin edemezdi. Oysaki, Piyer'in bütün kurnazlığı, bu öfkeli, soğuk ve kendine göre mağrur Konteste insani hisler uyandırarak kendine bir zevk aramaktan ibaretti.

Prensese kendi kendine:

"Evet, fena insanların değil, benim gibi insanların tesiri altında bulunduğu zaman o çok iyi, çok iyi insan." diyordu.

Piyer'de görünen değişikliği uşakları Terenti ile Vaska kendilerine göre görüyorlardı. Onlar Piyer'i çok sadeleşmiş buluyorlardı. Terenti çoğu zaman, efendisini soyduktan sora, çizmeler elinde, iyi geceler diliyerek konuşmaya başlayacak mı diye bekler, dışarı çıkmakta acele etmezdi. Çok defa Piyer konuşmak istediğini söyliyerek Terenti'yi durdururdu:

— E, söyle bakalım... Kendinize yiyecek nasıl buluyordunuz? diye sorardı. Terenti Moskova'nın harap oluşundan, ölen Konttan anlatmaya başlar, anlatarak ve bazan Piyer'in anlattıklarını dinliyerek elinde elbiselerle uzun zaman durur, sonra efendisiyle içli dışlı olmanın, dost olmanın gururunu duyarak sofaya çıkardı.

Piyer'i tedavi eden, onu her gün yoklıyan doktor, bütün doktorlar gibi her dakikası muhtarip insanlık için değerli olan bir kimse edası taşımayı vazife saymasına rağmen saatlerce Piyer'in yanında oturur, ona kendi sevdiği fıkraları, umumiyetle hastaların, hususiyle kadınların psikolojileri üzerindeki müşahedelerini anlatırdı.

— Evet, bak böyle adamla konuşulur, bizim taşradakiler gibi değil, derdi.

Orel'de birkaç esir Fransız subayı vardı; doktor bir gün bunlardan birini, genç bir İtalyan subayını getirdi.

Bu subay Piyer'e gidip gelmeye başladı; Prenses İtalyanın Piyer'e ifade ettiği ince hislere gülüyordu.

İtalyan ancak Piyer'e geldiği, onunla konuştuğu, ona kendi geçmişinden, kendi ev hayatından, aşkından bahsettiği, Fransızlara, bilhassa Napolyon'a karşı olan hıncını döktüğü zaman mesut görünüyordu.

Piyer'e:

— Eğer bütün Ruslar size biraz olsun benziyorlarsa — di-yordu — *C'est un sacrilège que de faire la guerre à un peuple comme le votre*¹. Sizler, Fransızlar yüzünden bu kadar zarar gören, ıstırap çeken sizler, onlara kin bile beslemiyorsunuz.

Piyer, İtalyanın ateşli sevgisini şimdi sadece onun ruhunun iyi taraflarını uyandırarak ve onlara hayranlık göstererek kazanıyordu.

Orel'de iken son zamanlarda Piyer'e eski tanıdığı bir mason — 1807 yılında onu mason locasına sokan kont Villarski — geldi. Villarski Orel vilâyetinde büyük bir malikânesi olan zengin bir Rus kadını ile evliydi ve şehirde levazım dairesinde geçici bir vazife bağundaydı.

Bezukof'un Orel'de olduğunu öğrenince Villarski, hiçbir zaman yakın bir dost olmadıkları halde ona gelerek, umumiyetle çölde raslaşan insanların birbirine gösterdikleri dostluk ve yakınlık hisle-rini ifade etti. Villarski Orel'de sıkılıyordu, kendisiyle aynı çev-re-den, sandığına göre, aynı ilgileri taşıyan birine raslamakla bah-tiyardı.

Fakat Villarski, Piyer'in gerçek hayattan çok geri kaldığını, kendi tarifine göre, kaygısızlığa, egoizme düştüğünü çok geç-medeyle hayretle gördü.

Ona:

— *Vous vous encroûtez, mon cher*², dedi.

Bununla beraber Villarski Piyer'den eskisinden daha çok hoş-

¹ Sizin gibi bir milletle harb etmek bir küfürdür.

² Kendinizi kapıp koyuvermişsiniz, dostum!

lanıyordu; ona her gün geliyordu. Piyer'e ise, Villarski'ye bakarken, şimdi onu dinlerken kendisinin de çok yakın zamanlara kadar onun gibi olduğunu düşünmek, garip ve inanılmaz bir şey geliyordu.

Villarski evli barklı bir adamdı, hem karısının malikâne işleriyle, hem memuriyetle, hem de ailesiyle meşguldü. O, bütün bu işleri hayatta bir engel ve hor görülecek şeyler sanıyordu, çünkü gayeleri yalnız kendi şahsının ve ailesinin menfaati idi. Askerî, idari, siyasi meseleler ve masonluğa ait düşünceler zihnini devamlı surette meşgul ediyordu. Piyer onun görüşlerini değiştirmeye çalışmadan, onu kınamadan, artık daima sessiz, tatlı olan gülümsemesiyle, o kadar yabancı olmadiğı bu garip olayı seyrediyordu.

Piyer'de Villarski ile, Prensesle, doktorla, şimdi karşılaştığı bütün insanlarla olan münasebetlerinde, herkesin sempatisini kendine çeken yeni bir vasıf vardı: bu vasıf, her insan için düşünmek, hissetmek ve eşyaya kendi gözü ile bakmak hakkını tanıması, insanı sözünden, fikrinden caydırmanın imkânsızlığını kabul etmesiydi. Her insanın, eskiden Piyer'i heyecanlandıran, kızdıran bu meşru özelliğı, şimdi onun insanlarda bulduğu alâka ve hareketin esasını teşkil ediyordu. İnsanların görüşleriyle kendi hayatı arasındaki ve bu görüşlerin birbirleri arasındaki ayrılık ve bazan derin ziddiyet, Piyer'i sevindirir, onda gülünç, tatlı bir gülümseme uyandırır.

Pratik işlerde Piyer şimdi, birdenbire kendisinde eskiden olmayan bir ağırlık merkezi bulunduğunu hissetmişti. Eskiden her para meselesi, bilhassa çok zengin bir adam olmak dolayısıyla sık sık karşılaştığı para talepleri onu içinden çıkılmaz tereddütlere, heyecanlara düşürürdü. "Vermeli mi, vermemeli mi? — diye kendi kendine sorardı. — Bende var, ona da lâzım. Ama öbürüne daha çok lâzım. Kime daha çok lâzım Belki ikisi de dolandırıcıdır, kim bilir?" Evvelce bütün bu tahminlerde bir çıkış yolu bulamaz, verecek bir şey olunca herkese verirdi. Evvelce onun servetiyle ilgili her meselede, birisi bir türlü, başkası başka türlü hareket etmeyi ileri sürdüğü zaman yine aynı şaşkınlığa düşerdi.

Şimdi bütün bu meselelerde artık hiç şüphe ve tereddüt bulunmadığını hayretle görüyordu. Artık onun içinde bilmediğı bir ka-

nuna göre, ne yapmak ve ne yapmamak gerektiğine karar veren bir yargıç belimişti.

Para işlerine karşı, eskiden olduğu gibi, ilgisizdi; fakat şimdi ne yapmak, ne yapmamak gerektiğini pek iyi biliyordu. Bu yeni yargıcın ilk mevzuu, ona gelip kendi yararlıklarını uzun uzun anlatan ve sonunda karısına, çocuklarına göndermek üzere kendisine 4000 frank vermesini âdeta emreden esir bir Fransız albayının isteği olmuştu. Piyer hiç güçlük çekmeden ve tereddüt göstermeden onu reddetmiş, eskiden fevkalâde güç görülen bu işin ne kadar basit ve kolay olduğuna sonradan hayret etmişti. Albayı reddederken aynı zamanda da Orel'den ayrılacağı zaman İtalyan subayını, görüşme göre, muhtaç olduğu parayı yanına almaya zorlamak için bir kurnazlık düşünmek lüzumuna karar verdi. Piyer için, pratik işlerde gerçekleşen görüşünün yeni bir delili, karısının borçları meselesiyle, Moskovo ev ve sayfiyelerini onarma meselelerini halledişiydi.

Orel'de baş idare müdürü yanına geldi, beraberce, değişmiş olan gelirlerinin genel muhasebesini yaptılar. Moskova yangını baş idare müdürünün hesabına göre Piyer'e aşağı yukarı iki milyona mal olmuştu.

Baş idare müdürü, bu kayıpların tesellisi olarak Piyer'e Kontesten kalan ve ödemeye mecbur olmadığı borçları kabul etmezse, yılda seksen bin rubleye mal olan ve hiçbir şey getirmiyen Moskova içindeki ve Moskova yakınındaki evleri tamir ettirmezse, bu kayıplara rağmen gelirlerinin azalmak şöyle dursun artacağını gösterir bir hesap sundu.

Piyer neşeli neşeli gülümsüyerek:

— Evet, evet, doğru, dedi. Evet, bana hiç de lüzumu yok. Yıkım beni daha çok zenginleştirdi.

Fakat ocak ayında Saveliç, Moskova'dan geldi, Moskova'nın durumundan, evlerin ve sayfiyelerin onarılması için mimarın yaptığı keşiflerden bahsetti ve bunları halledilmiş bir iş gibi anlattı. Bu sırada Piyer, prens Vasili'den ve Petersburg'daki diğer bildiklerden mektuplar almıştı. Mektuplarda karısının borçlarından bahsolunuyordu. O kadar hoşuna gitmiş olan idare müdürünün plânının doğru olmadığını düşündü, Petersburg'a gidip karısının işlerini bitirmeye, Moskova'daki evleri yaptırmaya karar verdi. Niçin böyle yapması gerekti, bilmiyordu; fakat muhakkak olarak biliyordu ki,

böyle olması gerekti. Gelirleri bu karar yüzünden dörte üç ek-silmişti. Fakat böyle gerekti; bunu hissediyordu.

Villarski Moskova'ya gidiyordu; birlikte gitmek için sözleştiler. Piyer, Orel'de bütün nekahet devresi içinde bir sevinç hissi, hürriyet hissi, yeni bir hayat hissi duymuştu; fakat yolculuğu sırasında kendini hür bir hava içinde bulup da yüzlerce yeni çehre görünce bu his daha çok kuvvetlendi. Bütün yolculuğu boyunca tatil devresinde bulunan bir mektepliğin sevincini duymuştu. Arabacı, menzilci, yolda veya köydeki mujikler, herkes, onun için yeni bir mâna taşıyordu. Biteviye Rusyanın fakirliğinden, Avrupadan geri kalmış olmasından, cahilliğinden şikâyet eden Villarski'nin yanında oluşu, yürüttüğü mütalâalar, Piyer'in neşesini sadece, artırıyor. Villarski'nin ölü hali gördüğü yerde o, hayatîyetin olağanüstü kudretini, karlar içinde, şu geniş sahada, bu sağlam, bambaşka ve birleşmiş halkın varlığını devam ettiren kudreti görüyordu. Villarski'ye itiraz etmiyor, sanki onun fikrine iştirak ediyormuş gibi görünerek (çünkü yapmacık oydaşma hiçbir sonucu olmıyan mütalâaların münakaşasından kaçınmanın en kestirme yolu) onu dinlerken neşe ile gülümsüyordu.

XV

Karıncaların; bir kısmı çöpleri, yumurtaları, ölü böcekleri sürükliyerek, bozulmuş yuvalarından öteye, diğerleri geriye, yuvaya doğru, acele acele, niçin ve nereye gittiklerini — neden itişip kakıştıklarını, birbirini kovaladıklarını, çekiştiklerini — izah etmek nasıl güçse, Fransızlar çıktıktan sonra, eskiden Moskova denilen yere Rusları yığılmaya zorlıyan sebepleri izah etmek de öyle güçtür. Fakat bozulan yuvaları etrafına dağılmış karıncalara bakınca, tamamiyle yok olmasına rağmen, didinen böceklerin tuttuklarını koparmalarından, enerjilerinden, sayısız olmalarından yuvanın bütün kuvvetini teşkil eden mahvedilmez, madde dışı bir varlıktan başka her şeyin harabolduğu nasıl belli olursa, Moskova da ekim ayında hükümet, kiliseler, kutsal şeyler, zenginlikler, binalar bulunmamasına rağmen gene ağustostaki Moskova idi. Madde dışı fakat kudretli ve mahvedilmez varlığı bir yana, her şey yıkılmıştı.

Düşmandan temizlendikten sonra her taraftan Moskova'ya

akın eden insanlar, çok çeşitli, şahsi ve ilk zamanlar büyük bir kısmı vahşi ve hayvani olan arzular taşıyorlardı. Yalnız tek bir arzu herkeste umumi idi: kendine bir faaliyet alanı bulmak için oraya, evvelce Moskova denen yere varmak arzusu.

Bir hafta sonra Moskova'da 15 bin oturan, iki hafta sonra 25 bin oturan vardı ve ilh... Bu sayı durmadan yükselerek, 1813 sonbaharına doğru 1812 nüfusunu aşan bir miktara vardı.

Moskova'ya ilk giren Ruslar Wintzengerode müfrezesinin kazakları, yakın köylerin mujikleri ve Moskova'dan kaçıp şehrin yakınlarında gizlenmiş olan halktı. Harap Moskova'ya giren Ruslar şehri yağma edilmiş görünce kendileri de yağma etmeye başladılar. Fransızların yaptığına onlar devam ettiler. Köylüler, harap evlerde, sokaklarda bırakılmış ne varsa köylerine taşımak için arabalarıyla Moskova'ya geldiler. Kazaklar, ne götürebildilerse karargâhlarına taşıdılar; bina sahipleri, başka evlerde ne buldularsa topladılar; kendilerine ait olduklarını ileri sürerek evlerine taşıdılar.

Fakat ilk yağmacıların arkasından başkaları, daha başkaları geldi ve yağma, yağmacıların artışı nispetinde günden güne güçleşti, daha belirli şekiller aldı.

Fransızlar Moskova'yı boş bulmuşlardı, ama, çeşitli ticaret, sanat işleriyle, lüksüyle, devlet daireleri ve din faaliyetleriyle, teşkilâtı muntazam bir şehrin bütün şekilleriyle bulmuşlardı. Bu şekiller cansızdı, fakat henüz mevcuttu. Çarşılar, dükkânlar, mağazalar, un depoları, pazarlar vardı; çoğu malla dolu idi; fabrikalar, atelyeler vardı, lüks eşyalarla dolu saraylar, muhteşem binalar vardı; hastaneler, zindanlar, bürolar, kiliseler, katedraller vardı. Fransız işgali ne kadar uzadıysa şehir hayatının bu şekilleri o nispette yok oldu ve sonunda şehir geniş ve ölü bir talan sahasına döndü.

Fransızların talanı devam ettikçe Moskova'nın zenginliği, talancıların kuvveti de gittikçe tükeniyordu. Başkentte faaliyetin başlangıcı olan Rus yağması devam ettikçe, iştirak edenler çoğaldıkça Moskova'nın zenginliği ve şehirdeki muntazam hayat daha çabuk kalkındı.

Yağmacılardan başka çeşit çeşit insanlar, bina sahipleri, papazlar, büyük ve küçük memurlar, tacirler, zanaatkarlar, köylüler — kimi merak ederek, kimi vazife dolayısıyla, kimi bir menfaat

kaygısıyla — dört bir taraftan, kalbe dökülen kan gibi, Moskova'ya aktılar.

Bir hafta sonra eşya götürmek için boş yük arabalarıyla gelen mujikler artık hükümetçe durdurulmuş, şehirden ölüleri taşımaya mecbur edilmişlerdi. Diğer mujikler arkadaşlarının başarısızlığa uğradığını duyunca, şehre buğday, yulaf, kuru ot yüklü geldiler, birbirleriyle rekabet ederek fiyatları eski seviyelerinden aşağı düşürdüler. Dülger artelleri¹ yüksek ücret almak ümidiyle her gün Moskova'ya geliyordu; her tarafta yeni binalar yapılıyor, yangın görmüş eski binalar onarılıyordu. Tacirler barakalarda alışverişe başlamışlardı. Meyhaneler, oteller, bir kısmı yanmış binalara yerleşmişlerdi. Papazlar, yangından kurtulmuş birçok kiliselerde âyinlerine yeniden başlamışlardı. Bağışçılar çalınmış kilise eşyalarını getiriyorlardı. Memurlar üstü çuha örtülü masalarını ve evrak dolu dolaplarını küçük odalara yerleştirmişlerdi. Yüksek makamlar ve polis, Fransızlardan kalan malların taksimi işini idare ediyorlardı. Başka yerlerden getirilmiş birçok eşyaların bırakıldığı evlerin sahipleri, bütün eşyaların Taş Saray²a taşınmasındaki haksızlıktan şikâyet ediyorlardı; diğerleri, Fransızların eşyaları başka başka evlerden bir yere taşıdıklarını, bunun için yanlarında bulunan eşyaların ev sahiplerine verilmesinin doğru olmadığını ileri sürüyorlardı. Polis azarlanıyor, para ile kandırılıyor, yanmış hazine mallarına on misli değer biçilerek keşif kararları yazılıyor, ödenek isteniyordu. Kont Rastopçin, beyannamelerini yazıyordu.

XVI

Ocak ayı sonunda Piyer, Moskova'ya geldi, konağının sağlam kalan bir dairesine yerleşti. Kont Rastopçin'i, Moskova'ya dönmüş olan bazı bildiklerini ziyaret etti, iki gün sonra Petersburg'a gitmeye hazırlanıyordu. Herkes zaferi kutluyordu; canlanmakta olan harap başkentte her yer hayat kaynıyordu. Piyer'i herkes sevinçle karşılıyordu; herkes onu görmek istiyor, neler gördüğünü soruyordu. Piyer rasladığı herkese karşı içinde özel bir sevgi duyuyordu. Fakat herhangi bir şeye bağlanmamak için, elinde olmuyarak şimdi, herkesin

¹ Artel: bir çeşit kolektif işletme veya iş yeri,

² Kremlin sarayı,

yanında ihtiyatlı davranıyordu. Ona, nerede oturacağı, ev yaptırıp yaptırmıyacağı, Petersburg'a ne zaman gideceği, küçük kutuyu götürmeyi üzerine alıp almayacağı yolunda sorulan önemli veya önemsiz bütün suallere şöyle cevap veriyordu: evet, belki, zannedersem, v.s. _

Rostof'ların Kostroma'da olduklarını duymuştu. Nataşa seyrek aklına geliyordu. Gelse de ancak eski bir geçmişe ait hoş bir hâtura gibi geliyordu. O, kendini yalnız âdi hayat şartlarından değil, sandığına göre, bilerek taşıdığı bu duygudan da kurtulmuş hissediyordu.

Moskova'ya gelişinin üçüncü günü, prenses Mariya'nın Moskova'da olduğunu, Drubeskoy'lardan öğrendi. Ölüm, ısıraplar, prens Andrey'in son günleri, Piyer'i sık sık meşgul ediyordu; şimdi de yeni bir canlılıkla aklına gelmişlerdi. Öğle yemeğinde prenses Mariya'nın Moskova'da olduğunu, bir kısmı yanan Vozdvijenka'daki evinde oturduğunu öğrenince hemen o akşam ona gitti.

Piyer, prenses Mariya'ya giderken yolda hep prens Andrey'i, onunla olan dostluğunu, birçok karşılaşmalarını, bilhassa Borodino'daki son karşılaşmayı düşündü.

İçinden: "O zamanki o kinci ruh haleti içinde mi öldü? Ölmeden önce hayatın izahı ona açıklanmadı mı?" dedi. Karatayef'i, onun ölümünü hatırladı, birbirinden o kadar farklı olan, aynı zamanda her ikisine karşı beslediği sevgi bakımından ve ikisi de yaşadığı, öldüğü için birbirine o kadar benzeyen bu iki insanı elinde olmıyarak mukayese etmeye koyuldu.

Piyer çok ciddi bir ruh haleti içinde ihtiyar Prens'in evine yaklaştı. Bu ev yangından kurtulmuştu, yıkıntı izleri belliydi, fakat evin şekli aynı idi. Piyer'i Prens'in yokluğu ile evin nizamı bozulmadığını anlatmak ister gibi sert bir yüzle karşılayan ihtiyar oda uşağı, Prens'in, odasına çekildiğini, pazar günleri ziyaret kabul ettiğini söyledi.

Piyer:

— Haber ver, belki kabul eder, dedi.

Oda uşağı:

— Başüstüne, diye cevap verdi. Portreli salona buyurun.

Birkaç dakika sonra oda uşağı ile Dessales Piyer'in yanına geldiler. Dessales, Prens'in onu görmekle çok memnun olacağını,

teklifsizliği affederse yukarıya, odasına gelmesini rica ettiğini, Prenses adına rica etti.

Prenses tek bir mumla aydınlanan alçak duvarlı bir odada siyah elbiseli biriyle oturuyordu. Piyer, Prensesin yanında daima kadın arkadaşları bulunduğunu hatırlıyordu, fakat bu arkadaşların kimler olduğunu bilmiyor, hatırlamıyordu. Siyah elbiseli kadına bir göz atarak "Arkadaşlarından biri" diye düşündü.

Prenses hemen kalkıp onu karşılayarak, elini uzattı. Elini öpen Piyer'in yüzüne dikkatle bakarak:

— Ya, dedi, işte bak nasıl karşılaşıyoruz sizinle. Son zamanlarda da o sizden sık sık bahsederdi, diyerek, gözlerini Piyer'den, utangaçlığı ile onu bir an hayrete düşüren kadın arkadaşına çevirdi.

— Kurtulduğunuzu öğrenince o kadar sevindim ki. Bu çoktan beri aldığımız biricik sevinçli haberd.

Prenses daha kaygılı bir eda ile kadın arkadaşına tekrar baktı, bir şey söylemek istedi; fakat Piyer sözünü kesti:

— Düşününüz ki ona dair bir şey bilmiyordum, dedi. Ben onu vurulmuş sanıyordum. Ne biliyorsam başkalarından, üçüncü şahıslardan öğrendim. Yalnız onun Rostof'lara râsladığını biliyorum... Ne garip tesadüf!

Piyer çabuk çabuk, heyecanla konuşuyordu. Siyah elbiseli bayana bir baktı. Onun kendisine dikilmiş dikkatli, okşayıcı, meraklı bakışlarını gördü ve konuşurken her zaman olduğu gibi, nedense bu siyah elbiseli bayanın prenses Mariya ile samimi, konuşmalarına engel olmayacak, sevimli, iyi, temiz bir mahlûk olduğunu hissetti.

Fakat Rostof'lara dair olan son sözleri söylenince prenses Mariya'nın yüzündeki şaşkınlık ifadesi daha kuvvetli belirdi. Bakışlarını yine Piyer'in yüzünden siyah elbiseli bayanın yüzüne kaydırıldı:

— Tanımadınız mı? dedi.

Piyer tekrar siyah elbiseli bayanın kara gözlü, garip ağızlı, solgun ince yüzüne baktı. Kendisine bakan bu keskin gözlerde sıcak, çoktandır unutulmuş, sevimli olmaktan daha çok bir şeyler vardı.

"Yok, yok, bu olamaz, diye düşündü. Bu sert, zayıf, soluk, ihtiyarlamış yüz! O, olamaz. Bu ancak onun bir hâtırası!"

Fakat bu sırada prenses Mariya: "Nataşa" dedi. Keskin gözlü yüz, paslı bir kapının açılması gibi, zorla, güçlkle gülümsedi ve bu açık kapıdan Piyer'e birdenbire, çoktan unuttuğu, hele şimdi

hiç düşünmediği bir saadet kokusu hücum etti. Bu koku onun bütün varlığını sardı, yuttu. Gülümseyince artık şüphe kalmamıştı: bu, Nataşa idi ve Piyer onu seviyordu.

Daha ilk anda Piyer, elinde olmıyarak, ona, prenses Mariya'ya ve sonra kendi kendine, kendisinin de bilmediği bir sırrı açıyordu. Sevinçli ve ıstıraplı bir hisle kızardı. Heyecanını saklamak istiyordu. Fakat saklamak istedikçe de onu sevdiğini kendi kendisine de, ona da, prenses Mariya'ya da o kadar daha açık — belli sözlerden daha açık — anlatıyordu.

Piyer içinden: "Hayır, beklenmedik bir karşılaşmanın tesiriyle oldu bu" dedi. Tam prenses Mariya ile başlayan konuşmaya devam etmek isterken yine Nataşa'ya baktı, daha şiddetli bir kırmızılık yüzünü kapladı, ruhunu daha şiddetli bir sevinç ve korku heyecanı sardı. Ne söyleyeceğini şaşırdı, sözün ortasında durdu.

Piyer, Nataşa'yı birdenbire fark etmemişti, çünkü onu orada göreceğini hiç ummuyordu, ama onu tanımamıştı da, çünkü, onu görmiyeli ruhunda çok büyük değişiklikler olmuştu. Nataşa zayıflamış, sararmıştı. Ama onu tanımaz hale sokan bu değildi: Piyer içeri girer girmez, o anda, onu tanıması imkânsızdı, çünkü eskiden gözleri her zaman gizli bir gülümseme, bir hayat neşesiyle parıldıyan bu yüzde şimdi, içeri girdiği, ona ilk baktığı zaman bir gülümseme gölgesi bile yoktu; yalnız gözleri, dikkatle bakan, iyi, kederli bir sorgu ile dolu gözleri vardı.

Piyer'in şaşkınlığı Nataşa'ya bir şaşkınlık gibi dedğil, sadece bütün yüzünü hafiften aydınlatan bir memnunluk şeklinde aksetmişti.

XVII

— Bana misafir geldi — dedi prenses Mariya. — Kontla Kontes de bugünlerde gelecekler. Kontes, korkunç bir halde. Ama Nataşa'nın kendisinin de doktorlara görünmesi lâzım. Onu zorla alıp geldim.

Piyer, Nataşa'ya dönerek:

— Evet, dertsiz aile var mı? dedi. Biliyorsunuz ki tam bizi serbest bıraktıkları gündü. Onu görmüştüm: ne mükemmel çocuktu!

Nataşa ona baktı; sözlerine karşılık sadece gözleri daha çok açıldı, yaşla dolup ışıldadı.

Piyer:

— Teselli için ne söylenebilir, ne düşünülebilir? dedi. Hiç. Böyle mükemmel, hayat dolu bir genç niçin ölsün?

Prenses Mariya:

— Evet, bu zamanda itikatsız yaşamak zor olurdu... dedi.

Piyer hemen sözü kesti:

— Ya, evet, işte asıl hakikat bu.

Nataşa dikkatle Piyer'in gözlerine bakarak sordu:

— Niçin?

Prenses Mariya:

— Nasıl niçin? dedi. Orada ne olacağı düşüncesi...

Nataşa prenses Mariya'yı sonuna kadar dinlemiyerek, yine sorgulu sorgulu Piyer'e baktı.

Piyer:

— Ve şunun için ki, onunki... Ve sizinki gibi bir felâkete ancak bizi idare eden Tanrının varlığına inanan bir kimse dayanabilir, dedi.

Nataşa bir şey söylemek için ağzını açmıştı, fakat birdenbire durdu. Piyer hemen öteye döndü, yine prenses Mariya'ya hitab ederek, dostunun son günlerine dair sual sordu. Piyer'in heyecanı şimdi hmen hemen geçmişti; fakat aynı zamanda önceki hürriyetinin de tamamıyla yok olduğunu hissediyordu. Hissediyordu ki şimdi her sözü, her hareketi üzerinde, vereceği hüküm onun için dünyanın bütün insanların vereceği hükümden daha değerli olan bir yargıç vardır. O şimdi söylüyor, aynı zamanda da sözlerinin Nataşa üzerindeki tesirini düşünüyordu. Onun hoşuna gidebilecek şeyleri mahsustan söylemiyordu; fakat ne söylerse söylesin kendini onun gözü ile yargılıyordu.

Prenses Mariya her zaman olduğu gibi, istemiyerek prens Andrey'e rasladığı zamanki hali anlatmaya başladı. Fakat Piyer'in sualleri, kaygılı bakışları, heyecandan titriyen yüzü yavaş yavaş onu, aklına getirmekten korktuğu tafsilâta girmeye zorluyordu.

Piyer bütün gövdesiyle öne, prenses Mariya'ya doğru eğilip can kulağı ile dinliyerek:

— Evet, evet, öyle... dedi. Evet, evet; nasıl, sakinleşti mi? Biraz rahatladı mı? Ruhunun bütün kuvvetiyle o her zaman bir şey arardı: ölümden korkmamak için tamamıyla iyi olmak. Ondaki eksikler — eğer varsa — kendisinden gelmiyordu. Yani biraz ra-

hatladı mı? Birdenbire Nataşa'ya dönüp onun yaşla dolu gözlerine bakarak ilâve etti: sizinle karşılaşması ne bahtiyarlık.

Nataşa'nın yüzü ürperdi. Kaşlarını çattı. Hemen gözlerini yere indirdi. Bir an tereddüt geçirdi: söylemeli mi, söylememeli miydi?

Sakin ve soğuk bir sesle:

— Evet, bu bir bahtiyarlıktı, dedi, benim için şüphesiz bu bir bahtiyarlıktı. — Sustu. — Yanına gittiğim zaman o... o... o da bunu arzu ettiğini söylemişti...

Nataşa'nın sesi kısıldı. Kızardı, ellerini dizlerine bastırdı, birdenbire kendini zorlıyarak başını kaldırdı, çabuk çabuk konuşmaya başladı:

— Moskova'dan ayrılırken bir şey bilmiyorduk. Ona dair bir şey sormaya cesaret edemiyordum. Birden Sonya, onun bizimle beraber olduğunu bana söyledi. Aklıma bir şey gelmedi, onun ne halde olduğunu tasavvur edemezdim: ben sadece onu görmek, onunla beraber olmak istiyordum. — Titriyerek ve soluyarak söylüyordu. — Sözünün kesilmesine meydan vermeden daha hiçbir zaman hiçbir kimseye anlatmadığı şeyleri: üç haftalık yolculukları sırasında, Yaroslavl'da kaldıkları sırada bütün çektiklerini anlattı.

Piyer yaşla dolu gözlerini ondan ayırmaksızın, ağzı açık dinliyordu. Onu dinlerken ne prens Andrey'i, ne ölümü, ne de onun anlattığı şeyleri düşünüyordu. Onu dinliyor ve sadece onun şimdi anlatırken duyduğu ıstıraptan ötürü ona acıyordu.

Göz yaşlarını tutmak için yüzünü buruşturan Prenses, Nataşa'nın yanında oturuyor, kardeşiyle Nataşa arasındaki aşkın bu son günlerinin hikâyesini ilk defa olarak dinliyordu.

Bu ıstıraplı fakat aynı zamanda sevinçli hikâye anlaşılan Nataşa için zaruriydi. Önemsiz ayrıntıları en mahrem sırlarla karıştırarak anlatıyor ve hiç biteceğe benzemiyordu. Birkaç defa hep aynı şeyi tekrarladı.

Kapının ötesinden Dessales'in sesi duyuldu. Vedalaşmak için Nikoluşka'nın içeri girip giremeyeceğini soruyordu.

Nataşa:

— Evet, işte hepsi, hepsi bu... dedi. Nikoluşka içeri girerken o hızla kalktı, âdeta koşar gibi kapıya doğru yürüdü, başını, kapı

perdesiyle örtülü kapıya çarptı, acıdan mı, kederden mi olduğu belli olmıyan bir iniltiyle dışarı fırladı.

Piyer onun çıktığı kapıya bakıyor, neden yeryüzünde birdenbire yalnız kaldığını anlamıyordu.

Prenses Mariya, dikkatini odaya giren veğenine çekerek onu dalgınlıktan ayırdı.

Nikoluska'nın, babasına benziyen yüzü o duygulu anında Piyer'e o kadar tesir etti ki, Nikoluska'yı öptü, çabuk çabuk kalktı, mendilini çıkarıp pencereye doğru yürüdü. Prenses Mariya ile vedalaşmak istedi, fakat Prenses onu alıyordu:

— Hayır, biz Nataşa ile bazan saat üçlere kadar uyumayız: otururuz, rica ederim. Akşam yemeği hazırlatayım. Aşağı inin, biz şimdi geliriz.

Piyer çıkarken Prenses ona:

— İlk defadır ki ondan böyle bahsediyor, dedi.

XVIII

Piyer'i büyük, aydınlık yemek salonuna götürdüler; birkaç dakika sonra ayak sesleri duyuldu, prenses Mariya ile Nataşa içeri girdiler. Nataşa sakindi, ama yüzünde şimdi yine sert, ciddi bir ifade vardı. Prenses Mariya, Nataşa ve Piyer, ciddi ve samimi konuşmalardan sonra her zaman gelen o rahatsız edici duyguyu aynı derecede hissediyorlardı. Evvelki konuşmaya devam etmek imkânsız; boş şeylerden konuşmaya insan utanır, susmak biçimsiz, çünkü insan konuşmak ister, bu sükût ise zoraki oluyor. Sessizce masaya yaklaştılar. Uşaklar kenara çekildiler, sandalyeleri ileri sürdüler. Piyer soğuk peçeteyi açtı, sükûtu bozmaya karar vererek Nataşa'ya ve prenses Mariya'ya baktı. Onlar da o anda aynı şeye karar vermiş benziyorlardı: ikisinin de gözlerinde hayattan memnunluğun, acıdan başka neşenin de varlığının itirafı parlıyordu.

Prenses Mariya:

— Votka içer misiniz, Kont? dedi ve bu sözler geçmişin gölgelerini birden sürüp götürdüler.

— Kendinizden anlatsanıza, — diye ilâve etti, — size dair inanılmıyacak menkıbeler anlatıyorlar.

Piyer şimdi âdet edindiği tatlı ve alaycı bir gülümsemeyle;

— Evet, dedi. Hattâ bana bile rüyamda dâhi görmediğim menkıbeler anlatıyorlar. Mariya Abramovna beni evine davet etti, bütün başımdan geçen veya geçmesi gereken şeyleri bana anlattı. Stepan Stepaniç de nasıl anlatmam gerektiğini öğretti bana. Umuymiyetle farkına vardım ki enteresan adam olmak çok rahat şey (ben şimdi enteresan bir adamım); beni davet ediyorlar, anlatıyorlar.

Nataşa gülümsedi, bir şey söylemek istedi.

Prences Mariya:

— Moskova'da iki milyon kaybettiğinizi söylediler bize, — diyerek Nataşa'nın sözünü kesti. — Doğru mu bu?

Piyer:

— Oysaki ben eskisinin üç misli zengin oldum, dedi.

Karısının borçları ve yapı yaptırmak zarureti işlerini altüst etmiş olmasına rağmen hâlâ üç misli zenginleştiğini söylüyordu:

— Kârlı çıktığım muhakkak, dedi; — bu hürriyet... — diye ciddi bir eda ile başladı; fakat bunun çok egoistçe bir konuşma konusu olacağını düşünerek devam etmekten vazgeçti.

— Bina yapıyor musunuz?

— Evet, Saveliç emrediyor.

Prences Mariya

— Söylesenize, Moskova'da iken Kontesin öldüğünü daha bilmiyor muydunuz? dedi ve birdenbire kızardı, bu suali, hür olduğu yolundaki sözlerinin arkasından sormakla, onun sözlerine belki de yanlış bir mâna verdiğini fark etmişti.

Piyer, kendi hürlüğü hakkında imasını prences Mariya'nın tefirinde besbelli bir patavatsızlık görmiyerek:

— Hayır, — diye cevap verdi. — Orel'de duydum; bunun beni ne kadar sarstığını tasavvur edemezsiniz. Örnek bir karı koca değildik, — diye Nataşaya bir göz attı, karısından nasıl bahsedildiğini öğrenmek için onun merakla kendisine baktığını fark ederek çabuk çabuk ilâve etti. — Fakat bu ölüm beni müthiş sarstı. Kavg eden iki kişinin daima ikisi de kabahatlıdır. Artık yaşamıyan bir insana karşı işlenmiş bir kabahat, birdenbire korkunç bir şekilde ağırlaşıyor. Hem sonra böyle bir ölüm... Kimsesiz, tesellisiz. Çok, çok acıdım ona. diye sözünü bitirdi ve Nataşa'nın yüzündeki takdir ifadesini memnurlukla fark etti,

Prences Mariya;

— Evet, işte yine bekârsınız, yine evlenebilirsiniz, dedi.

Piyer birdenbire kıpkırmızı kesildi, uzun müddet Nataşa'ya bakmamıya gayret etti. Nihayet ona bir göz atmaya cesaret ettiği zaman Nataşa'nın yüzü soğuk ve sertti, hattâ ona öyle geldi ki, bu yüz, hafifsiyen bir ifade taşımaktaydı.

Prenses Mariya:

— Bize anlatıldığı gibi, Napolyon'u gördüğünüz, onunla konuştuğunuz doğru mu? diye sordu.

Piyer güldü:

— Asla, bir defa bile. Herkes esir olmayı, hep Napolyon'a misafir olmak demek sanıyor. Onu görmediğim gibi, ondan bahsedildiğini de duymadım. Çok fena bir muhitteydim.

Akşam yemeği sona ermişti, ilkönce esirlik hayatını anlatmayı reddeden Piyer, yavaş yavaş kendini bu hikâyeye kaptırdı.

Nataşa hafifçe gülümsiyerek:

— Ama Napolyon'u öldürmek için kaldığınız doğru, değil mi? diye sordu. Ben, Suharev kulesinde size rasladığımız zaman anlamıştım; hatırlıyor musunuz?

Piyer bunun doğru olduğunu itiraf etti ve bu sualden sonra yavaş yavaş prenses Mariya'nın, bilhassa Nataşa'nın sualine uyarak maceralarını uzun uzun hikâye etmeye başladı.

İlkin, başkalarına, bilhassa kendi kendine karşı olan şimdiki alaylı, yumuşak edası ile anlattı; fakat sonra, gördüğü korkunç sahnelerin, ıstırapların hikâyesine gelince, kendisi de farkına varmadan hararetlendi, hâtırasında acı intibalar yaşayan bir insanın ölçülü heyecaniyle söylemeye başladı.

Prenses Mariya tatlı bir gülümsemeyle bir Piyer'e, bir Nataşa'ya bakmaktaydı. Bütün bu hikâyelerde o yalnız Piyer'i ve onun iyi yürekliliğini görüyordu. Nataşa dirseğine dayanmış, anlatılan hikâye ile birlikte ifadesi durmadan değişen bir yüzle bir an gözlerini ayırmadan Piyer'i takibediyor, belliydi ki anlattığı şeyleri o da onunla birlikte yaşıyordu. Yalnız bakışları değil, çıkardığı hayret nidaları ve sorduğu kısa sualler Piyer'e gösteriyordu ki, bu hikâye ettiği şeylerin içinden o tam kendisinin anlatmak istediklerini anlıyordu. Belliydi ki o sadece Piyer'in anlattıklarını değil, anlatmak

isteyip de sözle ifade edemediği şeyleri de anlıyordu. Korumayı üstüne aldığı çocukla kadına dair olan vakayı Piyer şöyle anlattı:

— Korkunç bir manzaraydı bu, çocuklar terk edilmiş, bazıları alevler içine bırakılmıştı... Yanımda birini ateşten çıkardılar... Eşyaları zorla elinden alınan, küpeleri kulakları yırtılarak sökülen kadınlar... — Piyer kızardı, ne söyleyeceğini şaşırdı. — O sırada devriye geldi, talana katılmıyan herkesi, bütün erkekleri topladılar. Beni de.

Nataşa:

— Herhalde siz hepsini anlatmıyorsunuz; herhalde bir şeyler yapmışsınızdır... — diyerek sustu, sonra ilâve etti: — İyi bir şeyler.

Piyer anlatmaya devam etti. İdamları anlatırken korkunç tafsilâtı atlamak istiyordu; fakat Nataşa hiçbir şey atlamamasını istedi.

Piyer Karatayef'i anlatmaya başladı (masadan kalkmış, bir aşağı bir yukarı gidip geliyor, Nataşa gözleriyle onu takibediyordu), fakat birden durdu:

— Hayır, bu cahil, bu sâf adamdan neler öğrendiğimi anıyamazsınız.

Nataşa:

— Yok, yok, anlatın, dedi. Şimdi nerede o ?

— Onu hemen hemen gözümün önünde öldürdüler.

Piyer, çekilişlerinin son zamanlarını, Karatayef'in hastalığı ve ölümünü anlatmaya başladı (sesi biteviye titriyordu).

Maceralarını öyle anlatıyordu ki, onları hiçbir zaman daha böyle hatırlamamıştı. Bütün başından geçen şeylerde şimdi o sanki yeni bir mâna keşfediyordu. Şimdi o, bütün bunları Nataşa'ya anlatırken, kadınların erkekleri dinledikleri sırada insana verdikleri o ender hazzı duyuyordu; dimağlarını zenginleştirmek, sırası gelince aynı şeyi başkasına nakletmek için dinlediklerini hatırlamaya veya kendilerine mal etmeye, kendi küçücük akıl evlerinde imal ettikleri nükteli sözleri anlatmaya can atan zeki kadınların verdiği hazzı değil, erkeklerde iyi ne varsa süzüp almaya kabiliyetli gerçek kadınların verdiği hazzı duyuyordu. Nataşa, kendisi de farkında olmadan, tamamıyla dikkat kesilmişti: Piyer'in ne bir kelimesini, ne sesinin bir titreyişini, ne bir bakışını, ne yüzünün bir ürperişini, ne de bir jestini kaçırmıyordu. Sözleri, ağızdan çıkar çık-

maz havada kapıyor, doğruca açık kalbine indiriyordu, Piyer'in bütün ruhi faaliyetinin mânasını keşfediyordu.

Prenses Mariya hikâyeyi anlıyor, ilgi duyuyordu, fakat şimdi bütün dikkatini çeken başka şeydi; Nataşa ile Piyer arasında bir aşk ve saadet imkânı görüyordu. İlk defa aklına gelen bu fikir içini sevinçle doldurmuştu.

Gecenin saat üçüydü. Uşaklar asık, sert yüzlerle mumları değiştirmeye gelmişler, fakat kimse onları fark etmemişti.

Piyer hikâyesini bitirdi. Nataşa geride, belki söylenmemiş kalan şeyleri de anlamak ister gibi parlak, heyecanlı gözlerini dikmiş, hâlâ dikkatle Piyer'e bakıyordu. Piyer bahtiyar bir utançlıkla arada bir ona bakıyor, sözü başka bir konuya dökmek için şimdi ne söyleyeceğini düşünüyordu. Prenses Mariya susuyordu. Gecenin saat üçü olduğu, yatma zamanı geldiği kimsenin aklına gelmiyordu.

Piyer:

— Felâketten, ıstıraptan bahsediliyor, dedi. Ama şimdi, şu anda bana: "esirlikten önce ne idiyen öyle mi kalmak, yoksa bütün bunları yeniden yaşamak mı istersin?" diye sorsalar, "Allah aşkına, bir kere daha esirlik ve at eti" derim. Alışılmış yoldan bizi atılar mı her şeyi mahvolmuş sanırsınız: halbuki burada yeni, daha iyi bir hayat başlamaktadır. Hayat var oldukça saadette vardır. İlerde çok, çok şeyler var. — Nataşa'ya dönerek: — Bunu size söylüyorum, dedi.

Nataşa büsbütün başka şeyler düşünerek:

— Evet, evet, — diye cevap verdi, — ben de her şeyi yeniden yaşamaktan başka bir şey istemezdim.

Piyer dikkatle ona baktı:

— Evet, başka bir şey istemezdim, diye Nataşa tekrar etti.

Piyer:

— Doğru değil, doğru değil, diye bağırdı. Ben yaşıyorsam, yaşamak istiyorsam kabahatli değilim; siz de.

Birdenbire Nataşa başını ellerine aldı, ağlamaya başladı.

Prenses Mariya:

— Ne oluyorsun, Nataşa, dedi.

— Hiç, hiç. — Göz yaşları arasından Piyer'e gülümsedi. — Geceniz hayır olsun, yatmak zamanı.

Piyer kalktı, vedalaştı.

Prenses Mariya ile Nataşa, her zaman olduğu gibi, yatak odasına çekildiler, Piyer'in anlattığı şeyler üzerinde konuştular. Prenses Mariya, Piyer hakkında fikrini söylemedi. Nataşa da ondan bahsetmedi:

— Eh, Allaha ısmarladık, dedi Nataşa. Biliyor musun, ondan (prens Andrey'den) bahsetmiyoruz diye çok defa korkuyorum; hislerimizi bayağılaştırmaktan korkuyor gibiyiz ama unutuyoruz.

Prenses Mariya derin derin içini çekti, bu iç çekişiyle Nataşa'nın sözlerinin doğruluğunu kabul ediyordu; fakat sözleriyle onun fikrine iştirak etmedi:

— Unutmak kabil mi? dedi.

— Bugün her şeyi anlatmak benim için o kadar iyi oldu ki; hem zor, hem acı, hem iyi. Çok iyi, dedi Nataşa; eminim ki Piyer, onu gerçekten severdi. Bunun için kendisine anlattım... Bir şey var mı anlatmamda? diye birdenbire kızarak sordu.

Prenses Mariya:

— Piyer'e mi? A, hayır! O çok iyi insan dedi.

Nataşa, yüzünde prenses Mariya'nın çoktandır görmediği bir gülümseme ile birdenbire:

— Biliyor musun Mari, dedi. Temiz, parlak, taze bir hali var şimdi. Sanki banyodan çıkmış; anlıyor musun? Mânevi bir banyodan; değil mi?

Prenses Mariya:

— Evet, dedi. O, çok şey kazandı.

— Küçük redingotu da, dipten kesilmiş saçları da; tıpkı, ama tıpkı banyodan çıkmış gibi... Papa gibi, bir gün...

Prenses Mariya:

— Onun (prens Andrey'in) neden onun kadar hiç kimseyi sevmediğini şimdi anlıyorum, dedi.

— Evet, ona benzemezdi de. Erkekler birbirlerine hiç benzemedikleri zaman dost olur, derler. Herhalde doğru bu. Ona benzer hiçbir tarafı yok, değil mi?

— Evet, ama fevkalâde bir insan.

— Eh, Allaha ısmarladık, diye Nataşa cevap verdi.

Aynı yaramazca gülümseme, unutulmuş gibi, yüzünde uzun zaman kaldı.

XIX

Piyer o gece uzun zaman uyuyamadı; kâh kaşlarını çatıp derin derin düşünerek, kâh birdenbire omuzlarını silkip irkilerek, kâh bahtiyarca gülümsiyerek odada bir aşağı bir yukarı dolaştı durdu.

Prens Andrey'i, Nataşa'yı, onların sevişmelerini düşünüyor, kâh Nataşa'nın geçmişini kaskanıyor, kâh bundan dolayı kendini kınıyor, kâh mazur görüyordu.

"E peki, ya bunsuz olmazsa ne yapmalı? Ne yapmalı?! Demek böyle gerek", diye kendi kendine söylenip soyunarak bahtiyar, heyecanlı, fakat içinde şüphe ve kararsızlık hissetmeksizin yatağa uzandı.

Kendi kendine:

"Bu bahtiyarlık ne kadar garip, ne kadar imkânsız olursa olsun, onunla karı koca olmak için her şeyi, her şeyi yapmak lâzım", dedi.

Piyer, daha bundan birkaç gün önce cuma günü Petersburg'a gitmeye karar vermişti. Perşembe günü uyandığı zaman Saveliç eşyaları hazırlamak emrini almak için yanına geldi.

Piyer elinde olmıyarak, fakat içinden:

"Nasıl, Petersburg'a mı? Ne Petersburg'u? Kim var Petersburg'da?" diye sordu. "Evet, çok zaman evvel, daha bu hâdiseden önce bir şey için Petersburg'a gitmeye hazırlanıyordum galiba" diye haurladı. "Niçin ama? Belki de giderim. — Saveliç'in ihtiyar yüzüne bakarak: — Ne iyi yürekli, ne işine dikkatli adam, nasıl her şeyi hatırlıyor!" diye düşündü. "Hem ne tatlı gülümsemesi var!"

— E, hâlâ azadolmak istemiyor musun, Saveliç, diye sordu.

— Ne yapacağım azatlığı, ekselâns? Yeri cennet olsun, rahmetli Kontun zamanında yaşadık, sizinle de başımız ağrımadı.

— Ya çocukların?

— Çocuklar da yaşar, ekselâns: böyle efendilerle yaşanır.

Piyer:

— Peki ama, ya mirasçılarım? dedi. — Bir de evleniveririm... — elinde olmıyan bir gülümsemeyle ilâve etti: Olur ya,

— Haddim olmayarak söylüyorum: çok iyi olurdu, ekselâns.

Piyer:

“Bunu kolay sanıyor, diye düşündü. Ne tehlikeli, ne korkunç bir şey olduğunu bilmiyor. Çok erken veya çok geç... Korkunç şey!”

Saveliç:

— Ne emredersiniz? Yarın gidecek misiniz? diye sordu.

Piyer:

— Hayır, hareketimi biraz geciktireceğim. Gideceğim zaman sana haber veririm. Zahmet oldu, affet, dedi ve Saveliç'in gülümsemesine bakarak şöyle düşündü: “Şimdi artık bir Petersburg meselesi olmadığını, her şeyden önce bu işin halledilmesi gerektiğini bilmemesi ne garip ama. Fakat herhalde biliyor da bilmemezlikten geliyor. Konuşmalı mı onunla? Ne fikirde acaba? Hayır başka bir vakit”.

Kahvaltıda Piyer, Prenses bir gün önce perenses Mariya'da olduğunu ve orada hiç ummadığı biriyle: Nataşa Rostova ile karşılaşmış olduğunu söyledi.

Prenses bu haberde, Piyer'in Anna Semyonovna'yı görmesinden daha büyük bir fevkalâdelik bulmadığını anlatır bir tavır takındı.

Piyer sordu:

— Onu tanır mısınız?

— Prensesi görmüştüm, — diye cevap verdi. — Onun genç Rostof'a varması için aracılık edildiğini duydum. Rostoflar için bu çok iyi olurdu; hiçbir şeyleri kalmamış, diyorlar.

— Hayır, Rostova'yı tanır mısınız?

— Yalnız şu malûm hikâyeyi o zaman duymuştum. Çok acıklı.

Piyer içinden:

“Hayır, anlamıyor, yahut anlamamazlıktan geliyor, dedi. Ona söylememek daha iyi”.

Prenses de Piyer'e yol için azık hazırlamıştı.

Piyer içinden:

“Hepsi de ne iyi yürekli insanlar, dedi, bütün bu şeyler şimdi artık herhalde onlar için ilgi çeken bir şey olamaz, ama yine bu işlerle uğraşıyorlar. Hep benim için; şaşılacak şey”.

Aynı gün polis âmiri Piyer'e gelerek o gün mülk sahiplerine

dağıtılacak şeyleri almak için mutemedini Taş Saray'a yollamasını söyledi.

Piyer polis âmirinin yüzüne bakarak içinden:

"Bak, bu da öyle, dedi, ne yigit, ne yakışıklı, ne iyi yürekli subay! Böyle boş şeylerle uğraşiyor şimdi. Sonra da namuslu bir adam olmadığını, dalavere çevirdiğini söylerler. Ne saçma şey! Hem neden çevirmesin? Öyle terbiye almış. Herkes aynı şeyi yapıyor. Ne hoş, ne iyi bir yüzü var; bana bakarken gülümsüyor da".

Piyer öğle yemeğine prenses Mariya'ya gitti.

Arabasiyle sokakta yanmış evlerin arasından geçerken bu harabelerin güzelliğine hayran olmuştu. Evlerin başaları, çökmüş duvarlar şiirli bir şekilde Rhin ve Colisé'e'yi andırıyor, yanıp yıkılmış mahalleler boyunca birbirini örterek, uzanıp gidiyordu. Karşılaştığı arabacılar, biniciler, kereste biçen doğramaçılar, tacirler, dük-kâncılar, hepsi neşeli, güler yüzlü, Piyer'e bakıyor ve sanki: "ay işte o! Bakalım bundan ne çıkacak", diyorlardı.

Prensес Mariya'nın evine girerken Piyer dün burada olduğunu, Nataşa ile görüştüğünün, konuştuğunun doğruluğundan şüpheye düştü. "Belki ben uydurdum bunu. Belki girince kimseyi göremeyeceğim". Fakat daha odaya girmemişti ki bir an yok olan irade-siyle bütün benliğinde onun varlığını hissetti. Yine aynı hafif kıvrımlı siyah elbiselerini giyiyordu, saçları yine dünkü gibi taranmıştı, fakat kendisi büsbütün başkalaşmıştı. Dün Piyer, odaya girdiği zaman böyle olsaydı onu bir anda tanımakta geçikmezdi.

Daha çocuk denecek çağdayken, sonra prens Andrey'in nişanlısıyken onu nasıl biliyorduydu yine öyleydi. Gözlerinde neşeli bir sorgu ışığı parıldıyordu; yüzünde okşayıcı, garip bir yaramazlık ifadesi vardı.

Piyer öğle yemeğini yedi, akşam geç vakte kadar kalacaktı; fakat prenses Mariya akşam duasına gidiyordu; o da beraber çıktı.

Ertesi gün Piyer erkenden oraya gitti, öğle yemeğini orada yedi, geç vakte kadar kaldı. Prensес Mariya ile Nataşa'nın, misafirlerinden memnun oldukları besbelli olmasına, Piyer'in bütün hayat ilgilerinin şimdi bu evde toplanmasına rağmen akşama doğru söylenecek lâf kalmamıştı; söz biteviye önemsiz bir konudan öbürüne geçiyor ve sık sık kesiliyordu. Piyer o akşam o kadar çok oturmuştu ki

prenses Mariya ile Nataşa, ne zaman gidecek diye sorar gibi, birbirlerine bakıyorlardı. Piyer bunu görüyor da yine gidemiyordu. Kendini fena, zor bir durumda hissediyordu, fakat gene de otuyordu, çünkü kalkıp da gidemiyordu.

Prenses Mariya bunun sonu gelmiyeceğini görünce ilk olarak kalktı, baş ağrısını ileri sürerek müsaade istedi:

— Demek yarın Petersburg'a gidiyorsunuz, öyle mi? dedi.

Piyer hayretle ve âdeta alınmış gibi, çabuk çabuk:

— Hayır, ben gitmiyorum, dedi. Ama yok, Petersburg'a mı? yarın; yalnız, şimdi vedalaşmıyacağım. Siparişleriniz için uğrıya-
cağım.

Bunları söylerken prenses Mariya, karşısında kızarak ayakta duruyor, gitmiyordu.

Nataşa elini ona uzattı ve çıktı. Prenses Mariya, tersine olarak, gidecek yerde kendini koltuğa bıraktı. Işıklı, derin bakışlarla sert, dikkatli dikkatli Piyer'e baktı. Bundan evvel açıkça gösterdiği yorgunluk şimdi büsbütün geçmişti. Uzun bir konuşmaya hazırlanır gibi derin derin içini çekti.

Pyer'in bütün utançlığı, şaşkınlığı, Nataşa'nın gitmesiyle birdenbire yok oldu, yerine telâşlı bir canlılık geldi. Koltuğunu hızla prenses Mariya'ya yaklaştırdı.

Bir söze karşılık verir gibi:

— Evet, söylemek istiyordum size, — diyerek onun bakışlarına cevap verdi. — Prenses, bana yardım ediniz, ne yapayım? Ümidebilir miyim? Prenses, dostum, dinleyiniz beni. Her şeyi biliyorum. Biliyorum ki ona lâayık değilim; biliyorum ki şimdi bundan bahsedilemez. Fakat onun kardeşi olarak istiyorum, Hayır, bunu değil... İstemiyorum, yapamam...

Durdu, elleriyle yüzünü, gözlerini sildi.

Düzgün konuşmak için kendini zorlayarak:

— Ya, evet, — diye devam etti. — Onu ne zamandan beri sevdiğimi bilmiyorum. Fakat ben yalnız onu, bütün hayatım müddetince yalnız onu sevdim ve öyle seviyorum ki onsuz kendime bir hayat tasavvur edemiyorum. Ona şimdi evlenme teklifinde bulunmaya cesaret edemem; fakat benim olabileceği ve benim bu fırsatı... bu fırsatı kaçıracığım düşüncesi... korkunç. — Bir an sustu, Pren-

ses cevap vermeyince eline dokunarak ilâve etti: — Söyleyiniz, ümidedebilir miyim? Söyleyiniz, ne yapayım? Aziz Prenses.

Prenses Mariyat

— Söylediğiniz şeyi düşünüyorum, — diye cevap verdi. — Bakın ne söyleyeceğim size. Şimdi ona aşktan bahsetmekte haklısınız... Prenses durdu. Şimdi ona aşktan bahsedilemez, diyecekti; fakat durdu, çünkü evvelki gün Nataşa'nın birdenbire değişmesinden anlamıştı ki Piyer'in aşkını ilân etmesinden gücenmek şöyle dursun, istediği yalnız buydu.

Fakat prenses Mariya sözünü yine şöyle bitirdi:

— Şimdi ona söylemek... olmaz.

— Peki, ne yapayım ben?

Prenses Mariya:

— Bunu bana bırakın, dedi. Biliyorum ki...

Piyer, prenses Mariyanın gözlerine baktı:

— Evet, sonra?... dedi.

Prenses Mariya:

— Biliyorum ki seviyor... dedi, sevecek sizi, diye düzeltti.

Bu sözü bitirmesine vakit kalmadan Piyer yerinden fırladı, ürkek bir yüzle prenses Mariya'nın elini yakaladı:

— Neden böyle sanıyorsunuz? Sizce ümüt besliyebilirim demek, öyle mi? Öyle mi sizce?!

Prenses Mariya gülümsiyerek:

— Evet, bence öyle, dedi. Ana babasına yazın, sonrasını bana bırakın. Sırası gelince ben ona açarım. Ben istiyorum bunu ve kalbim bana bu olacak diyor.

Piyer, prenses Mariya'nın ellerini öperek:

— Hayır, bu mümkün değil! Ne kadar mesudum! Bu mümkün değil... Ne kadar mesudum! Hayır, mümkün değil! diyordu.

Prenses Mariya:

— Siz Petersburg'a gidin; daha iyi. Ben size yazarım, dedi.

— Petersburg'a mı? Gideyim öyle mi? Peki, olur. Ama yarın yine size gelebilir miyim?

Ertesi gün Piyer vedalaşmaya geldi. Nataşa evvelki günlerden daha az heyecanlıydı; fakat bugün Piyer bazan onun gözlerine bakarak kaybolduğunu, kendisinin de, onun da artık mevcut olmadığını, ortada sadece bir saadet duygusu kaldığını hissediyordu.

Ruhunu sevinçle dolduran her bakışı, her hareketi karşısında, her sözünde içinden: "Acaba? Hayır, mümkün değil", diyordu.

Onunla vedalaşırken ince, zarif elini aldı, istemiyerek elinde uzun zaman tuttu.

"Bu elin, bu yüzün, bu gözlerin, bana yabancı olan bütün bu kadın güzelliği hazinesinin ebedi olarak benim olması, bana kendim kadar yakın olması mümkün mü? Hayır, bu mümkün değil..."

Yüksek sesle Nataşa ona:

— Allaha ısmarladık, Kont, — dedi ve yavaşça ilâve etti: — Sizi dört gözle bekliyeceğim.

Bu basit sözle, bu sözlerle birlikte canlanan bakışlar ve yüz ifadesi, iki ay müddetle Piyer'in bitmez tükenmez hatıralarına, konuşmalarına, tatlı hulyalarına konu olmuşlardı. İçinden: "Sizi dört gözle bekliyeceğim... Evet, evet, nasıl söylemişti? Evet, sizi dört gözle bekliyeceğim. Ah, ne kadar mesudum! Nedir bu, ne kadar mesudum!" diyordu.

XX

Piyer şimdi Elen'le evleneceği zaman aynı şartlar içinde ruhunda olup bitenlere benzer bir şey hissetmiyordu.

Kendisine söylenen sözleri, o zamanki gibi, acı bir utanma hissi ile tekrarlamıyor, içinden: "Ah niçin bunu söylemedim, niçin o zaman *Je vous aime*¹ dedim?" demiyordu. Şimdi, tersine, onun ve kendisinin her sözünü, yüzünün, gülümsemesinin bütün ayrıntılarıyla hayalinde tekrarlıyor, onlardan bir şey eksiltmek, onlara bir şey ilâve etmek istemiyor: sadece tekrarlamak istiyordu. Giriştiği iş iyi midir, fena mıdır diye içinde şimdi bir şüphe gölgesi yoktu. Bir tek korkunç şüphe bazan içine düşüyordu. Bu bir rüya mı acaba? Prenses Mariya aldanmış olmasın? Fazla mağrur muyum, kendime fazla mı güveniyorum yoksa? İnaniyorum; ya bir de, olur ya, prenses Mariya ona açar da, o da gülümsüyerek "Ne garip şey! Herhalde aldanmış olsa gerek. Bilmiyor mu ki o bir insan, basbayağı bir insan, ama ben?... Ben büsbütün başka, üstün bir varlığım,, diye cevap verirse.

Yalnız bu şüphe sık sık Piyer'in içine düşüyordu. Şimdi hiç,

¹ Sizi seviyorum.

bir plân da tasarlamıyordu. İlerdeki saadet ona o kadar inanılmaz bir şey geliyordu ki, bu gerçekleşse artık başka bir şey istemezdi. Her şey biterdi.

Piyer'i, — kendini kabiliyetsiz saydığı — beklenmedik bir sevinç çılgınlığı kapladı. Hayatın bütün mânası, yalnız kendisi için değil bütün dünya için, ona yalnız kendi aşkından ve onun kendisini sevmesi imkânından ibaretmiş geliyordu. Bazan bütün insanlar ona, yalnız bir şeyle, onun gelecek saadetiyle meşgul görünüyordular. Bazan ona öyle geliyordu ki herkes de kendisi gibi sevinç içindedir, ancak başka şeylerle ilgili görünerek bu sevinci gizlemeye çalışmaktadır. Her sözde, her harekette kendi saadetine bir îma görüyordu. Rasladığı insanları çoğu zaman, gizli bir muvafakat ifade eden mânalı, mesut bakışları ve gülümsemeleriyle hayrete düşüyordu. Fakat insanların onun saadetini bilmeleri mümkün olabileceğini anlayınca bütün kalbiyle onlara acıyor, uğraştıkları şeylerin ehemmiyet vermeye değmez, büsbütün saçma ve boş şeyler olduğunu ne yapıp yapıp onlara anlatmak arzusunu duyuyordu.

Bir memuriyet alması teklif edildiği yahut bütün insanların saadeti bu veya şu sonuca bağlı olduğu farz edilerek umumi, devlete ait birtakım işler hakkında veya harb üzerinde görüşüldüğü zaman rikkatli, acıyan bir gülümsemeyle dinliyor, kendisiyle konuşan kimseleri garip mütalâalarıyla hayrete düşürüyordu. Fakat hayatın gerçek mânasını, yani onun hislerini anlamış görünen insanlar gibi bunu besbelli anlamıyan bahtsızlar ve bütün insanlar da o devirde ona, içinde yanan hissin öyle parlak bir ışıgı altında görünüyordular ki herhangi bir kimseyle karşılaşınca ondaki iyi ve sevimli değeri her şeyi küçük bir gayret sarf etmeden hemen görüyordu.

Ölen kahtısının işlerine ve kâğıtlarını incelerken onun hâtırasına karşı — şimdi kendisinin tattığı saadeti bilmediği için duyduğu merhametten başka — hiçbir his duymuyordu. Yeni bir vazife ve bir nişan aldığı için şimdi bilhassa gururlu olan prens Vasili ona acınacak, iyi yürekli ve zavallı bir ihtiyar görünüyordu.

Piyer sonraları bu mesut çılgınlık devrini sık sık hatırladı. Bu müddet içinde insanlar ve olaylar hakkında verdiği bütün hükümler onun için daima doğru kaldı. İnsanlar ve eşya karşısındaki bu görüşlerinden sonraları ayrılmak şöyle dursun, tersine olarak, iç

şüphelerinde, tereddütlerinde bu çılgınlık devrindeki görüşüne sarılır ve bu görüş her zaman doğru çıkardı.

“İhtimal ki, diye düşünürdüm, ben o zaman garip ve gülünç bir insandım; fakat görüldüğüm gibi çılgın değildim o zaman. Tersine, o zaman ben her zamankinden daha akıllı ve anlayışlıydım; hayatta anlamaya değer her şeyi anlardım, çünkü... mesuttum”.

Piyer’in çılgınlığı şundan ibaretti ki, eskiden olduğu gibi, insanları sevmek için — onların meziyetleri diye adlandırdığı — şahsi sebepler beklemiyordu; sevgi yüreğini dolduruyor ve insanları se bepsiz yere severken onları sevmeye lâayık kılan şüphe götürmez sebepler buluyordu.

XXI

Piyer gittikten sonra Nataşa’nın sevinçli, alaylı bir gülümseme ile, onun tıpkı, ama tıpkı banyodan çıkmış gibi, redingotlu, kesik saçlı olduğunu prenses Mariya’ya söylediği o ilk akşamdan beri genç kızın ruhunda gizli, kendisinin de bilmediği yenilmez bir şey uyanmıştı.

Her şeyi: yüzü, yürüyüşü, bakışı, sesi, her şeyi birdenbire değişmişti. Kendisi için de beklenmedik bir hayat hamlesi, saadet ümitleri belirmişti ve tatmin edilmek istiyorlardı. İlk akşamdan beri Nataşa bütün başına gelenleri sanki unutmuştu. O zamandan beri durumundan bir defa şikâyet etmemiş, geçmişe dair tek bir söz söylememişti ve artık gelecek için eğlenceli plânlar yapmaktan korkmuyordu. Piyer’den az bahsediyordu, fakat prenses Mariya onu anınca gözlerinin çoktan beri sönen ferî yanıyor, dudakları garip bir gülümsemeyle büzülüyordu.

Nataşa’da görünen değişiklik prenses Mariya’yı ilkin hayrete düşürmüştü; fakat mânasını anlayınca bu değişiklik onu müteessir etti. Değişikliğin sebebini yalnız düşündüğü zaman içinden: “Kardeşimi o kadar az mı seviyordu ki onu bu kadar çabuk unuttu” diyordu. Fakat Nataşa ile beraber oldukları zaman ona darılmıyor, onu ayıplamıyordu. Uyanan ve Nataşa’yı kavrayan hayat hamlesi, anlaşılan, o kadar zaptolunmaz, kendisi için o kadar beklenmedik bir şeydi ki prenses Mariya, Nataşa’nın yanında, kendi içinden bile onu ayıplamaya hakkı olmadığını hissediyordu.

Nataşa bu yeni hisse kendini öyle candan, öyle yürekten

kaptırmıştı ki şimdi kederli değil, neşeli olduğunu gizlemeye bile kalkışmıyordu.

Prens Mariya, Piyer'le yaptığı gece konuşmasından sonra odasına döndüğü zaman Nataşa eşikte onu karşıladı:

— Söyledi değil mi? Ha Söyledi değil mi? diye tekrarladı.

Sevinçli, aynı zamanda sevinci için af dileyen acıklı bir ifade Nataşa'nın yüzünde durakaldı:

— Kapının arkasından dinlemek istedim: ama biliyordum ki bana söyleyeceksin.

Nataşa'nın bakışları prenses Mariya için çok açık, çok dokunaklıydı; onun heyecanını görmek kendisine çok acı gelmişti, ama sözleri ilk anda prenses Mariya'nın ağrına gitti. Kardeşini onun aşkını hatırladı.

İçinden:

“Ama ne yapsın! Başka türlü yapamaz”, dedi.

Hüzünlü, biraz sertçe bir yüzle Piyer'in bütün söylediklerini Nataşa'ya nakletti. Nataşa onun Petersburg'a gitmeye hazırlandığını duyunca şaştı. Anlamamış gibi tekrarladı:

— Petersburg'a ha!

Fakat prenses Mariya'nın yüzündeki hüzünlü ifadeyi görünce, bu hüznün sebebini anladı, birden ağlamaya başladı:

— Mari, dedi, ne yapayım, söyle bana: kötü olmaktan korkuyorum. Sen ne söylersen onu yapacağım; bana öğret...

— Onu seviyor musun?

Nataşa yavaşça:

— Evet, dedi.

Prens Mariya bu göz yaşlarının hatırı için Nataşa'nın sevincini büsbütün affederek:

— Peki neye ağlıyorsun? Senin hesabına ben bahtıyarım, dedi.

— Hemen olmaz bu, bakalım ne zaman. Düşün, onun karısı olunca ne kadar bahtıyar olacağım; ya sen *Nicolas*'ya varacak mısın?

— Nataşa, benden bahsetmemeni rica ettimdi. Senden konuşalım.

Sustular. Nataşa birdenbire:

— Ama neden Petersburg'a gidiyor, — dedi; ve hemen cevabını kendisi verdi. — Hayır, hayır, öyle lâzım herhalde... Değil mi, Mari? Öyle lâzım...

EPILOG

BİRİNCİ KISIM

I

1812 den sonra yedi yıl geçti. Avrupa'nın fırtınalı tarih denizi kendi kıyılarına çekildi. Yatışmışa benziyordu; fakat insanlığı hareket ettiren esrarengiz kuvvetler (esrarengiz, çünkü onların hareketini tâyin eden kanunlar meçhulümüzdür) hükümlerini yürütmekte devam ediyordu.

Tarih denizinin yüzü durgun görünmesine rağmen insanlık da zaman gibi arasız olarak hareket etmekteydi. Türlü insan gurupları teşekkül edip sonra dağılıyor; devletlerin doğması, dağılması ve milletlerin yer değiştirmesi sebepleri hazırlanıyordu.

Tarih denizi, eskisi gibi, taşıp köpürerek bir kıyıdan öbürüne hamle etmiyordu: içinden kaynıyordu. Tarihî şahsiyetler, eskisi gibi, dalgalar halinde bir kıyıdan öbürüne akın etmiyor, şimdi oldukları yerde dönüyor gibiydiler. Evvelce askerî kıtaların başında kitielerin hareketini, harb, sefer ve muharebe emirleriyle aksettiren tarihî şahsiyetler, şimdi kaynıyan hareketi siyasi, diplomatik mülâhazalarla, kanunlarla, antlaşmalarla aksettiriyorlardı...

Tarihî şahsiyetlerin bu faaliyetini tarihçiler irtica diye adlandırdılar.

Tarihçiler, irtica dedikleri şeyin, kanaatlerince, sebebi olan bu tarihî şahsiyetlerin faaliyetlerini anlatırken onları şiddetle tenkid ederler. Aleksandr'dan, Napolyon'dan, Mme Staël, Fotius, Schelling, Fichte, Chateaubriand vesaireye kadar o zamanın bütün tanınmış simaları onların amansız mahkemelerinin önünden geçer, *terakkiye* veya *irticaa* yardım edip etmediklerine göre beraet eder veya mahkûm olurlar.

Onlara göre bu devirde Rusya'da da irtica vardı ve bu irticam başlıca sebebi I. Aleksandr'dı; o Aleksandr ki, yine onların yazdı-

ğına göre, saltanatı devrinde alınan liberal tedbirlere ve Rusya'nın kurtuluşuna âmil olmuştu.

Bugünkü Rus edebiyatında kolej öğrencisniden tarih bilginine kadar, saltanatın bu devresindeki yanlış hareketlerinden ötürü, Aleksandr'a taş atmayan kimse yoktur.

“Yok, şöyle hareket etmesi gerekti. Bu işte iyi, öbüründe fena hareket etti. Saltanatının başlangıcında ve 1812 yılında çok iyi davrandı; fakat Lehistan'a anayasa vermekle, mukaddes ittifakı yapmakla, Arakçeyef'e yetki vermekle, Golitsın'ı, onun mistisizmini ve sonra Şişkof'u, Fotius'yu affetmekle fena hareket etti. Ordunun cephedeki kısmıyla meşgul olmakla fena yaptı; Semyonovski alayını dağıtmakla fena etti v.s.”.

İnsanlığın iyiliği hakkındaki bilgilerine dayanarak tarihçilerin ona karşı yaptıkları bütün tenkidleri birer birer saymak için sahifeler dolusu yazı yazmak lâzımdı.

Bu tenkidler ne ifade eder?

I Aleksandr'ın, saltanatı devrindeki liberal tedbirler, Napolyon'la mücadele, 1812 de gösterdiği metanet ve 1813 yılı seferi gibi, tarihçilerce tasvibedilen hareketleriyle aynı kaynaktan — Aleksandr'ın şahsiyetini meydana getiren kan, terbiye ve hayat şartlarından — çıkan mukaddes ittifak, Lehistan'ın yeniden kurulması, 1820 seneleri irtıcaı gibi hareketleri tenkid edilmektedir.

Bu tenkidlerin mahiyeti nedir?

Üzerine toplanan bütün tarihî şuaların kuvvetini körleten bir mihrakta durur gibi insan iktidarının mümkün olan en yüksek bir derecesinde duran I. Aleksandr gibi tarihî bir şahsiyetin; dünyada iktidarın ayrılmaz eşi olan en kuvvetli nüfuzlara, entrikalara, aldatmalara, dalkavukluklara, iğvalara mâruz bir şahsiyetin; ömrünün her dakikasında Avrupa'da olup biten her şeyin sorumluluğunu kendi üzerinde hisseden bir şahsiyetin, uydurma değil, her insan, gibi kendine mahsus âdetleri, ihtirasları, iyiliğe, güzelliğe, hakikate meyli olan canlı bir şahsiyetin elli yıl önce, faziletli olmaması değil (tarih bunun için kimseyi suçlandırmaz), gençliğinden beri ilimle, yani kitap okumakla, ders vermekle, bu kitapları ve dersleri bir deftere geçmekle uğraşan bir profesörün insanlığın iyiliği hakkında şimdi taşıdığı görüşleri taşıyamamasıdır.

Fakat I. Aleksandr'ın elli yıl önce milletlerin iyiliği neden

ibaret olduğu hakkındaki görüşünde aldandığı farz edilse bile kabul etmek lâzımdır ki, Aleksandr hakkında hüküm yürüten tarihçi de bir müddet geçtikten sonra aynı şekilde insanlığın iyiliği ne olduğu hakkındaki görüşünde haksız çıkacaktır. Tarihin gelişmesini takibederken, insanlığın iyiliği neden ibaret olduğu hakkındaki görüşün her yıl, her yeni yazarla değiştiğini gördüğümüze göre, bu tahmin bir kat daha tabii ve zaruridir. Öyle ki, hayır görünen şey on yıl sonra şer oluyor, şer hayır oluyor. Bundan başka, aynı zamanda hayır ve şer hakkında birdenbire tamamiyle zıt görüşler buluruz: Lehistan'a verilen anayasayı, mukaddes ittifakı bir kısım insanlar Aleksandr'ın bir hizmeti, diğer bir kısmı hatası olarak ileri sürüyor.

Aleksandr'la Napolyon'un icraatı için faydalı veya zararlı demek doğru değildir, çünkü bunun neden faydalı veya zararlı olduğunu söyleyemeyiz. Eğer bu icraat bir kimsenin hoşuna gitmezse, sadece onun, hayır hakkındaki mahdud anlayışına uygun düşmediği için gitmez. 1812 de Moskova'da babamın evini korumayı veya Rus ordusunun şerefini, Petersburg üniversitesinin veya diğer üniversitelerin gelişmesini yahut Lehistan'ın hürriyetini, Rusya'nın kudretini veya Avrupa muvazenesini yahut bir nevi Avrupa medeniyetini, ilerlemeyi hayır sayıyorsam, her tarihi şahsiyetin icraatında bu gayelerden başka gayeler, benim anlıyamayacağım daha umumi gayeler bulunduğunu kabul etmem lâzımdır.

Fakat, ilim denen şeyin bütün tezatları uzaklaştırmak imkânını, tarihi şahsiyetler ve olaylar için değişmez bir iyi ve fena ölçüsü taşıdığını farz edelim.

Farz edelim ki Aleksandr her şeyi başka türlü yapabilirdi. Farz edelim ki onu suçlandıranların, insanlığın son gayesini bilmek iddiasında olanların talimatı gereğince şimdiki tenkidcilerin ona verecekleri halkçılık, hürriyet, eşitlik ve ilerleme (daha başkaları da galiba yok) programına göre hareket edebilirdi. Farz edelim ki bu program gerçekleşebilirdi ve gerçekleşmişti, Aleksandr da ona göre hareket etti; hükümetin o zamanki yoluna aykırı hareket edenlerin icraatı, tarihçilerin kanaatince iyi, faydalı olan icraat o zaman ne olurdu? Bu icraat olmazdı, hayat olmazdı, hiçbir şey olmazdı.

Beşer hayatının akıl ve idrakla idare edilebileceği kabul edilirse hayat imkânı yok olur.

II

Tarihçilerin yaptığı gibi, insanlığı, Rusya veya Fransa'nın azamet-i yahut Avrupa muvazenesi veya inkılâp fikrinin yayılması yahut umumi ilerleme gibi ve daha başka büyük gayelere büyük insanların götürdükleri kabul edilirse, tarih hâdiselerini *tesadüf* ve *deha* kavramı olmadan izah etmek imkânsızlaşır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın başındaki Avrupa harblerinin gayesi Rusyanın büyüklüğü idiyse bu gayeye bütün evvelki harbler ve istilâlar olmadan da varılabilirdi. Gaye Fransa'nın büyüklüğü idiyse bu gayeye inkılâpsız ve imparatorluksuz da ulaşılabilirdi. Eğer gaye bazı fikirleri yaymak idiyse basın, bunu askerlerden çok daha iyi yapardı. Gaye ilerleme ve medeniyet idiyse medeniyetin yayılması için insanları ve onların zenginliklerini mahvetmekten başka daha uygun yollar bulunduğunu tahmin etmek çok kolaydır.

Niçin böyle oldu da başka türlü olmadı? Çünkü böyle oldu.

"*Tesadüf* böyle bir durum hazırladı; *deha* ondan faydalandı". Tarih böyle diyor. Fakat *tesadüf* nedir? *Deha* nedir?

Tesadüf ve *deha* kelimeleri gerçekten mevcut bir şey ifade etmezler; bunun için tarif edilemezler. Bu kelimeler ancak olayları anlayışın belli bir derecesini ifade ederler. Böyle bir olayın neden meydana geldiğini bilmiyorum; bilemeyeceğimi sanıyorum; bunun için öğrenmek istemiyorum, *tesadüf* diyorum. Tesiri bütün insanlığın vasıflarıyla mütenasip olmıyan bir kuvvet görüyorum; bunun neden ilerigeldiğini anlamıyorum, *deha* diyorum.

Çoban tarafından her akşam özel bir bölmeye sürülen ve diğerlerinin iki misli semiren bir koyun sürüye bir dâhi görünse gerektir. Her akşam umumi ağıla değil de özel bir yulaf yemliğine bilhassa bu koyunun düşmesi, bilhassa onun böyle yağ bağlaması, semirmesi dâhiliğin bir sıra olağanüstü *tesadüfle* hayret verici bir birleşmesi gibi görünecektir.

Fakat koyunlar, kendilerine ne olursa kendi koyunca gayelerine erişmek için olacağını düşünmekten vazgeçsinler; başlarından geçen hâdiselerin kendileri için anlaşılmasız bir gaye olabileceğini farz etsinler, besiye konan koyunun başından geçen şeylerdeki vahdeti, mantıki akışı derhal görürler. Onun ne maksatla besiye konduğunu bilmeseler bile bütün başından geçenlerin umulmadık bir şekilde

geçmediğini, ne *tesadüf*, ne *deha* kavramına artık ihtiyaçları olmadığını herhalde öğreneceklerdir.

Ancak anlaşılır ve yakın olan gayeyi bilmekten vazgeçmekle, son gayenin bizim için ulaşılmaz bir şey olduğunu kabul etmekle, ki tarihî şahsiyetlerin hayatındaki mantıki akışı ve maksada uygunluğu görürüz; onların yapacakları umumi insanlık vasıflarıyla mütenasip olmıyan tesirin sebebini anlarız, *tesadüf* ve *deha* sözlerine ihtiyacımız kalmaz.

Avrupa milletlerinde hüküm süren heyecanın gayesini bilmediğimizi, sadece evvelâ Fransada, sonra İtalyada, Afrikada, Prusyada, Avusturyada, İspanyada ve Rusyadaki cinayetlerden ibaret olayları bildiğimizi, batıdan doğuya ve doğudan batıya hareketler bu olayların umumi mahiyetini teşkil ettiğini kabul edelim, o zaman Napolyon'un ve Aleksandr'ın karakterlerinde fevkalâdelik, *dâhiliyet* görmemize lüzum kalmıyacağı gibi bu zatları bütün diğer insanlardan başka türlü tasavvur etmemiz de imkânsız olacaktır; bu insanları oldukları gibi yapan küçük vakaları bir *tesadüf* diye izah etmeye lüzum kalmıyacağı gibi bütün bu küçük vakaların zaruri olduğu da meydana çıkacaktır.

Son gayeyi öğrenmekten vazgeçince açık olarak anlarız ki, tıpkı hiçbir bitkiye, verdiğinden daha uygun çiçekler ve tohumlar düşünölemeyeceği gibi, bütün geçmişleriyle, yapacakları vazifeye en küçük ayrıntılara varıncıya kadar bu derece uygun başka iki insan düşünölemez.

III

İçinde bulunduğumuz yüzyılın başında Avrupa olaylarının esaslı, önemli mânası, Avrupa milletlerinin batıdan doğuya, sonra doğudan batıya kitle halindeki savaşı hareketidir. Bu hareket ilk önce batıdan başladı. Batı milletleri savaşı hareketlerini Moskova'ya kadar uzatabilmek için; 1) Doğunun savaşı grubuyla çarpışmaya dayanacak büyüklükte bir grup meydana getirmeleri; 2) Yerleşmiş olan bütün geleneklerden, âdetlerden vazgeçmeleri; 3) Savaş hareketlerini yaparken, bu hareketleri sırasında a'datma'ları, yağmaları, katilleri, gerek kendisi, gerekse onlar için haklı gösterebilecek bir adamın başlarında bulunması lâzımdı.

Fransız inkılâbından başlayarak eski, yeter derecede büyük olmıyan grup dağılıyor, eski âdetler, gelenekler yok oluyor; yavaş yavaş yeni ve daha büyük bir grup doğuyor, müstaakbel hareketin başında bulunması ve olacak işlerin bütün sorumluluğunu taşıması gereken adam hazırlanıyor.

Kanaatleri, âdetleri, gelenekleri, asaleti olmıyan, hattâ Fransız olmıyan bir adam, çok garip görünen tesadüflerle, Fransayı heycana salan bütün partilerin arasından ilerliyor ve hiçbirine yanaşmadan önemli bir mevkie yükseliyor.

İş arkadaşlarının bilgisizliği, düşmanlarının zayıflığı, değersizliği, yalanına inandırma, göz kamaştırıcı, kendine güvenir dar görüşlülük, onu ordunun başına getiriyor. İtalyan ordusunun parlak kadrosu, hasımların çarpışmaya isteksiz oluşu, çocukça bir küstahlık ve kendine güvenlilik ona askerî bir şöhrat sağlıyor. Sayısız tesadüfler ona her yerde yoldaşlık ediyor. Fransız zımamdarlarının gözünden düşmesi işine yarıyor. Kendisine mukadder olan yolu değiştirmek teşebbüsü başarısızlığa uğruyor: Rusyanın hizmetine kabul edilmiyor, Türkiyede iş bulamıyor. İtalya harbi sırasında birkaç defa mahvolmak tehlikesiyle burun buruna geliyor, her defasında da umulmadık bir şekilde kurtuluyor. Rus orduları, onun satvetini yok edebilecek o Rus orduları, türlü diplomatik düşüncelerle, o Avrupada bulunduğu müddetçe oraya ayak basmıyor.

İtalyadan Paris'e dönüşünde hükümeti, içine düşenleri mutlak surette silip süpüren, yok eden bir çözülme halinde buldu. Onun için bu tehlikeli durumdan çıkmanın çaresi mânasız, sebepsiz bir Afrika seferidir. Yine aynı tesadüf denen şeyler ona yoldaşlık ediyor. Zaptedilmez Malta tek bir silâh patlamadan teslim oluyor; en düşüncesizce emirleri başarı ile neticeleniyor. Sonraları tek bir sandal geçirmiyecek olan düşman donanması bütün bir orduya yol veriyor. Afrikada hemen hemen silâhsız olan bir halka karşı bir sürü cinayetler işleniyor. Bu cinayetleri işliyen insanlar, bilhassa onların şefi, bunun çok güzel bir hareket, bir şan ve şeref olduğuna, Sezar'ın Makedonyalı İskender'in başarılarına benzediğine inanıyor.

Kendisi için hiçbir şeyi fenalık saymamak her türlü cinayete anlaşılmaz, tabiatüstü bir önem vererek onunla iftihar etmekten ibaret olan şan, şeref ve büyüklük ideali, bu adama ve ona bağlı kimselere rehber olacak ideal, Afrikada serbestçe imal ediliyor. Ne

yaparsa altından çıkıyor. Veba yanına yaklaşıyor. Esirlere zulmetmek, esirleri öldürmek onun için suç olmuyor. Çocukça ihtiyatsızlık, Afrikadan, felâket içinde bulunan arkadaşlarından sebepsiz yere ve nankörce ayrılış onun için bir hizmet sayılıyor; yine düşman donanması, kaçmasına iki defa yol veriyor. İşlediği mesut cinayetlerle başı dönmüş, rolüne hazırlanmış, hiçbir maksadı olmaksızın Paris'e geldiği zaman bir yıl önce onu mahvedecek olan cumhuriyet hükümetinin dağılışı artık son haddine varmıştı; bu yeni, partilere yabancı adamın varlığı hükümeti ancak yükseltirdi.

Hiçbir plânı yoktu; her şeyden korkuyordu; fakat partiler ona sarılıyor, yardımını istiyorlar.

Yapılacak şeyi, İtalyada, Mısırdaki hazırladığı şan ve şeref idealiyle, kendine tapma çılgınlığıyla, cinayet işlemekte küstahlığıyla, hayâsızlığıyla, yalnız o gerçekleştirebilir.

O, kendisini bekliyen yer için lâzım; bunun için hemen hemen iradesine bağlı olmadan, kararsızlığına, plânı olmamasına, işlediği bütün yanlışlıklara rağmen iktidarı ele geçirmek amacını taşıyan bir komploya sürükleniyor ve komplo başarı ile sonuçlanıyor.

Onu direktuvar toplantısına itiyorlar. Korkuyor, kendini mahvolmuş sayarak kaçmak istiyor; bayılıyormuş gibi yapıyor; onu mahvetmesi gereken mânâsız şeyler söylüyor. Fakat evvelce anlayışlı, gururlu olan Fransa idarecileri rollerinin sona erdiğini şimdi hissederek ondan daha çok şaşırmışlar, söyledikleri sözler, iktidarı elde tutmak ve onu mahvetmek için söylenmesi gereken sözler değil.

Tesadüf, milyonlarca *tesadüf* ona iktidarı veriyor; herkes, sanki anlaşmış gibi bu iktidarın sağlamlaşmasına yardım ediyor. *Tesadüfler* o zamanki Fransız idarecilerinin karakterine ona boyun eğer bir şekil veriyor; *tesadüfler* I. Paul'un karakterine onun iktidarını kabul edecek bir şekil veriyor; *tesadüf* ona karşı, kendisine bir zarar vermek şöyle dursun iktidarını sağlamlaştıran bir komplo hazırlıyor. *Tesadüf* Enghien dükünü onun eline düşürüyor ve bilmiyerek onu öldürmeye zorluyor; bununla da, kuvvetli olduğu için haklı olduğuna halkı bütün diğer vasıtalarla daha iyi inandırıyor. *Tesadüf* öyle yapıyor ki bütün kuvvetini, kendisini mahvedeceği besbelli olan İngiltere seferine veriyor, fakat bu niyetini hiçbir zaman yerine getirmiyor, ansızın savaşı teslim olan Makc'a, onun

Avusturyalı kuvvetlerine saldırıyor. *Tesadüf* ve *deha* Osterliç önle-
rinde ona zafer sağlıyor; bir tesadüf eseri olarak yalnız Fransızlar
değil, vukua gelecek hâdiselere iştirak etmiyecek olan İngiltere müs-
tesna, bütün Avrupa, herkes, cinayetleri karşısında eskiden duyduk-
ları korku ve nefretin aksine olarak şimdi onun iktidarını, kendi
kendine verdiği unvanı, herkese pek güzel ve akla uygun gelen şan
ve şeref idealini kabul ediyor.

Batı kuvvetleri, kendilerini gelecek harekete alıştıır, hazırlar
gibi 1805, 1806, 1807, 1809 yıllarında kuvvetlenerek ve artarak
birkaç defa doğuya akın ettiler. 1811 de Fransada teşekkül eden
bir grup, Orta Avrupa milletleriyle birleşerek büyük bir grup vü-
cudâ getiriyor. Büyüyen insan grupıyla beraber, hareketin başında
bulunan adamın kendini haklı gösterme gücü de daha çok geliyor.
Büyük hareketten önceki on yıllık bir hazırlık devresi içinde bu
adam Avrupanın bütün taçlı şahsiyetleriyle münasebete giriyor.
Dünyanın saltanatlarından mahrum edilmiş hükümdarları Napol-
yon'un mânası olmıyan şan ve şeref idealine karşı akla uygun hiç-
bir ideal ileri süremiyorlar. Birbiri peşinden ona kendi hiçlikle-
rini göstermeye can atıyorlar. Prusya kiralı büyük adamdan iltifat
dilemek için karısını yolluyor; Avusturya İmparatoru, bu adamın
Sezarların kızını yatağına kabul etmesini bir lûtuף sayıyor; millet-
lerin kutsallığını koruyan Papa, diniyle büyük adamın yükselme-
sine hizmet ediyor. Napolyon'un kendisi rolünü yapmak için, olan
ve olacak şeylerin sorumluluğunu üzerine almaya bütün etrafında-
kilerin onu hazırladıkları kadar hazırlanmıyor. Yaptığı hiçbir hare-
ket, işlediği hiçbir cinayet veya tertibettiği küçük bir hile yok ki
hemen etrafındakilerin ağızlarına büyük bir iş şeklinde aksetmesin.
Almanların onun için düşünebilecekleri en iyi bayram İena ve
Auerstaedt'in kutlanmasıdır. Büyük olan yalnız o değildir, onun
dedeleri, kardeşleri, üvey oğulları, enişterleri de büyüktür. Her şey
onu aklın son kalıntılarından mahrum etmek, korkunç rolüne ha-
zırlamak etrafında dönüyor. O hazır olduğu zaman kuvvetler de
hazırdır.

İstilâ doğuya doğru ilerliyor, son hedefe: Moskova'ya varıyor.
Başkent alınıyor; Rus ordusu Osterliç'ten Bağram'a kadar eski narb-
lerin herhangi birinden çok daha fazla kayıp veriyor. Fakat ansızın,
onu bu ana kadar böyle devamlı, arasıız bir sıra başarı ile çizilen

hedefe götüren *tesadüfler ve deha* yerine Borodino'da yakalandığı nezleden soğuklara ve Moskova'yı tutuşturan kıvılcıma kadar sayısız aksi tesadüfler çıkıyor; *dehanın* yerini misli görülmedik bir budalalık ve alçaklık alıyor.

İstîlâ hızla ilerliyor, gerisin geri dönüyor, hızını yine muhafaza ediyor; bütün tesadüfler şimdi devamlı surette onun lehinde değil, aleyhindedir.

Doğudan batıya, batıdan doğuya olan önceki harekete olağan-üstü benziyen bir karşı hareket başlıyor. Yine aynı 1805, 1807, 1809 yıllarındaki doğudan batıya hareket teşebbüsleri büyük bir harekete başlangıç oluyor; yine muazzam bir grupta birleşiyor; yine Orta Avrupa milletleri harekete katılıyorlar; yolun ortasında aynı kararsızlık, hedefe yaklaşıldıkça artan aynı hız görülüyor.

Son hedefe, Paris'e ulaşılmıştır. Napolyon'un hükümeti ve ordusu dağıtılmıştır. Bizzat Napolyon'un artık bir mânsat yok; onun bütün hareketleri artık acınacak ve iğrenç hareketlerdir, fakat yine izah edilmez bir tesadüf oluyor: müttefikler kendi felâketlerinin sebebi olarak gördükleri Napolyon'dan nefret ediyorlar; satvetten, saltanattan mahrum edilmiş, cinayetleri, hainlikleri açığa vurulmuş olan Napolyon onlara on yıl önce ve bir yıl sonra görüldüğü gibi, kanun dışı bir haydut görünmesi lâzımdı. Fakat garip bir tesadüf eseri olarak kimse bunu böyle görmedi. Onun rolü daha sona ermemiştir. On yıl önce ve bir yıl sonra kanun dışı bir haydut sayılan adam, bir muhafız kıtasıyla ve nedense kendisine verilen milyonlarla beraber, Fransadan iki günlük mesafede mülkiyetine terk olunan bir adaya gönderiliyor.

IV

Milletlerin fırtınalı denizi kıyılarına çekilmeye başlıyor. Büyük hareketin dalgaları geri çekiliyor; sakinleşen denizde diplomatların, sükûneti bilhassa kendilerinin getirdiklerini tasavvur ederek üzerlerinde dolaştıkları çevreler teşekkül ediyor.

Fakat sakinleşen deniz ansızın kabarıyor. Diplomatlar bu yeni kuvvet hamlesinin sebebi kendileri, aralarındaki anlaşmazlık olduğunu sanıyorlar; hükümdarları arasında bir harb bekliyorlar; durum onlara içinden çıkılmaz gibi geliyor. Fakat yükseleceğini

hissettikleri dalga beklendiği taraftan gelmiyor. Aynı dalga aynı çıkış noktasından: Paris'ten yükseliyor. Batıdan son hareket yansıması oluyor: çözülmez görünen diplomatik güçlükleri çözmesi ve bu devrin savaşı hareketine son vermesi gereken yansıma meydana geliyor.

Fransayı çöle çeviren adam komplosuz, askersiz tek başına Fransaya geliyor. Herhangi bir bekçi onu yakalayabilirdi; fakat garip bir tesadüf eseri olarak, yakalamak şöyle dursun, herkes bir gün evvel lânet okuduğu, bir ay sonra da lânet okuyacağı bu adamı coşkun bir heyecanla karşılıyor.

Son toplu hareketi haklı göstermek için bu adam lâzımdı.

Hareket oldu bitti.

Son rol oynandı. Aktöre elbiselerini çıkarması, sürmesini, ruju nu silmesi emredildi: artık ona ihtiyaç yoktu.

Birkaç yıl geçiyor, bu arada adasında yalnızlık içinde bulunan bu adam kendi kendine acınacak bir komedya oynuyor, entrikalar çevirip yalan söyliyerek, artık buna lüzum kalmadığı halde, hareketlerinde kendini mazur göstermeye çalışıyor, görünmez bir el tarafından idare edildikleri zaman insanların kuvvet sandıkları şeyin ne olduğunu bütün dünyaya gösteriyor.

Tertipçi, dramı bitirip aktörü soyarak bize gösterdi:

— Bakın kime inanıyordunuz! İşte o! Şimdi görüyor musunuz ki sizi o değil, ben hareket ettiriyordum.

Fakat hareketin şiddetiyle gözleri kamaşmış insanlar, onun sözlerini uzun zaman anlamadılar.

I. Aleksandr'ın, doğudan batıya olan karşı hareketin başındaki zatın hayatı daha mantıklı ve daha zaruri görünüyor.

Doğudan batıya olan bu hareketin başında, başkalarını gölgede bırakarak duracak bir kimse için ne lâzımdır?

Doğruluk hissi, Avrupa işlerine karşı ilgi, fakat altında bayağı menfaatler gizlenmiyen, bunlardan uzak olan bir ilgi lâzım, arkadaşları olan aynı devir hükümdarlarından ahlâkça üstün bir seviye lâzım. Yumuşak, cazip bir şahsiyet lâzım; şahsan Napolyon'un hakaretine uğramış olmak lâzım. İşte bütün bunlar I. Aleksandr'da var; bunların hepsi onun geçmiş hayatındaki sayısız *tesadüfler*: aldığı terbiye, liberal temayülleri, etrafındaki danışmanlar, Osterliç, Tiksit ve Erfurt hazırladı.

Halk savaşı sıralarında bu zat bir şey yapmıyor, çünkü ona ihtiyaç yok. Fakat bir Avrupa genel harbi zarureti belirir belirmez o hemen kendi yerine geçiyor, Avrupa milletlerini birleştirerek hedefe yöneltiyor.

Hedefe varılmıştır. Sen 1815 harbinden sonra Aleksandr insan oğlu için mümkün olan iktidarın en yüksek noktasında bulunmaktadır. Onu nasıl kullanıyor?

I. Aleksandr, Avrupayı sulha kavuşturan, küçük yaştan beri kendi halklarının iyiliğine çalışan, memlekette liberal reformlara önyak olan bu adam, şimdi elinde en büyük bir iktidar, dolayısıyla halklarına iyilik etmek için imkânlar bulunduğu sanılırken (Napolyon menfasında, iktidarda olsaydı insanlığa sağlayacağı bahtiyarlık üzerinde çocukça ve saçma plânlar hazırladığı bir sırada) vazifesini yerine getirip Allahın elini üzerinde hissederek birdenbire bu yalancı iktidarın hiçliğini kabul ediyor, ondan yüz çeviriyor, onu hor gören ve onun hor gördüğü kimselerin eline teslim ediyor ve şöyle diyor:

— “Bizim için değil, bizim için değil, Senin Adın için”! Ben de sizin gibi bir insanım; bırakın insan gibi yaşayayım, ruhumu ve ve Tanrıyı düşüneyim.

Güneş gibi her esir atomu da başlı başına tam bir küredir, bununla beraber, büyüklük bakımından insanın kavrayamayacağı bütünü ancak bir zerresini teşkil eder; bunun gibi, her insan da içinde kendi gayelerini taşır ve aynı zamanda onları insanın kavrayamayacağı müşterek şeylere hizmet etmek için taşır.

Çiçeğe konan arı çocuğu sokmuştur. Çocuk arılardan korkuyor, arıların gayesi insanları sokmak olduğunu söylüyor. Şair çiçeğin çanağına yapışan arıyı seyrediyor; arıların gayesi çiçeklerin ıtrını içlerine çekmek olduğunu söylüyor. Arıcı, arının çiçek tozu ve tatlı usare toplayıp kovana götürdüğünü görerek, arının gayesi bal toplamaktır, diyor. Başka bir arıcı, arı sürüsünün hayatını yakından inceliyerek, arının oğul arılarını beslemek ve bey arı yetiştirmek için çiçek tozu ve usare topladığını, gayesinin soyunu devam ettirmek olduğunu söylüyor. Nebatatçı arının iki evcikli çiçek toziyle beraber dişi organa uçarak onu dölediğini müşahade ediyor ve

arının gayesini bu döllemede görüyor. Başka biri, nebatların göç edişini görerek, arıların bu göç edişe yardım ettiklerini ileri sürüyor; bu yeni müşahit de arıların gayesi bu olduğunu söyleyebilir. Fakat arının son gayesi, insan zekâsının keşfedebildiği bu gayelerin ne biriyle, ne öbürüyle, ne de üçüncüsüyle bitmez. İnsan zekâsı bu gayelerin keşfinde ne kadar yükselirse son gayenin kavranmazlığı onun için o kadar aydınlanır.

İnsan ancak arının hayatiyle diğer hayat olayları arasında müşahade ettiği benzerliği kavrayabilir. Tarihî şahsiyetlerin ve milletlerin gayeleri hakkında da aynı şeyi söylemek lâzımdır.

V

1813 yılında Bezuhof'a varan Nataşa'nın düğünü eski Ros-toflar ailesi için son mesut hâdise olmuştu. Aynı yılda kont İlya Andreyeviç öldü; ve her zaman olduğu gibi, onun ölümüyle bu eski aile dağıldı.

Son yılların olayları: Moskova yangını, oradan kaçış, prens Andrey'in ölümü, Nataşa'nın ümitsizliği, Petya'nın ölümü, Kontesin kederi ve bütün bunlar, âdeta darbe darbe üstüne ihtiyar Kontun beynine inmişlerdi. Öyle görünüyordu ki o bütün bu olayların önemini anlamıyor, kendini bunları anlayacak kadar kuvvetli hissetmiyordu; ihtiyar mukadderata boyun eğmiş, sanki işini bitirecek yeni darbeler bekliyor, diliyordu. Bazan korkmuş ve şaşırmış, bazan tabii olmayacak derecede canlı, hamarat görünüyordu.

Nataşa'nın düğünü dış şekliyle onu bir zaman meşgul etti. Öğle ve akşam ziyafetleri tertibediyor, belli ki neşeli görünmek istiyordu; fakat eskiden olduğu gibi neşesi etrafa sirayet etmiyordu; tersine olarak, onu tanıyanlarda, sevenlerde bir merhamet hissi uyan-dırıyordu.

Piyer'le karısı gittikten sonra sakinleşti ve can sıkıntısından şikâyet etmeye başladı. Birkaç gün sonra hastalandı, yatağa düştü. Hastalığın ilk günlerinden, doktorların tesellisine rağmen, ayağa kalkamayacağını anlamıştı. Kontes, soyunmadan koltukta onun baş-ucunda üç hafta geçirdi. Her ilâç verişinde kocası hıçkırarak bir şey söylemeden onun elini öpüyordu. Son gün ağlıyarak mal ve mülkünün kaybından ötürü — ki bunda başlıca kabahati kendinde

buluyordu — karısından ve giyabi olarak oğlundan af diledi. Komünyon ve kuddas âyini yapıldıktan sonra sessizce öldü; ertesi gün ölüye son ödevlerini ödemeye gelen bir ahbap kalabalığı Rostofların kira ile oturdukları eve doldu. Kaç defa onun ziyafetinde bulunmuş, evinde dans etmiş, kaç defa onunla alay etmiş olan bütün bu ahbaplar, şimdi birinden özür diler gibi, hep aynı iç azabıyla, aynı teessürle: “Ya, Allah taksiratını affetsin, çok iyi adamdı. Şimdi böyle adam bulamazsın... Zayıf tarafları olmayan kim var ki?...” diyorlardı.

Kontun işleri öyle sarpa sarmıştı ki bir yıl daha devam etse sonu nereye varacağı kestirilemezdi ve tam bu sırada ansızın ölmüştü.

Babasının ölüm haberini aldığı zaman Nikolay, Rus ordusuyla Paris'teydi. Hemen istifasını verdi ve neticeyi beklemeden izin alarak Moskova'ya geldi. Para işleri, Kontun ölümünden bir ay sonra belli olmuş, kimsenin şüphe etmediği çeşitli ufak tefek borçların muazzam yekûnu karşısında herkes şaşmıştı. Borç serverin iki misliydi.

Akrabaları ve dostları Nikolay'a mirastan vazgeçmesini tavsiye ettiler. Fakat Nikolay servetten vazgeçmekte babasının, kendisi için mukaddes olan hâtırasına karşı bir saygısızlık görüyordu, bunun lâfını bile işitmek istemedi, borçları ödemek mecburiyetiyle birlikte mirası kabul etti.

Kalenderliğinin, iyi yürekliliğinin belirsiz fakat kudretli tesiriyle Kontun sağlığında ona bağlı olan ve uzun zaman ses çıkarmıyan alacaklılar bir anda hep birden icraya başvurdular. Her zaman olduğu gibi, kim önce alacak diye bir yarıştır başladı; Mitenka ve başkaları gibi hediye yerine emre yazılmış senet alanlar şimdi en titiz alacaklı olarak ortaya çıktılar. Nikolay'a ne vâde, ne de rahat verdiler; kendi zarar ve ziyanlarının (eğer ortada zarar ve ziyan varsa) sebebi olan ihtiyara görünüşte acıyanlar da şimdi merhametsizce, borçları ödemeyi gönüllü olarak üzerine alan ve onlara karşı suçlu olmadığı besbelli olan genç mirasçının üzerine çullanıyorlardı.

Nikolay'ın düşündüğü şekillerden hiçbirisi başarı sağlamadı; mülkler haraç mezat satıldı, fakat borçların yarısı yine de ödenmemiş kaldı. Asıl borç saydığı para borçlarının bir kısmını ödemek için Nikolay, eniştesi Bezuhof'un teklif ettiği 30000 rubleyi aldı.

Geri kalan borçlar yüzünden hapse girmemek için (alacaklılar onu bununla tehdidediyorlardı) yeniden memuriyete girdi.

İlk münhalde alay komutanı olacaktı, fakat orduya dönmek olmazdı, çünkü anası oğluna hayatının son ümidi olarak sarılmıştı; bunun için de evvelce onu tanıyanlar arasında kalmak istememesine, sivil hizmetten nefret etmesine rağmen Moskova'da sivil bir memuriyet aldı, çok sevdiği üniformayı çıkararak annesi ve Sonya ile Sivtsev-Vrajek'te küçük bir daireye yerleşti.

Nataşa ile Piyer bu sırada Petersburg'da oturuyor, Nikolay'ın durumu hakkında doğru dürüst bir şey bilmiyorlardı. Nikolay, eniştesinden ödünç para aldıktan sonra yoksulluğunu ondan gizlemeye çalışıyordu. Nikolay'ın durumu, 1200 ruble maaşla yalnız kendisini, Sonya'yı, annesini geçindirmek zorunda olduğu için değil, fakat annesini, yoksulluklarını sezmiyecek bir şekilde geçindirmek zorunda olduğu için bilhassa fena idi. Kontes, çocukluğundan beri alışmış olduğu lüks hayat şartları dışında yaşanabileceğini anlamıyor, oğlu için bunun ne kadar güç olacağını düşünmiyerek kâh bir ahababını getirtmek için kendilerinde olmayan cinsten bir araba, kendisi için pahalı bir yemek, oğlu için pahalı şaraplar, kâh Nataşa'ya, Sonya'ya, Nikolay'a sürpriz olsun diye bir hediye almak için para istiyordu.

Sonya ev işlerini idare ediyor, teyzesine bakıyor, ona kitap okuyor, kaprislerine, gizli nefretine tahammül ediyor, yoksulluklarını ondan gizlemekte, Nikolay'a yardım ediyordu. Nikolay, annesi için bütün bu yaptıklarından ötürü Sonya'ya karşı kendini ödenmez bir minnettarlık borcu içinde hissediyor, onun tahammülüne, sadakatine hayran oluyor, fakat ondan uzak kalmaya gayret ediyordu.

Haddinden fazla kusursuz olduğu, ayıplanacak bir tarafı olmadığı için onu âdeta içinden suçlandırıyordu. İnsanlarda değerli olan her şey onda vardı; fakat kendisini sevdirtecek şeyleri azdı. Ona ne kadar çok değer veriyorsa o kadar az sevdiğini Nikolay hissediyordu. Kendisini serbest bırakan mektubunda onu kendi söziyle yakalamıştı; şimdi ona karşı aralarında geçen her şeyi artık çoktan unutmuş gibi, bunlar hiçbir surette tekrarlanamazmış gibi davranıyordu.

Nikolay'ın durumu gitgide daha çok fenalaşıyordu. Maaşından artırmak düşüncesinin bir hayal olduğu görüldü. Artırmak şöyle dursun, annesinin istediklerini yerine getirmek için ufak tefek borç-

lara da girmişti. İçinde bulunduğu durumdan çıkmak için bir yol göremiyordu. Akrabalarının teklif ettiği gibi, zengin bir mirasyedi kızla evlenme fikri ona uygunsuz geliyordu. Bulunduğu durumdan çıkmanın başka yolu — annesinin ölümü — hiç aklından geçmiyordu. Hiçbir şey arzu etmiyor, bir şeye güvenmiyordu; ruhunun derinliklerinde, durumuna tevekkülle katlanmaktan karanlık, acı bir zevk duyuyordu. Ona teselli veren, ağrına gidecek yardımlar teklif eden eski ahbablarından kaçmaya çalışıyor, her türlü zevkten, eğlenceden kaçınıyor, evde bile annesiyle iskambil falı açmaktan, odada sessizce dolaşmaktan, pipo üstüne pipo içmekten başka bir şey yapmıyordu. O karanlık ruh haletini sanki içinde ihtimamla saklıyor, kendi durumuna ancak bu ruh haleti içinde tahammül edebileceğini sanıyordu.

VI

Kışın başında prenses Mariya, Moskova'ya geldi. Rostofların durumunu, şehirde söylendiği gibi, “evlâdın annesi için kendini feda edişini” şehir dedikodularından öğrendi. Prenses Mariya, Nikolay'a olan aşkının kuvvetlendiğini sevinçle hissederek kendi kendine “ben de zaten ondan başka şey beklemezdim” diyordu. Bütün aileye karşı dostça, hemen hemen akrabaca münasebetini hatırlıyarak onlara gitmeyi bir ödev sayıyor, fakat Nikolay'la Voronej'deki münasebetini hatırlayınca bundan korkuyordu. Şehre geldikten birkaç hafta sonra kendini zorlayarak Rostoflara uğradı.

Onu ilk karşılayan Nikolay oldu, çünkü Kontesin yanına ancak onun odasından geçilebilirdi. Ona ilk bakışta Nikolay'ın yüzünde, prenses Mariyanın beklediği memnunluk ifadesi yerine evvelce görmediği bir soğukluk, hissizlik ve gurur ifadesi belirdi. Prensesin sıhhatini sordu, onu annesinin yanına götürdü, orada beş dakika kadar kaldıktan sonra odadan çıktı.

Prenses, Konetsin yanından çıkınca Nikolay onu yine karşıladı; oldukça merasimli ve soğuk bir tavırla sofaya geçirdi. Kontesin, sıhhatine dair söylediği söze karşılık vermedi. Bakışları sanki: “Size ne? Beni rahat bırakın” diyordu.

Prensesin arabası evden ayrıldıktan sonra Nikolay kendini tutamıyarak, Sonya'nın yanında yüksek sesle:

— Ne dolaşıp duruyor? Ne istiyor? Bu bayanlara ve bütün bu komplimanlara tahammül edemiyorum.

Sonya sevincini zor gizliyerek:

— Ah, nasıl böyle söylüyorsunuz, Nicolas, dedi. O kadar iyi kalbli ve *maman*¹ onu o kadar seviyor ki...

Nikolay cevap vermedi, Prensesten hiç bahsetmek istemiyordu. Fakat Prensesin ziyaretinden sonra ihtiyar Kontes her gün birkaç defa onu anmaktaydı.

Kontes onu övüyor, oğlundan onun ziyaretine gitmesini istiyor, onu sık sık görmek arzusunu gösteriyor, fakat aynı zamanda da ondan bahsettiği zaman daima keyfi kaçırıyordu.

Annesi Prensesten bahsederken Nikolay bir şey söylememiye çalışırdı, fakat onun susması Kontesi sinirlendiriyordu.

— Çok değerli çok iyi bir kız, — diyordu, — onu ziyarete gitmelisin. Ne de olsa birini görmüş olursun; bizimle canın sıkılıyor, sanırım.

— Hiç istemiyorum, anne.

— Önceleri görmek istiyordun, şimdi istemiyorum, diyorsun. Seni anlamıyorum, kuzum, gerçekten anlamıyorum. Canın sıkılıyordu, şimdi birdenbire kimseyi görmek istemiyorsun.

— Canım sıkılıyor demedim ki ben.

— Nasıl demedin, onu görmek bile istemediğini kendin söyledin. Çok değerli bir kız, senin de her zaman hoşuna giderdi; şimdi ise birdenbire birtakım bahaneler. Her şeyi gizliyorsun benden.

— Hiç de değil anneciğim.

— Fena bir şey yapmam istesem neyse; ben senden bir ziyaret rica ediyorum. Zannedersem nezaket de bunu gerektirir... Senden rica ettimdi, şimdi annenden saklı sırların olduğuna göre, artık karışmam.

— Peki, istersen giderim.

— Bence hepsi bir; ben senin için istiyorum.

Nikolay bıyıklarını ısırarak içini çekti; annesinin dikkatini başka taraflara çekmeye çalışarak iskambil kâğıtlarını yaydı.

Ertesi gün, üçüncü, dördüncü günler aynı konuşma hep tekrar edildi.

¹ Anne.

Rostofları ziyaretinden ve Nikolay'ın o beklenmedik soğuk kabulünden sonra prenses Mariya, ilk olarak Rostoflara gitmek istememekte haklı olduğunu kabul etmişti.

Gururuna sığınarak kendi kendine:

“Zaten başka bir şey beklemiyordum, diyordu. Onunla hiçbir işim yok; sadece bana karşı daima iyi olan ve kendisine birçok şeyler borçlu olduğum ihtiyar kadıncağızı görmek istiyordum”.

Fakat bu düşünceler onu bir türlü sakinleştirmiyordu: ziyaretini hatırladıkça pişmanlığa benzer bir his ona azap veriyordu. Rostoflara bir daha gitmemiye ve bütün bunları unutmaya kesin olarak karar verdiği halde kendini daima belirsiz bir durumda hissediyordu. Ona azap veren şeylerin neler olduğunu kendi kendine sorunca bunların Rostof'la münasebetleri olduğunu kabul etmek zorunda kalıyordu. Rostof'un soğuk, nezaketli tavrı kendisine karşı beslediği histen gelmiyordu (bunu biliyordu), bu tavırdaki bir şeyler gizliydi. Bu bir şeyleri aydınlatması lâzımdı; aydınlatıncıya kadar da rahat edemiyeceğini hissediyordu.

Kış ortasında, Rostof'un geldiği ona haber verildiği zaman ders salonunda oturuyor, yeğeninin derslerini takibediyordu. Sırrını açığa vurmamak, şaşkınlığını göstermemek için azimli bir kararla Mlle Bourienne'i çağırttı, onunla birlikte misafir salonuna geçti.

Nikolay'ın yüzüne daha ilk bakışta sadece nezaket borcunu yerine getirmek için geldiğini anladı; onun kendisine karşı takındığı tavrı metanetle takınmaya karar verdi.

Kontesin sağlığından, bildiklerden, son harb haberlerinden bahsedildi; misafirin kalabilmesi için nezaketin gerektirdiği on dakika geçince Nikolay müsaade istiyerek kalktı.

Prens Mariya, Mlle Baurienne'in yardımıyla konuşmayı çok iyi idare etmişti; fakat en son dakikada, Nikolay kalktığı sırada kendisini ilgilendirmiyen şeylerden bahsetmekten öyle bir yorgunluk hissetmiş ve neden hayatta neşeden yalnız kendinin bu kadar az pay aldığı düşüncesine kendini öyle kaptırmıştı ki ışıklı gözlerini dalgın dalgın önüne dikmiş, Nikolay'ın kalktığını fark etmeksizin sessizce oturup kalmıştı.

Nikolay ona baktı, dalgınlığını fark etmiyormuş gibi görünmek istiyerek Mlle Bourienne'e birkaç söz söyledi ve tekrar Prensesi baktı. O yine öyle hareketsiz oturuyordu; rikkatli yüzü ıstırap ifade

ediyordu. Nikolay birdenbire ona acıdı ve yüzünün ifade ettiği elemi-
nin sebebi kendisi olabileceğini belirsiz bir şekilde hissetti. Ona
yardım etmek, dostça bir şeyler söylemek istedi; fakat bir şey uydu-
rup söyleyemiyordu:

— Allaha ısmarladık, Prenses, dedi.

Prenses Mariya kendini topladı, kızardı, 'derin derin içini çekti.
Uykudan uyanıyormuş gibi:

— Ah, affedersiniz, dedi. Affedersiniz, gidiyor musunuz artık
Kont; hadi, güle güle! Ya Kontesin yastığı?

Mlle Bourienne:

— Durunuz, şimdi getiririm, diyerek odadan çıktı.

İkisi de susuyordu, arasıra birbirlerine bakıyorlardı. Nihayet
Nikolay mahzun mahzun gülümsüyerek:

— Ya evet, Prenses, dedi, bana daha şimdi gibi geliyor, hal-
buki sizinle Boguçarovo'da ilk görüştüğümüzden beri ne kadar za-
man geçti. Hepimiz ne kadar bahtsız görünüyorduk, halbuki o za-
manları geri getirmek için neler vermezdim... Ama o zamanlar geri
gelmez artık.

Nikolay bunları söylerken Prenses ışıklı bakışlarını gözlerinin
içine dikmiş ona bakıyordu. Onun sözlerinin, kendisine karşı besle-
diği hisleri açıklıyacak gizli mânasını anlamaya çalışıyordu.

— Evet, evet, dedi, fakat geçmişte sizin acıyağınız bir şey
yok, Kont. Benim bildiğim şimdiki hayatınızı daima zevkle anacak-
sınız, çünkü şimdi katlandığınız fedakârlık...

Nikolay:

— Övgülerinizi kabul edemiyeceğim, — diye hemen onun
sözünü kesti, — tersine, daima kendimi ayıplarım; fakat bu hiç de
enteresan, neşeli bir konuşma değil.

Bakışları yine evvelki soğuk, hissiz ifadeyi aldı. Fakat Prenses
onda o bildiği ve sevdiği adamı tekrar bulmuştu; şimdi yalnız bu
adamlarla konuşuyordu:

Bunu size söylememe müsaade edersiniz, sanıyorum, dedi. — Si-
zinle... Ve ailenizle o kadar dost olmuştuk; ilgimi yersiz bulmaz-
sınız sanmıştım; fakat aldanmışım, — Sesi birdenbire titredi. — Bil-
miyorum niçin, diye kendini topluyarak ilâve etti,— eskiden siz baş-
kaydınız ve...

-- Binlerce sebebi var (Nikolay binlerce sözünü bilhassa vur-

gulamıştı). Teşekkür ederim, Prenses, — ve yavaşça ilâve etti. — Bazan insan kederli oluyor.

Prenses Mariya'nın ruhunda gizli bir ses:

“İşte bunun için demek! Bunun için demek!” diyordu. Hayır ben onu yalnız bu neşeli, iyi ve samimî bakışlarını, yalnız yakışıklılığını sevmiş değildim; asıl, sağlam ve fedakâr ruhunu keşfetmiştim onun — içinden böyle söylüyordu. — Evet, o şimdi fakir, ben zenginim... Evet yalnız bunun için... Evet, bu olmasa...” Onun eski güler yüz lûlûğünü hatırladı; sâf, mahzun, yüzüne bakarak soğuk durmasının sebebini birdenbire anladı:

— Ama niçin, Kont, niçin? — diye birdenbire ona doğru yürüyerek elinde olmaksızın âdeta hıçkırdı: — Niçin, söyelyiniz bana. Söylemelisiniz. — Nikolay susuyordu — bahsettiğiniz sebepleri anlıyorum, — Prenses devam ediyordu. — Fakat benim için acı, benim için. Size itiraf ediyorum. Bir şeyden dolayı eski dostluktan beni mahrum ediyorsunuz. Benim için bu acıdır, — gözleri dolmuştu, sesi titriyordu. — Hayatta o kadar az saadet gördüm ki her kayıp bana ağır geliyor... Affedin beni, Allaha ısmarladık, — birdenbire ağlamaya başladı ve odadan çıktı.

Nikolay onu durdurmaya çalışarak:

— Prenses! Durun, Allah aşkına, diye bağırdı. Prenses!

Prenses Mariya dönüp baktı. Birkaç saniye sessizce birbirlerinin gözlerine baktılar; uzak ve imkânsız görünen şey ansızın yakın, mümkün ve zaruri bir şey oldu.

VII

1814 sonbaharında Nikolay prenses Mariya ile evlendi ve oturmak üzere karısı, annesi ve Sonya ile birlikte Lısıye Gori'ye taşındı.

Üç yıl içinde, karısının malına dokunmadan, kalan borçlarını ödedi, ölen bir kuzeninden kalan küçük bir mirası aldıktan sonra da Piyer'e olan borcunu ödedi.

Üç yıl daha geçince, yani 1820 de Nikolay, para işlerini öyle yoluna koydu ki Lısıye Gori yakınında küçük bir mülk satın aldı ve babasının Otradnoye'deki malikânesini satın almak için — en büyük emeli buydu — müzakereye girdi.

Zaruret dolayısıyla idare işlerine başladıktan sonra çok geç-

meden onu öyle bir heves sarmıştı ki bu iş en sevdiği ve hemen hemen biricik meşgalesi olmuştu. Nikolay basit bir çiftçi idi, yenilikleri, bilhassa o sıralarda moda olan İngiliz yeniliklerini sevmezdi, ziraate dair nazari eserlerle alay ederdi, haraları, pahalı üretimleri, kıymetli buğday ekimlerini sevmez ve umumiyetle ziraatin hiçbir kısmıyla ayrıca meşgul olmazdı. Gözünün önünde her zaman yalnız bütün bir *malikâne* vardı, onun herhangi bir parçası değildi. Malikânenin ise başlıca maddesi yerdeki, havadaki azot, oksijen, pulluk ve gübre değil; azotu da, oksijeni de, gübreyi de, pulluğu da işleten asıl alet yani işçi-köylüydü. Nikolay işe sarılıp da çeşitli işlere nüfuz edince köylü onun dikkatini bilhassa üzerine çekti; köylü ona sadece bir alet gibi değil, bir gaye, bir hakem gibi görünüyordu. İlkönce köylüyü, onun ihtiyaçlarını, iyi ve fena saydığı şeyleri anlamaya çalışarak incelemişti; sadece emir, talimat verir göründü, gerçekte ise köylülerin tavır ve hareketlerinden de, sözlerinden de, iyi ve fena hakkındaki hükümlerinden de ders aldı. Ve ancak köylünün zevklerini anlayınca, onun diliyle konuşmasını öğrenince, sözlerinin gizli mânasını kavrayınca, kendini onunla kaynaşmış hissedince ancak o zaman onu cesaretle idare etmeye, yani mujiğe karşı olan ödevini yerine getirmeye başladı. Nikolay'ın çiftlik işleri çok parlak sonuçlar verdi.

Malikâne idaresini ele alınca Nikolay, derhal yanılmadan, bir çeşit sezişle, vekil, muhtar, temsilci diye öyle kimseleri tâyin etti ki, seçmeye hakları olsa köylüler de ancak onları seçerlerdi; memurları da hiçbir zaman değiştirmezdi. Gübrenin kimyevi evsafını araştırmadan, "zimmet" ve "matlup"a (alay olsun diye böyle söylemekten hoşlanırdı) girişmeden önce köylüdeki davar sayısını öğrenir ve bu sayıyı mümkün olan bütün vasıtalarla çoğaltmaya çalışırdı. Köylü ailelerine en büyük ölçülerde yardımlar yapar, onların ayrılıp parçalanmasına müsaade etmezdi. Tembelleri, ahlâksızları, zavıfları aynı şekilde takibeder, cemiyetten çıkarmaya çalışırdı.

Ekimlerde, ot ve ekin biçme zamanlarında kendi tarlalarıyla mujiklerin tarlalarına aynı ilgi ile bakardı. Çok az toprak sahibinin tarlası Nikolay'ınkiler kadar erken ve iyi ekilip biçilir ve çok mahsul verirdi.

Ev hizmetçileriyle senli benli olmayı sevmez, onlara *tufeyli* der, söylendiği gibi, onları başıboş bırakır, şımartırdı; bir hizmetçi hak-

kında bir emir vermek gerekince ve bilhassa cezalandırmak icabet-
tiği zaman kararsızlık gösterir, evdekilerin hepsinin fikrini alırdı:
ancak bir mujiğin yerine ev hizmetçilerinden birini askere göndermek
kabilse bunu hiç tereddüdetmeden yapardı. Köylüleri ilgilendiren
emirleri verirken hiçbir vakit asla tereddüt geçinmezdi. Her emrinin
bir veya birkaç kişiden başka herkes tarafından tasvibedileceğini
bilirdi.

Sırf keyfi istediği için birine eziyet etmeyi veya onu cezaya
çarptırmayı kabul etmediği gibi canı istediği için de bir kimsenin
yükünü hafifletmeye veya onu mukâfatlandırmaya razı olmazdı.
Yapılması ve yapılmaması gereken şeylerin ölçüsü ne olduğunu söy-
liyemezdi; fakat bu ölçü onun ruhunda sağlam ve sarsılmaz bir
şekilde yerleşmişti.

Bir başarısızlık ve yolsuzluk karşısında canı sıkılınca sık sık:
“*Bizim Rus milletiyle*” diye söylenir, köylüye tahammül edemediğini
tasavvur ederdi.

Fakat o, ruhunun bütün kuvvetiyle bu *bizim Rus milletini* ve
onun yaşayış tarzını severdi, sırf bunun içindir ki iyi sonuçlar ver-
miş olan biricik idare yolunu, usulünü kavramış ve benimsemişti.

Kontes Mariya kocasının bu sevgisine imrenir, bu işe iştirak
edemediğine hayıflanırdı; fakat kendisine uzak ve yabancı bir
âlemin kocasına getirdiği bu sevinçleri, üzüntüleri anlıyamazdı. Şa-
fakla beraber kalkıp da bütün sabahı tarlada veya harman yerinde
geçirerek ekimden, çayır veya ekin yerinden çaya geldiği zaman
neden bilhassa böyle canlı ve neşeli olduğunu anlıyamazdı. Aile-
siyle birlikte bütün gece ekin demetleri taşıyan ve daha kimse bir
şey kaldırmadığı halde tarlasında tınazlar yükselen zengin köylü
Matvey Yermişin'den heyecanla bahsederken neden böyle hayranlık
gösterdiğini anlamazdı. Kurumaya yüz tutan yeni filizlenmiş yulaf-
lara ılık ve sık bir yağmur yağdığı zaman pencereden balkona ge-
çerek neden böyle memnunlukla bıyık altından gülümsediğini yahut
neden biçme ve harman günleri ekinleri tehdideden fırtına bulutu
rüzgârla sürüklenenin gittiği zaman kızarmış, güneşten yanmış, kan
ter içinde, saçlarında misk otu ve nane kokularıyla harman yerinden
gelip ellerini memnunlukla uğuşturarak: “Eh, bir gün daha lâzım,
benimkiler de köylülerinki de, bütün ekinler harmandır”, dediğini
anlamazdı.

İşleri affedilmeleri için kendisine başvuran bazı kadınların veya mujiklerin ricasını kocasına söylediği zaman Kontes, arzularını yerine getirmeye daima hazır olan iyi yürekli Nicolas'nın neden âdeta ye'se düştüğünü, işi olmıyan bir şeye karışmamasını öfkeyle rica ederek kendisini niçin şiddetle reddettiğini daha da az anlıyabiliyordu. Onun ihtirasla sevdiği ayrı bir âlemi, kendisinin anlamadığı bir takım kanunları bulunan bir âlemi olduğunu hissediyordu.

Bazan anlamaya çalışarak, tebaasına ettiği iyilikten, gösterdiği büyüklükten bahsedince, kocası, kızarak cevap verirdi: "Hiç de değil, hiçbir zaman aklımdan bile geçmez; onlara iyilik olsun diye yapmıyorum. Soydaşa iyilik falan bütün bunlar şairane hayaller, kocakarı masalları. Benim istediğim çocuklarımızın elâleme avuç açmamasıdır; istediğim şey yaşadığım müddetçe dünyalık yapmaktır, işte o kadar. Bunun için de nizam ve intizam lâzım, sert olmak lâzım... İşte mesele bu!" diyerek yumruğunu heyecanla sıkardı. "Hakkaniyet gerek, şüphesiz, — diye ilâve ederdi, — çünkü köylü çıplaksa, açsa, beygiri tekse ne kendine, ne de bana çalışabilir".

Başkası için, fazilet olsun diye bir şey yaptığını aklına getirmediğinden olacak, Nikolay'ın her işi verimli olurdu: serveti gittikçe artıyordu; komşu köylüler kendilerini satın almasını ondan rica etmeye geliyorlardı; ölümünden sonra idaresinin hürmetli hâtırası halk arasında uzun zaman yaşadı. "Efendiydi... Evvelâ köylünün, sonra da kendisinin efendisi. Yüz de vermezdi. Kısacası efendiydi".

VIII

Bununla beraber, köylüleriyle münasebetlerinde Nikolay'ı bazan üzen şey, eline hâkim olamamak gibi eski bir hüsar alışkanlığıyla birleşen öfkeliği idi. İlk zamanlar bunda ayıplanacak bir şey görmüyordu, fakat evlendiğinin ikinci yılında bu türlü cezalandırmalara karşı görüşü birden değişti.

Bir yaz günü Boguçarovo'dan, ölen Dron'un yerine geçmiş olan ve türlü dalaverelerle, yolsuzluklarla suçlandırılan muhtar çağırıldı. Nikolay kapı önünde onu karşıladı; muhtarın ilk cevaplarıyla beraber sofada bağırmalar, dayak sesleri duyuldu. Kahvaltı için eve dönen Nikolay, başını gergefe eğmiş oturan karısına yaklaştı, âdeti üzere, o sabah onu meşgul eden şeyleri, bu arada Boguçar-

rovo muhtariyle olan vakayı anlatmaya başladı. Kontes Mariya kızarıyor, sararıyor, dudaklarını kısıp hep öyle başı eğik oturuyor, söylediklerine hiç cevap vermiyordu.

Nikolay bir şey hatırlayıp heyecanlanarak:

— Ne küstah herif, dedi. — Sarhoştum dese bari, ama hayır... Ne oluyorsun, Mari? — diye birdenbire sordu.

Kontes Mariya başını kaldırdı, bir şey söylemek istedi, fakat hemen yine başını eğdi, dudaklarını büzdü:

— Ne oluyorsun? Nen var? Yavrum...

Güzel olmıyan kontes Mariya ağlayınca her zaman güzelleşirdi. O hiçbir zaman acıdan veya öfkeden ağlamaz, daima hüzünden, merhametten ağlardı; ağladığı zaman da ışıklı gözleri tarif edilmez bir şekilde güzelleşirdi.

Nikolay elini eline alınca kendini tutamadı, ağlamaya başladı:

— *Nicolas*, gördüm... o kabahatli, fakat sen, niçin sen...

Nicolas...

Elleriyle yüzünü kapadı.

Nikolay susuyordu, kıpkırmızı kesilmişti, ondan uzaklaşarak sessizce odada dolaşmaya başladı. Neden ağladığını anlamıştı; fakat çocukluğundan beri alışmış olduğu, çok olağan saydığı bir şeyin fena olacağını içi birden kabul etmiyordu. "Bunlar nazeninlik, kadın masalı; yoksa haklı mı o?" diye kendi kendine soruyordu. Bunu kendi kendine çözemeyince tekrar kartısının ıstırap ve sevgi ifade eden yüzüne baktı; onun haklı olduğunu, kendisinin çoktandır kendi kendine karşı kabahatli bulunduğunu birdenbire anladı.

Ona yaklaşıp yavaşça:

— Mari, dedi, — bir daha hiçbir zaman bu olmıyacak. Sana söz verivorum. Hiçbir zaman, — diye, af dilemeye hazırlanan bir çocuk gibi, titrek bir sesle tekrarladı.

Kontesin gözlerinden daha çok yaşlar dökülüyordu. Kocasının elini eline aldı, öptü.

Üzerinde Laocoon'un başını taşıyan bir yüzük bulunan bu eli süzerek sözü değiştirmek için:

— *Nicolas*, taşı ne zaman kırdın? diye sordu.

— Bugün; gene aynı şey. Ah, Mari, bunu hatırlatma bana.

— yine kızardı. — Sana şerefim üzerine söz verivorum ki bu bir

daha olmayacak, — taşı kırılan yüzüğü göstererek: — Benim için ebedi bir hâtıra olsun bu, dedi.

O zamandan sonra Nikolay muhtarla veya vekilharçla konuşurken öfkesinden kanı beynine sıçrayıp da elleri yumruklaşmaya başlar başlamaz kırık yüzüğünü parmağında çevirir, kendisini öfkeliendiren adamın önünde gözlerini yere eğerdi, bununla beraber yılda bir iki defa kendini kaybeder ve o zaman, karısının yanına gelerek itirafta bulunur, bunun sonuncu olduğuna söz verirdi:

— Mari, bana herhalde hor bakıyorsundur, değil mi? derdi. Buna lâyıkım.

Prences Mariya kocasını teselli etmeye çalışarak mahzunca:

— Kendini tutamazsan uzaklaş, çabuk uzaklaş, derdi.

Vilâyetin asılzadeler çevresinde Nikolay'a saygı beslenirdi, fakat onu sevmezlerdi. Asılzade işleri onu ilgilendirmezdi. Bu yüzden bazıları onu gururlu, bazıları da kaba sayarlardı. Yazın, ilkbahar ekiminden hasada kadar bütün vakti ziraat işleriyle geçirdi. Sonbaharda yine ziraatle meşgul olduğu zamanki iş adamı ciddiliğiyle kendini ava verir, avcılarıyla bir veya iki ay dolaşırdı. Kışın diğer köylere gider yahut okumakla vakit geçirirdi. Okuduğu kitaplar daha ziyade tarih kitaplarıydı, her yıl belli bir para ayırır, kitap ısmarlardı. Kendi deyimiyle önemli bir kütüphane vücudı getirmiş ve satın aldığı kitapları okumayı kaide edinmişti. Çalışma odasında ciddî bir tavırla oturup okurdu: ilkönce bu işi üzerine yükletilen bir vazife gibi kabul etmiş, sonra bu, ona özel bir zevk ve ciddî bir işle meşgul olduğu hissini veren alışılmış bir meşgale haline gelmişti. İşleri için gittiği zamanlar müstesna, kışın vaktinin büyük bir kısmını evde, aile yuvasında, ana ile çocuklar arasındaki en ufak işlere karışarak geçirirdi. Karısıyla gittikçe daha çok kaynaşıyor, her gün onda yeni yeni ruh zenginlikleri keşfediyordu.

Nikolay evleneli beri Sonya onun yanında duruyordu. Daha evlenmeden önce Nikolay, onunla bütün aralarında geçenleri, kendini suçlu tutup Sonya'yı överek karısına anlatmıştı. Kuzinine karşı şefkatli ve iyi kalbli olmasını kontes Mariya'dan rica etmişti. Kontes Mariya kocasının suçunu tamamiyle hissediyordu; Sonya'ya karşı kendi suçunu da hissediyordu; Nikolay'ın kendisini seçmesinde zenginliğinin tesiri olduğunu düşünüyor, Sonya'yı hiçbir suretle

ayıplamıyor, onu sevmek istiyordu; fakat sevmek şöyle dursun sık sık ona karşı içinde fena hisler keşfediyor, onları yenemiyordu.

Bir gün dostu Nataşa'ya Sonya'dan ve kendisinin ona karşı haksızlığından bahsetti:

— Bana bak, dedi Nataşa: Sen İncili çok okudun; onda bir yer var ki tam Sonya için.

— Neresi? diye kontes Mariya hayretle sordu.

“Varlıklıya verilir, yoksuldan alınır”, hatırlıyor musun? O yoksuldur. Neden? Bilmiyorum; ihtimal onda bencilik yok; bilmiyorum, fakat ondan alınıyor ve her şeyi alınmıştır. Bazan dehşetli acırım ona; evvelce Nicolas'nın onunla evlenmesini çok isterdim; fakat bunun olmayacağını her zaman sanki içimde duyardım. Biliyor musun, o ümitleri kırılmış *solmuş bir çiçektir*. Bazan ona acırım, bazan, biz olsak bunu daha çok hissederdik, o bunu o kadar hissetmiyor, diye düşünürüm.

Kontes Mariya, İncildeki bu sözlerin mânası başka olduğunu Nataşa'ya izah etmesine rağmen, Sonya'ya bakınca onun yaptığı izahı kabul ediyordu. Gerçekten de, Sonya'nın kendi haline üzülmediği, kaderine (kaderi *solmuş bir çiçek* olmalı) boyun eğdiği sanılırdı. Ayrı ayrı insanlara karşı olan sevgisi bütün aileye karşı olan sevgisi kadar kuvvetli değil gibi görünürdü. Bir kedi gibi insanlara değil eve bağlıydı. İhtiyar Kontes hizmet eder, çocukları okşar, şımartırdı; elinden gelen küçük hizmetleri yapmaya her zaman hazırды; fakat bütün bunlar istemiyerek çok zayıf bir minnetle karşılanırdı.

Lısıye Gori malikânesi yeniden yapılmıştı, fakat, ihtiyar Prens zamanındaki eski ihtişam yoktu.

Darlık zamanlarında başlanan inşaat çok basitti. Eski taş temel üzerindeki kocaman konak ahşaptı, yalnız içerisi sıvalıydı. İşlenmemiş, boyasız tahta döşemeli geniş ev çok basit, sert divanlar ve koltuklarla, kendi kayın ağaçlarından, kendi marangozları tarafından yapılmış masalar, sandalyelerle döşenmişti. Bina, hizmetçi odaları, misafir daireleri olan geniş bir konaktı. Rostofların ve Bolkonskilerin akrabaları aileleriyle, on altı beygir ve bir sürü hizmetçi ile bazan Lısıye Gori'ye misafirlğe gelir, aylarca kalırlardı. Bundan başka yılda dört defa efendilerin isim ve doğum günlerinde bir veya iki günlüğüne 100 kadar misafir gelirdi. Senenin kalan za-

manlarında hayat her zamanki işlerle, malikâne erzakiyle hazırlanmış çayları, kahvaltıları, öğle, akşam yemekleriyle aksamaz bir intizam içinde geçirdi.

IX

Kış Sen-Nikola'sının arifesi, 1820 aralığının beşiydi. Bu yıl Nataşa, çocukları ve kocasıyla sonbaharın başından beri kardeşinde misafirdi. Piyer, kendisinin söylediğine göre hususi işleri için, üç haftalığına Petersburg'a gitmişti, fakat yedi hafta oluyordu ki oradaydı. Her an bekleniyordu.

5 aralıkta Bezuhof ailesinden başka Nikolay'ın eski dostu emekli general Vasili Fedoroviç Denisof da Rostofların misafiriydi.

Ayın altısında, misafirlerin akın akın geldiği tören günü beşmeti¹ çıkarıp redingotu, sivri uclu dar çizmeleri giymesi, yeni yaptırdığı kiliseye gitmesi, sonra tebrikleri kabul etmesi, ordövr ikram etmesi, asilzadeler seçiminden ve mahsul bereketinden bahsetmesi gerektiğini Nikolay biliyordu; fakat arife günü hâlâ her zamanki gibi vakit geçirmeye kendinde hak görüyordu. Öğle yemeğine kadar Nikolay, karısının yeğenine ait bir Ryazan köyünden gelen bir vekilin hesaplarını inceledi, işlerine ait iki mektup yazdı, harman yerini, davar ve beygir ahırlarını dolaftı. Bayram dolayısıyla ertesi gün beklenen umumi sarhoşluğa karşı tedbirler aldıktan sonra öğle yemeğine geldi, karısıyla başbaşa konuşmaya vakit bulamadan etrafında bütün ev halkının toplandığı yirmi kişilik uzun yemek masasına geçip oturdu. Masada annesi, onunla beraber oturan ihtiyar Belova, karısı, üç çocuğu, mürebbiye, mürebbi, yeğeni, onun müreb-bisi, Sonya, Denisof, Nataşa, Nataşanın üç çocuğu, onların müreb-biyesi, Prensın Lısıye Gori'ye istirahatete çekilmiş olan mimarı ihtiyar Mihail İvaniç vardı.

Kontes Mariya masanın öbür ucunda oturuyordu. Kocası, yerine oturup peçeteyi alırken de yaptığı gibi, sert bir hareketle önünde duran bardağı ve kadehi hızla yana sürünce kontes Mariya, — bilhassa çorbadan evvel ve işten gelip de doğrucu yemeğe oturduğu zamanlar bazan görüldüğü gibi — yine keyfi yerinde olmadığına

¹ Beşmet: Bir çeşit uzun ceket.

hükmetti. Kontes Mariya onun ruh haletini pek iyi bilirdi ve kendi keyfi yerinde olduğu zaman çorbayı içmesini sükûnetle beklerdi, ondan sonra onunla konuşmaya başlar, keyfi yerinde olmamasının sebepsiz olduğunu ona kabul ettirirdi; fakat bugün bu müşahedesini büsbütün unuttu; onun sebepsiz yere kendisine kızmasına üzüldü, kendini bahtsız hissetti. Ona nereye gittiğini sordu. Kocasını karşılık verdi. Çiftlikte her şeyin yolunda olup olmadığını sordu. Nikolay onun bu tabii olmıyan edasından ötürü soğuk soğuk alnını buruşturdu ve çabuk çabuk cevap verdi.

Kontse Mariya içinden:

“Evet, yanlışlamışım, dedi: ama neden kızıyor bana?” Onun cevap verişindeki edada kontes Mariya kendisine karşı bir garezkârlık ve sözü uzatmamak arzusu seziyordu. Kendi sözlerinin tabii olmadığını hissediyordu; fakat birkaç sual daha sormaktan kendini alamadı.

Yemekte konuşma Denisof’un sayesinde çok geçmeden umumileşti ve hararetlendi; kontes Mariya kocasıyla konuşmuyordu. Yemek masasından kalkıp da ihtiyar Kontesi kutlamağa geldikleri zaman kocasını kucaklayıp öptü, kendisine niçin kızdığını sordu.

Nikolay:

— Ne garip şeyler düşünürsün her zaman: kızmak aklımdan bile geçmedi, dedi.

Fakat, *her zaman* sözü Kontese şu cevabı vermişti: evet kızıyorum, ama neden kızdığımı söylemem.

Nikolay, karısıyla o kadar iyi geçiniyordu ki, kıskançlıktan ötürü aralarında geçimsizlik çıkmasını arzu eden Sonya ile ihtiyar Kontes bile kötülemek için bahane bulamıyorlardı; fakat onlar arasında da düşmanlığın hüküm sürdüğü anlar oluyordu. Bazan, bilhassa en mesut devirlerden sonra içlerinde birdenbire bir yabancılık ve düşmanlık hissi belirirdi; bu his en çok kontes Mariya’nın gebelik zamanlarında kendini gösterirdi. O şimdi bu devredeydi.

Nikolay yüksek sesle ve neşeli gibi bir eda ile:

— *E, messieurs et mesdames*, dedi (Kontese bu mahsustan, onu üzmemek için gibi geldi). Altı saattir ayaktayım. Yarın da çalışmak lâzım, şimdi gidip dinlenmeli.

Ve kontes Mariya’ya başka bir şey söylemeden küçük buduara gitti, divanın üstüne uzandı.

Kontes Mariya içinden:

“İşte her zaman böyle, dedi. Herkesle konuşur, yalnız benimle konuşmaz. Görüyorum, görüyorum ki ben onun gözüne düşman görünüyorum. Bilhassa bu halimle”. Şiş karnına ve aynada sarı, solgun, zayıflamış yüzüne, her zamandan ziyade büyük gözlerine baktı.

Her şey: Denisof'un haykırışları, kahkahaları, Nataşa'nın konuşmaları, bilhassa Sonya'nın kendisine fırlattığı kaçak bakışlar ona dayanılmaz gelmeye başladı.

Sonya, her zaman kontes Mariya'nın sinirlenmek için seçtiği ilk bahaneydi.

Konuştuklarından bir şey anlamadan misafirlerle bir müddet oturduktan sonra yavaşça çıktı, çocuk odasına gitti.

Çocuklar sandalyelerle Moskova'ya gidiyor, onu da çağırıyordu. Oturup onlarla bir müddet oynadı, fakat kocasına, onun sebepsiz can sıkıntısına dair düşünceler durmadan kendisine azap veriyordu. Kalktı, güçlükle ayaklarının ucuna basıp yürüyerek küçük buduara doğru gitti.

“Belki uyumamıştır; onunla açıkça konuşurum”, diye düşündü. Büyük oğlu Andrüşa onu taklidedip ayaklarının ucuna basarak arkasından geliyordu. Kontes Mariya onu fark etmemişti.

Her yerde karşısına çıkan Sonya (kontes Mariya'ya öyle geliyordu) büyük buduardan ona:

— *Chère Marie, il dort, je crois; il est si fatigué*¹, dedi. Andrüşa onu uyandırmasa.

Kontes Mariya dönüp arkasına baktı, Andrüşa'yı gördü, Sonya'nın haklı olduğunu anladı, bilhassa bundan ötürü kızardı, belliydi ki acı bir şey söylemekten kendini zor alabilmişti. Bir şey söylemedi, onu dinlemiyor görünerek Andrüşa'ya arkadan gelmesi, ama gürültü yapmaması için eliyle işaret etti; kapıya yaklaştı. Sonya başka bir kapıdan geçti. Uyuduğu odadan Nikolay'ın muntazam, — karısının, en küçük hususiyetlerine kadar bildiği — nefesleri duyuluyordu. Kontes Mariya bu nefesleri duyuyor, karşısında onun parlak, güzel alnını, bıyıklarını, uyurken sık sık gecenin sessizliği içinde uzun uzun seyrettiği yüzünü görüyordu. Nikolay ansızın

¹ Mariciğim, uyuyor galiba; çok yorgun.

kımıldandı, öksürdü. O anda Andriüşa kapının ötesinden haykırdı: “Babacığım, anne şurada duruyor!” Kontes Mariya korkusundan sarardı, oğluna eliyle işaretler yapmaya başladı. Çocuk sustu, kontes Mariya için korkunç olan sessiz bir an geçti. Nikolay’ın uykudan uyandırılmayı ne kadar sevmediğini bilirdi. Ansızın kapının ötesinden yeni bir öksürme, bir hareket duyuldu, Nikolay, hoşnutsuzluk ifade eden bir sesle:

— Bir dakika rahat vermiyorlar. Ma’ri, sen misin? Nçin onu buraya getirdin?

— Ben sadece bakmak için uğradım, bilmiyordum... Affet...

Nikolay öksürdü ve sustu. Kontes Mariya kapıdan uzaklaştı, oğlunu çocuk odasına götürdü. Beş dakika sonra babasının çok sevdiği kara gözlü, üç yaşındaki küçük Nataşa babasının uyuduğunu, annesinin buduarda olduğunu kardeşinden öğrenince annesine görünmeden babasının yanına koştu. Kara gözlü kız kapıyı cesaretle gıcırdattı, küçücük, küt ayaklarının enerjik adımcıklariyle divana yaklaştı, sırtı ona doğru dönük olarak uyuyan babasının durumunu gözden geçirerek ayaklarının ucuna kalktı, babasının başının altında duran elini öptü. Nikolay yüzünde duygulu bir gülümsemeyle döndü.

Kapının ötesinden kontes Mariya’nın ürkek fısıltısı duyuldu:

— Nataşa, Nataşa! Baban uyuyacak.

Küçük Nataşa kandırıcı bir tavırla:

— Hayır, anne, uykusu yok, dedi. Gülüyor.

Nikolay, ayaklarını yere indirdi, doğruldu, kızını kucağına aldı:

— Gir, Maşa, diye karısına seslendi.

Kontes Mariya odaya girdi, kocasının yanına oturdu. Ürkek bir eda ile:

— Arkamdan geldiğini görmedim, dedi. Ben şöyle bir bakmak için gelmişim.

Nikolay bir eliyle kızını kucağında tutarak karısına bakıyordu; yüzündeki suçlu edasını fark ederek öbür eliyle onu kucakladı, saçlarından öptü:

-- Anneyi öpebilir miyim? diye Nataşa’ya sordu. Nataşa utangaç utangaç gülümsedi. Emredercesine bir hareketle, karısını öptüğü yeri Nikolay’a işaret ederek “gene”, dedi.

Nikolay karısının içinde sezdiği bir suale cevap vererek:

— Bilmiyorum, keyfim olmadığını nereden çıkarıyorsun, dedi.

— Böyle olduğun zamanlar ne kadar bahtsız olduğumu, yalnızlık hissettiğimi tasavvur edemezsin. Hep öyle sanıyorum ki...

Nikolay neşeyle:

— Mari, hadi, saçmalama. Ayıp, dedi.

— Öyle sanıyorum ki beni sevmiyorsun, çirkinim... ve her zaman... şimdi de... bu halimle...

— Ah, ne kadar gülünçsün! Güzel olan sevgili değildir, sevgili olan güzeldir. Ancak Malvina¹ ve başkalarıdır ki güzel oldukları için sevilirler; katımı ben öyle sever miyim? Sevmem, o başka, bilmem nasıl anlatmalı sana. Sen yokken ve aramızdan bir kara kedi geçince ben sanki hapı yutarım, hiçbir şey yapamam. Peki, ben parmağımı sever miyim? Sevmem, ama onu kesmeyi bir deneye hele...

— Hayır, bunu söylemek istemedim, ama anlıyorum. Demek bana kızmıyorsun?

Nikolay gülümsiyerek:

— Müthiş kızıyorum, dedi ve kalktı, saçlarını düzeltti, odada dolaşmaya başladı.

Karısiyle sulh yapınca düşündüğü şeyleri şimdi yanında sesle anlatmaya başlıyarak:

— Biliyor musun ne düşünüyorum, Mari? dedi. Kendisini dinlemeye hazır olup olmadığını sormadı; ona göre hepsi birdi. Kendisinin düşündüğü bir şeyi onun da düşünmüş olması lâzımdı. Piyer'i ilkbahara kadar kalmaya razı etmek yolundaki niyetini ona anlattı.

Kontes Mariya onu dinledi, fikrini söyledi, sonra o da kendi düşündüğü şeyleri anlatmaya başladı. Onun düşüncelerinin konusu çocuklarıydı.

Küçük Nataşa'yı göstererek Fransızca:

— Şimdiden âdeta bir kadın, dedi. — Biz kadınları mantıksızlıkla itham edersiniz. İşte o: bizim mantığımız. Babanın uykusu var diyorum, hayır, gülüyor o, diyor. Haklı da, — kontes Mariya mesut bir eda ile gülümsedi.

— Evet, evet!

Nikolay kızını kuvvetli kolları arasına alarak havaya kaldırdı,

¹ Mme Cottim'in 1801 de çıkan bir romanı.

omuzuna oturttu. Ayaklarını tutarak onunla odada dolaşmaya başladı. Babada da, kızda da aynı düşüncesiz, mesut yüz vardı.

Kontes Mariya yavaş sesle Fransızca:

— Bak, belki haksızlık ediyorsun. Bunu pek fazla seviyorsun, dedi.

— Evet, ama ne yapayım?... Belli etmemiye çalışıyorum...

Bu sırada sofada ve dış odada bir makara sesi, bir yolcunun geldiğini gösterir ayak sesleri duyuldu:

— Birisi geldi.

Kontes Mariya:

— Eminim ki Piyer'dir. Gidip öğreneyim, diyerek odadan çıktı.

O çıkınca Nikolay dörtmala koşarak kızını dolaştırmaya başladı. Soluğu kesilince gülümsiyen kızını hızla indirerek bağrına bastı. Sıçrayışları ona dansı hatırlatmıştı; kızının küçücük, yuvarlak, mesut yüzüne bakarak ihtiyarlığında onu kibar âlemlerine götüreceği zamanı düşündü, rahmetli babası kıızıyla Danilo Cooper yaptığı gibi, o da onunla mazurka yapacaktı.

Birkaç dakika sonra kontes Mariya odaya dönerek:

— Odur, o, Nicolas, dedi. — Şimdi bizim Nataşa dirilmiştir. Onun sevincini ve geciktiği için kocasına nasıl çıktığını görmek lâzımdı. Haydi çabuk gidelim, haydi! — Babasına sarılmış duran kıza bakıp gülümsiyerek ilâve etti: — ayrılın artık canım. — Nikolay kızını elinden tutarak çıktı.

Kontes Mariya buduarda kaldı:

— Asla, asla, — diye kendi kendine mırıldandı, — bu kadar mesut olabileceğime inanmazdım. — Yüzü bir gülümsemeyle aydınlandı; fakat o anda içini çekti, derin bakışlarında hafif bir hüznün belirdi. Sanki duyduğu saadetten başka bu hayatta, elinde olmıyarak bu anda hatırladığı, ulaşılmaz, ayrı bir saadet vardı.

X

Nataşa 1813 yılında kocaya varmıştı, 1820 de üç kızı bir de doğurmayı çok istediği ve şimdi kendisinin emzirdiği bir oğlu vardı. Öyle toplanmış, serpilmişti ki bu kuvvetli ananın o ince, kıvrak Nataşa olduğunu tahmin etmek zordu. Yüzünün çizgileri belirmiş, sakın, yumuşak ve açık bir ifade peyda etmişti. Yüzünde, eskisi gibi durmadan

yanan, ona cazibe veren o canlılık ateşi yoktu. Şimdi en çok yalnız yüzü, vücudu görünüyordu, ruhu hiç görünmüyordu. Yalnız kuvvetli, güzel ve doğurgan bir diş görünüyordu. Eski ateş şimdi onda çok seyrek yanıyordu. Bu ancak, şimdi olduğu gibi, kocası bir yerden döndüğü, hastalanan çocuğu iyileştiği, yahut kontes Mariya ile prens Andrey'i hatırladıkları zaman (kendisini prens Andrey'in hâ-tırasından kıskanacağını düşünerek kocasına ondan hiç bahsetmezdi) ve çok seyrek olarak da, evlendikten sonra büsbütün bıraktığı şarkıya bir şey tesadüfen onu çektiği zaman, olurdu. Güzel, gelişmiş vücudunda eski ateşin yandığı bu seyrek anlarda eskisinden çok daha çekici olurdu.

Nataşa evleneli beri kocasıyla Moskova'da, Petersburg'da Moskova yakınındaki köyde annesinin yani Nikolay'ın yanında yaşıyordu. Genç Kontes Bezuhova kibarlar âleminde az görünüyordu, görenler de ondan memnun kalmıyorlardı. Ne güler yüzlü, ne tatlı sözlüydü. Yalnızlığı sevdiğinden değil (sevip sevmediğini bilmiyor, hatâ ona sevmiyor gibi geliyordu), fakat çocuklarını karnında taşıırken, doğururken ve emzirirken, kocasının hayatının her dakikasına iştirak ederken ve bütün bu ihtiyaçları tatmin ederken Nataşa için kibarlar âleminden eletmek çekmekten başka çare yoktu. Nataşa'yı evliliğinden önce bütün tanıyanlar onda görülen olağanüstü değişikliğe hayret ediyorlardı. Yalnız ihtiyar Kontes, bir ana sezişiyle Nataşa'nın bütün taşkınlıklarının sırf aile sahibi, (Otradnoye'deyken yarı şaka yarı ciddî haykırıp söylediği gibi) koca sahibi olmak ihtiyacından ileri geldiğini anlıyan annesi, Nataşa'yı anlamayanların hayretine şaşıyor, onun örnek bir eş, bir anne olacağını her zaman bildiğini söylüyordu:

— Yalnız, kocasına ve çocuklarına olan sevgisini ıtraya var-dırıyor, diyordu. Bu da saçma.

Bir kızın, kocaya varınca kendini ihmal etmemesi, istidatlarını bırakmaması, üstü başıyla kızluk zamanından daha çok meşgu! olması, kocasını kocası olmadan önce nasıl kendine çekmişse aynı şekilde çekmesi gerektiği yolunda akıllı insanların bilhassa Fransızların öğütlediği altın kaideye Nataşa riayet etmiyordu. Tersine olarak, bütün çekici özelliklerini ve bu arada olağanüstü güzel sesini birden bırakmıştı. Onu, kuvvetli bir çekici tarafı olduğu için bırakmıştı. Nataşa ne edalarını, ne kibar konuşmayı, ne kocasına en elverişli

pozlarda görünmeyi, ne tuvaletini, ne de kocasını sıkacak istekleri düşünüyordu. Hep bu kaidelerin aksine hareket ediyordu. Hissediyordu ki evvelce içgüdüünün ona kullanmayı öğrettiği çekici kuvvetler, kendini ilk anda tamamiyle, yani bütün ruhiyle, açılmamış hiçbir köşe bırakmaksızın teslim ettiği kocasının gözünde şimdi ancak gülünç olurdu. Hissediyordu ki kocasıyla arasındaki bağıllık onu kendisine çeken şairce hisleri değil, kendi ruhiyle cismi arasındaki bağıllık gibi belirsiz, fakat sağlam başka bir şeyle tutunuyordu.

Kocasını kendine çekmek için zülûflerini kabartıp panyeleri¹ giyerek romans söylemek, ona kendi kendisinin hoşuna gitmek için süslenmek gibi garip geliyordu. Başkasının hoşuna gitmek için süslenmekten belki hoşlanırdı: — bilmiyordu — ama buna da hiç vakti yoktu. Şarkı ile, tuvaletle meşgul olmamasının, söylediği sözleri iyice tartmamasının başlıca sebebi bu işlerle uğraşmaya vakti olmamasıydı.

Malûmdur ki insanda kendini tamamiyle bir şeye, — ne kadar önemsiz bir şey olursa olsun — vermek kabiliyeti vardır. Yine malûmdur ki, üzerinde dikkatle durulunca, önemi sonsuzluğa kadar yükselmeyecek önemsiz bir şey yoktur.

Nataşa'nın kendiri tamamiyle verdiği şey ailesi, yani mutlak surette kendine, eve bağlı tutması gereken kocası; taşıması, doğurması, emzirmesi, yetiştirmesi gereken çocuklarıydı.

Onu meşgul eden şeye — yalnız zihniyle değil, bütün ruhu, bütün benliğiyle — gömüldükçe bu şey onun gözünde o kadar büyüyor, kendi kuvveti ona o kadar zayıf, o kadar önemsiz geliyordu; öyle ki bütün dikkati bir tek şeyin üzerine toplandığı halde yapılması gerekli gördüğü her şeyi yine de yetiştirip yapamıyordu.

Kadın hukuku, karı koca münasebetleri, onların serbestliği ve hakları üzerinde mütalâa yürütmeler, tartışmalar, her ne kadar şimdiki gibi henüz mesele adını taşımıyorduyse da, o zaman da vardı; fakat Nataşa, bu meselelerle ilgilenmek şöyle dursun onları onun hiç aklı almıyordu.

Bu meseleler, şimdi olduğu gibi o zaman da ancak evlenmede, yalnız karı kocanın birbirinden aldıkları zevki, yani onun aileden

¹ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da moda olan geniş etekli bir çeşit kadın elbisesi.

ibaret olan asıl mânasını değil, sadece ilk başlangıcını gören insanlar için vardı.

Bu düşünceler ve şimdiki, ne suretle yemekten mümkün olduğu kadar fazla zevk alınabileceği meselesine benzer meseleler o zaman yoktu, nasıl ki yemeğin gayesini beslenme, karı kocalığın gayesini de aile bilenler için şimdi de yoktur.

Yemeğin gayesi vücudun beslenmesi ise bir anda iki övün yemek yiyen belki büyük bir zevk duyar, fakat gayesine ulaşmaz, çünkü iki övün yemeği mide hazmedemez.

Evlendenin gayesi aile ise çok karı veya koca almak isteyen belki çok zevk duyacak, fakat asla aile sahibi olmayacaktır.

Yemeğin gayesi beslenme, evlenmenin gayesi aile ise bütün mesele ancak midenin hazmedebileceğinden fazla yememekle ve aile için lâzım olandan, yani bir karı veya kocadan fazla almamakla çözülmür. Nataşa'ya koca lâzımdı. Ona bir koca bulundu. Bu koca ona bir aile verdi. Başka, daha iyi bir kocaya lüzum görmediği gibi, kendini bütün ruhiyle bu kocaya ve aileye hizmet etmeye verdiği için bunu tasavvur bile edemezdi; başkası olsa ne olurdu diye düşünmekte hiçbir fayda görmüyordu.

Nataşa sosyeteden umumiyetle hoşlanmazdı, fakat buna karşılık aile meclisine: kontes Mariya'nın, kardeşinin, annesinin, Sonya'nın meclisine o kadar çok değer verirdi. O, sabahlığı içinde saç başı darmadağın, sevinçli bir yüzle ve geniş adımlarla çocuk odasından yanlarına çıkabileceği, evvelki yeşil leke yerine şimdi sarı bir leke taşıyan kundak bezini gösterebileceği ve çocuğun şimdi çok daha iyi olduğu tesellisini kendilerinden duyabileceği insanların meclisinden hoşlanırdı.

Nataşa kendini o derece salıvermişti ki elbiseleri, saç tuvaleti, gelişigüzel söz söylemesi, kıskançlığı — Sonya'yı, mürebbiyeyi, güzel çirkin her kadını kıskanırdı — bütün yakınlarının her zamanki alay konusuydu. Umumi kanaat Piyer'in kılıbık olduğuydu; gerçekten de öyleydi. Evlendiklerinin daha ilk günlerinde Nataşa isteklerini bildirmişti. Hayatının her dakikası kendisine ve ailesine ait olduğu yolundaki bu yepyeni teklifine Piyer, çok hayret etmişti; karısının isteklerine hayret etmişti ama gene de memnurlukla boyun eğmişti.

Piyer'in kılıbıklığı şuradaydı ki, kur yapmak şöyle dursun başka bir kadınla gülümsiyerek bile konuşamaz, şöyle bir vakit ge-

çirmek için kulüplere, ziyafetlere gidemez, keyfi için para harcıyamaz, işi olduğu zamanlar müstesna — karısı, bir şey anlamadığı fakat büyük bir önem verdiği ilimle uğraşmasını da iş sayıyordu — uzun bir zaman için ayrılıp bir yere gidemezdi. Buna karşılık, Piyer evde istediği gibi, yalnız kendi kendine değil, bütün aileye hükmetmek için tam bir hakka sahipti. Nataşa, evinde kocasının kölesi idi; Piyer meşgul olduğu zaman — yazı odasında okurken veya yazarken — bütün ev halkı ayaklarının ucuna basarak dolaşırdı. Canı istediği şeyin hemen yerine gelmesi için sadece bir çıtlatması yeterdi. Arzusunu belli etse Nataşa yerinden fırlar, koşup yerine getirirdi.

Bütün ev Piyer'in mevhum emirleriyle yani Nataşa'nın onda keşfetmeye çalıştığı arzulara göre idare edilirdi. Nataşa'nın hayat tarzı, yaşayacağı yer, ahbabları, münasebetleri, işleri, çocukların terbiyesi hep Piyer'in gösterdiği arzuya göre seçilip düzenlendiği gibi, Nataşa, Piyer'in konuşmalarında ileri sürdüğü fikirlerden ne çıkabileceğini de keşfetmeye çalışırdı. Piyer'in arzularının özünü doğru keşfeder, bir defa keşfedince de seçtiği yolun üzerinde ayak direrdi. Piyer kendi arzusunu değiştirmek istediği zaman Nataşa ona karşı yine onun silâhiyle savaşırdı.

Piyer'le Nataşa'nın daima hatırladıkları zor bir anda, Nataşa'nın ilk cılız çocuğunun doğumundan sonra üç sütnine değiştirmek gerektiği ve Nataşa ye'sinden hastalandığı bir sırada bir gün ona Piyer, Rousseau'nun sütanaların tabiata aykırı olduğu ve zararları hakkındaki — kendisinin de tamamiyle kabul ettiği — fikirlerinden bahsetti. Sonraki çocuğu doğunca, o zamanlar iştirilmemiş bir şey, zararlı bir şey diye onu emzirmesine karşı isyan eden annesinin, doktorların ve bizzat kocasına karşı durmasına rağmen çocuğu emzirmekte ayak diremişti, o zamandan beri de kendi çocuklarını kendi emziriyordu.

Sinirli anlarında karı kocanın oldukça sık sık münakaşa ettikleri olurdu, fakat münakaşadan çok sonra Piyer sevinçle ve hayretle, karısının sadece sözlerinde değil, hareketlerinde de kendi fikrini, evvelce karşı durup münakaşa ettiği fikri bulurdu. Ama yalnız bu fikri bulmazdı, onu ifadede, münakaşanın, hararetlenmenin davet ettiği fazla ve lüzumsuz ne varsa hepsinden temizlenmiş olarak bulurdu.

Yedi yıllık bir evlilikten sonra Piyer, kendinde fena bir insan

olmadığının sevinçli, sağlam şuurunu hissediyordu; hissediyordu, çünkü kendisini karısında aksetmiş görüyordu. Birbirine karışmış, birbirini gölgelemiş olarak iyi ve fena her şeyi kendisinde hissetmekteydi. Fakat karısına akseden şeyleri sadece gerçekten iyi olan şeyleriydi; yeter derecede iyi olmıyan her şeyi atılmıştı. Bu yansıma, mantıkî fikir yoluyla değil, başka bir yoldan, esrarengiz bir kuvvetle, doğrudan doğruya olmuştu.

XI

Bundan iki ay önce Piyer, daha Rostof'larda misafirken, prens Fedor'dan bir mektup almıştı. Piyer'in başlıca kurucularından olduğu bir derneğin üyelerini meşgul eden önemli birtakım meseleleri görüşmek üzere onu Petersburg'a çağırıyordu.

Kocasının bütün mektuplarını okuyan Nataşa bu mektubu okuyunca, Piyer'in yokluğu ona çok zor gelmesine rağmen, Petersburg'a gitmesini ona kendisi teklif etti. Kocasının bütün fikri ve mânevi işlerine, onları anlamadan, büyük bir önem verir, her an bu faaliyetlerinde kocasına engel olmak korkusunu taşırdı. Piyer'in, mektubu okuduktan sonraki ürkek bakışlarına, gitmesini, ancak döneceği zamanı tam olarak tâyin etmesini rica etmekle cevap verdi. Dört haftalık da izin çıktı.

Piyer'in izin müddeti biteli beri, yani iki haftadır Nataşa sonu gelmiyen bir korku, hüznün ve sinirlilik içindeydi.

Son haftalar içinde gelen ve halden memnun olmıyan emekli general Denisof, bir zamanlar sevdiği bir insana benzıyen bir resme bakar gibi, hayretle ve hüznle Nataşa'ya bakıyordu. Eski gözağrısından gördüğü ve işittiği şeyler, hep neşesiz ve sıkıntılı bakışlar, yersiz cevaplar, çocuk bahisleriydi. Nataşa bu sıralarda bilhassa annesi, kardeşi, Sonya veya kontes Mariya, Piyer'i mazur görmeye, gecikmesine sebepler bulmaya çalışarak onu teselli ettikleri zamanlar hep hüznü ve sinirliydi.

— Hepsi saçma, hepsi boş, diyordu. Onun, hiçbir sonuca varmıyan bütün bu düşünceleri, bu mânasız dernek. — Büyük bir önem taşıdıklarına kuvvetle inandığı işler için Nataşa böyle derdi. Sonra çocuk odasına biricik oğlu Petya'yı emzirmeye giderdi.

Hiç kimse bu üç aylık küçücük varlığın, göğsüne yatdığı, ağız kımıldanışlarını, küçük burnunun soluyuşunu duyduğu zaman ona

söylediği kadar teselli verici, akla uygun bir şey söylemezdi. Bu varlık ona şöyle diyordu: “Kızıyorsun, kıskanıyorsun, ondan öç almak isterdin, korkuyorsun ama ya ben, ya ben...” Verilecek cevap yoktu. Bu gerçekten de daha fazla bir şeydi.

Kaygı ile geçen bu iki hafta içinde Nataşa teselli bulmak için o kadar sık çocuğun yanına koşmuş, onunla o kadar uğraşmıştı ki, fazla emzirip onu hasta etmişti. Hastalanmasından korkmuştu, bununla beraber, onun için bu lâzımdı. Çocuğa bakarken kocası için duyduğu kaygı hafifliyordu.

Piyer’in arabası methalde gürüldediği ve hanımını ne ile sevin-direceğini bilen dadı sevinçli bir yüzle, sessizce fakat hızla kapıdan içeri girdiği zaman, o, çocuğunu emziriyordu.

Uykuya dalan çocuğu uyandırırım diye kımıldamaktan korkarak fısıltı ile çabuk çabuk sordu:

— Geldi mi?

Dadı fısıldadı:

— Geldi, anacığım.

Nataşa’nın kanı yüzüne hücum etti, ayakları farkında olmyarak kımıldadı; fakat fırlayıp koşmak olmazdı. Çocuk tekrar gözlerini açtı, baktı. “Orda mısın” der gibi, tekrar dudaklarını gevşek gevşek oynatmaya başladı.

Nataşa memesini hafifçe çekerek, onu salladı, dadıya teslim etti, hızlı adımlarla kapıya doğru yürüdü. Fakat sevincinden çocuğu çok çabuk bıraktığı için vicdanının azarını duymuş gibi, kapıda durdu, dönüp baktı. Dadı dirseğini yukarı kaldırarak çocuğu küçücük karyolasının korkuluğundan aşırıldı.

Umumiyetle dadı ile hanım arasında görülen bir lâübalılıkla gülümsiyerek:

— Ya, gidin artık, gidin, anacığım, müsterih olun, gidin, diye fısıldadı.

Nataşa hafif adımlarla sofaya koştu.

Ağzında piposu ile çalışma odasından salona çıkan Denisof eski Nataşa’yı ilk defa orada gördü. Değişen yüzünden parlak, göz kamaştırıcı, sevinçli bir ışıık sel halinde akıyordu. Koşarken Denisof’a dönerek:

— Geldi, dedi. Ve Denisof çok az sevdiği Piyer’in geldiğine

çok sevindiğini hissetti. Nataşa koşarak sofaya girince boyun atkısını çözmekle meşgul kürklü, uzun bir adam şekli gördü.

“Odur! O! Gerçek! İşte o!” — diye kendi kendine mırıldandı, boynuna atıldı, onu kucakladı, başı göğsünde kendine yapıştırıp sıktı, sonra geri çekilip Piyer’in *kırağı tutmuş*, kızarmış, mesut yüzüne baktı. — Evet, bu o mesut, memnun...

Birdenbire son iki hafta içinde duyduğu bütün o bekleyiş azaplarını hatırladı: yüzünde parlayan sevinç kayboldu; kaşlarını çattı; sitem ve acı söz seli Piyer’in üstüne dökülmeye başladı:

— Evet senin için iyi, çok memnunsun, keyif sürdün... Ama ben? Çocuklara acısaydın bari. Emziriyorum, südüm bozuldu... Petya az kalsın ölüyordu. Ama senin keyfin yerinde. Evet, keyfin yerinde...

Piyer kabahatsiz olduğunu biliyordu; çünkü daha evvel gelemezdi. Karısının bu parlayışının yersiz olduğunu biliyordu, bir iki dakika sonra bunun geçeceğini de biliyordu; kendisinin keyifli ve neşeli olduğunu da çok iyi biliyordu. Gülümsemek isterdi, fakat bunu düşünmeye bile cesaret edemiyordu.

Yüzüne acınacak, ürkek bir şekil verdi ve iki büklüm oldu:

— Gelmemeye imkân yoktu, vallahi! Petya nasıl?

— Şimdi fena değil, gidelim. Ne insafsızsın! Sensiz ne hal olduğumu, neler çektiğimi bilsen...

— Sıhhatin iyi mi?

Nataşa onun elini bırakmaksızın:

— Gidelim, gidelim dedi. Odalarına gittiler.

Nikolay karısı ile beraber Piyer'i görmeye geldikleri zaman, o, çocuk odasındaydı, uyanmış olan emzikteki oğlunu kocaman sağ avucunun içinde utuyor, onu okşuyordu. Çocuğun ablak yüzünde, dişsiz açık ağzında mesut bir gülümseme durakalmıştı. Fırtına çoktan geçmişti; duygulu bir eda ile kocasına ve oğluna bakan Nataşa'nın yüzünde parlak, bir sevinç güneşi parlıyordu.

— Prens Fedor'la konuşmalarınız iyi geçti mi? diye Nataşa sordu.

— Evet, mükemmel.

— Bak, tutuyor. (Nataşa çocuğun başını kastediyordu.)

— Ah, beni ne kadar korkuttu.

— Prensesi gördün mü? Şu şeyi sevdiği doğru mu...

— Evet, tasavvur eder misin...

Bu sırada Nikolay'la kontes Mariya içeri girdiler. Piyer oğlunu elinden bırakmadan eğilip onlarla öpüştü, suallere cevap verdi. Fakat besbelli ki, konuşulacak birçok meraklı şeyler olduğu halde, takkeciğiyle, sallanan başı ile çocuk, Piyer'in bütün dikkatini kendine çekiyordu.

Kontes Mariya çocuğa bakıp onunla oynayarak:

— Ne sevimli şey! — dedi, kocasına döndü — bu harikulâde şeylerdeki güzelliği nasıl anlamıyorsun. İşte ben bunu anlamıyorum, Nicolas.

Nikolay soğuk bir bakışla çocuğa bakarak:

— Anlamıyorum, anlıyamıyorum, dedi. Et parçası. Haydi Piyer.

Kontes Mariya kocasının kusurunu örtmek ister gibi:

— Asıl mesele onun bu kadar şefkatli bir baba olması, dedi. Ama ancak bir sene geçtikten sonra falan...

— Hayır, Piyer onlara mükemmel dadılık eder; dedi Nataşa. Elinin, çocuğun tam gerisine göre yapılmış olduğunu söyler. Bakın. Piyer, birdenbire gülerek:

— Ama yalnız bunun için değil, dedi ve çocuğu kavrayıp da-dıya verdi.

XII

Lısıya Gori konağında, her gerçek ailede olduğu gibi, her biri kendi özelliğini muhafaza eden, birbirine fedakârlıkta bulunarak ahenkli bir bütün halinde birleşip kaynaşan birbirinden tamamiyle ayrı birkaç âlem yaşamaktaydı. Konakta geçen her hâdisе bütün bu âlemler için aynı derecede önemli, aynı derecede sevinçli veya acıklı idi; fakat her âlemin, herhangi bir hâdiseye sevinmek veya kederlenmek için, tamamiyle kendine mahsus, bağımsız sebepleri vardı.

Piyer'in gelişi böyle sevinçli, önemli bir hâdiseydi. Herkeste de böyle bir akis yapmıştı.

Hizmetçiler — ki, efendilerinin en yanılmaz yargıçlarıdır, zira onlar konuşmalara, açığa vurulan duygulara göre değil, fiil ve hareketlere, yaşayış tarzına göre yargırlarlar — Piyer'in gelişine

sevinirlerdi, çünkü bilirlerdi ki o varken Kont her gün malikâneyi dolaşmayı bırakır, şen, güler yüzlü olur, sonra da bayramda herkese bol hediyeler verilirdi.

Çocuklarla mürebbiyeler Bezuhof'un gelişine sevinirlerdi, çünkü kimse onları müşterek haçata Piyer gibi çekmezdi. Üzerine, onun dediği gibi, her çeşit dans yapılabilen ekosez'i (bildiği biricik parça) klavsende çalabilen bir tek o idi, sonra herkese muhakkak hediye getirirdi.

Şimdi on beş yaşında zayıf, kıvrıkcık, açık kumral saçlı, güzel gözlü, hastalıklı, zekî bir oğlan olan Nikolinka sevinirdi, çünkü Piyer amca (ona böyle derdi) hayran olduğu, çok sevdiği bir kimse idi. Hiç kimse Nikolinka'ya Piyer'e karşı özel bir sevgi telkin etmemişti ve Piyer'i ancak o, arada sırada görürdü. Onu terbiye eden kontes Mariya, kocasını cna da kendisinin sevdiği gibi sevdirmek için bütün kuvvetini sarf ederdi; Nikolinka da onu severdi; fakat güç fark edilir bir hafifseme farkıyla severdi. Piyer'e ise tapınırdı. O, Nikolay amca gibi ne hüsar olmak, ne de Senjorj nişanı taşımak değil, Piyer gibi akıllı ve iyi yürekli olmak istiyordu. Piyer'in yanında yüzü her zaman bir sevinç ışığı ile parlar, Piyer ona bir şey söyleyince kızarır, nefesi tutulurdu. Piyer'in söylediklerinden bir söz kaçırmaz, sonra Desales'le beraber ve kendi kendine onun her sözünü hatırlıyarak mânası üzerinde düşünürdü. Piyer'in geçmiş hayatı, 1812 yılından önce başına gelenler (duyduğu sözlerden bunlar hakkında bulanık, şairce bir fikir edinmişti), Moskova'daki maceraları, esirliği, hikâyesini Piyer'den dinlediği Platon Karatayef, kendisinin de özel bir sevgi ile sevdiği Nataşa'ya olan aşkı, bilhassa Nikolinka'nın tanımadığı babasıyla olan dostluğu, bütün bunlar Piyer'in onun gözünde bir kahraman, bir aziz yapmıştı.

Aştan daha yeni bir şeyler sezmeye başlıyan çocuk, babası ve Nataşa hakkında söylenen üstü kapalı sözlerden, Piyer'in rahmetli babasını andığı zaman heyecanlanmasından, Nataşa'nın da ondan ihtiyatlı, saygılı ve şefkatli bir dille bahsetmesinden, babasının Nataşa'yı sevdiği ve ölürken onu dostuna vasiyet ettiği kanaatine varmıştı. Çocuğun hatırlamadığı bu baba ise ona, kalbi burkulmadan, keder ve heyecan yaşlarıyla gözleri dolmadan düşünemediği, tahayyül edilmesi imkânsız bir Tanrı gibi gelirdi. O da Piyer'in gelişini dolayısıyla bahtiyardı.

Misafirler, her toplantıyı daima neşelendiren, birleştiren bir kimse olduğu için Piyer'in gelişine memnundular.

Yaşlılar, ev halkı, karısını bir tarafa bırakalım, yanında daha hoş, daha rahat yaşanan bir dostu gördükleri için memnundular.

İhtiyar kadınlar, hediyeler getireceği için ve bilhassa Nataşa yeniden canlanacak diye memnundular.

Piyer bu çeşitli âlemlerin kendisine karşı olan bu çeşitli görüşlerini seziyor, her birine beklediğini vermekte acele ediyordu.

Çok dalgın ve unutkan bir adam olan Piyer, karısının hazırladığı bir listeye göre şimdi her şeyi, annesinin, kardeşinin siparişlerini de, Belova'nın elbiselik hediyelerini de, yeğenlerinin oyuncaklarını da unutmamış, hepsini almıştı. Evlenmesinin ilk zamanlarında karısının — satın alacağı şeylerin hepsini alması, bir şey unutmaması yolundaki — isteği ona garip gelmiş ve ilk seyahatinde hepsini unuttuğu zaman Nataşa'nın gösterdiği ciddî dargınlık onu hayrete düşürmüştü. Fakat sonraları buna alışmıştı. Nataşa'nın kendine bir şey istemediğini, başkaları içinse ancak kendisi arzu edince bir şey havale ettiğini bilen Piyer, şimdi bütün ev halkına hediye getirmede umulmadık bir çocuk hazzı buluyor ve asla bir şey unutmuyordu. Nataşa'dan azar işitiyorsa, sadece fazla ve çok pahalı şeyler aldığı için işitiyordu. Bütün, çoğunluğun fikrine göre, kusurlarına veya Piyer'in fikrine göre meziyetlerine, itinasızlığına, dağınıklığına, Nataşa bir de cimrilik ilâve etmişti.

Piyer büyük masraflar isteyen kalabalık bir ev hayatı, bir aile hayatı yaşamaya başlıyalı beri, eskisinden iki defa daha az masraf yaptığını, son zamanlarda (bilhassa ilk karısının borçları yüzünden) bozulan işlerinin düzelmeye başladığını hayretle görmüştü.

Az masrafla yaşıyordu, çünkü başıboş bir hayat sürmüyordu: her an değiştirilebilecek böyle bir hayat tarzının gerektirdiği pahalı lüksten artık kurtulmuştu ve onu artık istemiyordu. Hayat tarzının ebedi olarak, ölüncüye kadar değişmeyeceğini, onu değiştirmenin elinde olmadığını hissediyordu; bunun için bu hayat tarzı ucuz maloluyordu.

Piyer neşeli, gülümsiyen bir yüzle, satın aldığı şeyleri ayırıyordu. Bir kumaş parçasını bir tezgâhtar gibi açarak:

— Ne mal! dedi.

Nataşa, dizlerinin üstünde, büyük kızı olduğu halde, karşısında

oturuyor, ışıldıyan gözlerini hızla kocasından gösterdiği şeye kaydırıyordu:

— Bu Belova için mi? Çok güzel. — Nataşa kumaşı yokladı. — Arşını bir ruble bunun herhalde, değil mi?

Piyer fiyatını söyledi:

— Pahalı, dedi Nataşa. Ah, çocuklar da, *maman* da ne kadar sevinecek. — O zamanlar daha yeni moda olan inci işlemeli altın tarağı hayranlıkla gözden geçirip gülümsemesini tutamıyarak ilâve etti: yalnız, benim için bunu boş yere satın almışsın.

Piyer:

— Adel ille al diye başımın etini yedi, dedi.

— Ne zaman takacağım — Nataşa onu saçının örgüsüne taktı — büyüyünce Maşenka takar; belki o zaman yine moda olur. Haydi gidelim.

Hediyeleri toplıyarak önce çocuk odasına, sonra Kontesin yanına gittiler.

Piyer ile Nataşa koltuklarında paketlerle misafir salonuna girdikleri zaman Kontes, âdeti üzere Belova ile oturmuş, kâğıt falı açıyordu.

Kontes artık altmış yaşındaydı. Saçı başı büsbütün ağarmıştı. Tülü bütün yüzünü saran bir hotoz giyiyordu. Yüzü buruşmuştu, üst dudağı içeri batmıştı, gözleri bulanıktı.

Oğluyla kocasının birbirini arkasından bu kadar çabuk gelen ölümlelerinden sonra elinde olmıyarak kendisini bu dünyada, hiçbir hedefi ve mânası olmıyan unutulmuş bir mahlûk hissediyordu. Yiyor, içiyor, uyuyor, uyanık duruyor, ama yaşamıyordu. Hayat onda hiçbir iz bırakmıyordu. Hayatta sükûnetten başka bir şey istemiyordu; bu sükûneti ise ancak ölümden bulabilirdi. Fakat ölüm gelinciye kadar yaşaması, yani hayat kuvvetini harcaması gerekiyordu. Çok küçük çocuklarla çok ihtiyarlarda görülen şeyler onda fazlasiyle göze çarpıyordu. Hayatında hiçbir dış gaye görülüyor, sadece türlü temayülleri, kabiliyetlerini işletmek ihtiyacı belli oluyordu. Yemek, uyumak, düşünmek, konuşmak, ağlamak, çalışmak, kızmak v.s., sadece midesi, beyni, adaleleri, sinirleri ve karaciğeri olduğu için ona lâzımdı. Bütün bunları o, dıştan gelen bir tesirle yapmıyordu; tam s.hhatte insanların, ulaşmaya çalıştıkları gaye, kuvvetlerini kullanmaktan ibaret olan diğer bir gayeyi görmelerine engel olduğu

zaman yaptıkları gibi yapmıyordu. Sadece, ciğerlerini, dilini işletmek fizikî bir ihtiyaç olduğu için konuşuyordu. Çocuk gibi ağlıyordu. Çünkü sümkürmesi lâzımdı ve ilh... Gücü kuvveti yerinde insanlar için gaye olan besbelli onun için bir bahane idi.

Sabahları, hele bir gün önce yağlı bir şey yemişse, içinde öfkelenme ihtiyacı belirir, o zaman en yakın bahaneyi, Belova'nın sağırlığını seçerdi.

Odanın öbür ucundan ona yavaşça bir şeyler söylemeye başladılar:

— Bugün hava galiba daha sıcak azizim, diye fısıldardı. Belova: "Elbette geldiler" diye cevap verince öfkeyle homurdanırdı.

— Aman Yarabbi, ne sağır, ne sersem şey.

Bazan kuru, bazan nemli, bazan iyi ovulmamış gelen enfiye de ayrı bir bahane olurdu. Bu öfkelenmelerden sonra yüzü sapsarı kesilir ve oda hizmetçileri Belova'nın ne zaman sağırlaşacağını, enfiyenin ne zaman nemleneceğini, yüzünün ne zaman sararacağını, yanılmaz alâmetlerden anlardı. Nasıl safrasını işletmesi gerekiyorsa, durmuş olan düşünmek kabiliyetlerini de bazan işletmesi gerekirdi; bu bahane ile de fal açardı. Ağlaması gerekince, bahane rahmetli Konttu. Telâşlanması gerekince, bahane Nikolay ve onun sağlığı idi; dokunaklı konuşması gerekince, bahane kontes Mariya idi. Ses uzvunu işletmesi gerekince — bu ekseriyetle saat yedide karanlık odada hazım istirahatinden sonra olurdu — bahane dinleyicileri hep aynı kimseler olan aynı vakaların hikâyesi idi.

İhtiyar kadıncağızın bu hali, bundan hiçbir zaman kimse bahsetmemekle beraber, bütün ev halkınca anlaşılmakta ve bu ihtiyaçları tatmin için mümkün olan bütün gayret herkesçe sarf edilmekteydi. Onun durumunu bu karşılıklı anlayış, ancak Nikolay'la Piyer, Nataşa ve Kontes Mariya arasındaki seyrek bakışmalarda ve hüznü yarım gülümseyişlerde ifadesini buluyordu.

Fakat bu bakışlar başka bir şey daha söylerdi; bu bakışlar, onun hayatta vazifesini yaptığını, onun sadece şimdi görüldüğünden ibaret olmadığını, hepimizin onun gibi olacağımızı, ona itaat etmenin, bir zamanlar kıymetli, bizim gibi hayat dolu, fakat şimdi zavallı olan bir mahlûk için kendini zaptetmenin bir bahtiyarlık olduğunu söylerdi. *Memento mori*¹ diyordu bu bakışlar.

¹ Ölümü hatırla.

Bütün ev halkından ancak büsbütün kötülerle aptallar ve küçük çocuklar bunu anlamazlar, onu yadırgarlardı.

XIII

Piyer karısıyla misafir salonuna girdiği zaman Kontesin kâğıt faliyle zihnini işletme ihtiyacını duyduğu her zamanki hali, üzerindeydi, bunun için, Piyer veya kendi oğlu bir yerden döndüğü zaman âdeti üzere daima: "Nerdesin, dostum, nerdesin; gözlerimiz yolda kaldı. Eh, çok şükür" gibi sözler söylemesine, hediyeler kendisine verilince de başka alışılmış sözlerle: "Hediyenin kıymeti yok, dostum. Ben ihtiyarı düşündüğün için teşekkür ederim..." diyerek iltifatta bulunmasına rağmen, dikkatini, açmakta olduğu faldan ayırdığı için Piyer'in gelişi, anlaşılan, bu anda hoşuna gitmemişti. Falını bitirdi, hediyelerle ancak ondan sonra meşgul oldu. Bunlar, fevkalâde bir iş olan bir iskambil kutusuyla üzerinde çoban resimleri bulunan kapaklı, açık mavi bir Sevr fincanı ve Piyer'in Petersburg'da bir minyatürcüye ısmarladığı Kontun portresini taşıyan altın bir enfiye kutusundan (Kontes bunu çoktan beri arzu ediyordu) ibaretti. Kontes şimdi ağlamak istemiyordu; onun için portreye ilgisizce bakıyor, daha ziyade kutu ile meşgul oluyordu:

— Teşekkür ederim, dostum, — diyerek her zamanki sözünü tekrarladı, — fakat hepsinden iyi olan kendi kendini getirmiş olmandır. Yoksa, bu olmaz. Karına biraz çıkışsan bari. Ne oluyor bu böyle. Sensiz deli gibi. Gözü bir şey görmüyor, bir şey hatırlamıyor, — diye her zamanki sözlerini tekrarladı. — Baksana Anna Timofeyevna, — diye ilâve etti, — oğlumuz bize ne güzel bir kutu getirdi.

Belova hediyeleri övdü, kendi kumaşına hayran oldu.

Piyer, Nataşa, Nikolay, kontes Mariya ve Denisof'un Kontesin yanında, — kendisinden bir şey gizlendiği için değil, fakat birçok noktalarda o kadar geri kalmıştı ki yanında bir şey söylemeye başlanınca yerinde olmayan birçok suallerine cevap vermek ve birkaç defa tekrarlanan şeyleri ona yeniden tekrarlamak; hatırlamadığı bazı olayları, şunun öldüğünü, bunun evlendiğini anlatmak lâzım geldiği için — söylenmiyecek birçok şeyler konuşmaları gerekti. Böyle olduğu halde âdet üzere misafir salonunda semaverin etrafın-

da toplanmışlar, Kontesin, prens Vasili'nin ihtiyarlayıp ihtiyarlamadığı, kontes Mariya Alekseyevna'nın onun hatırlayıp hatırlamadığı, selâm yollayıp yollamadığı v.s. yolundaki hiç lüzumu olmayan ve kimseyi ilgilendirmiyen suallerine Piyer cevap veriyordu.

Kimseyi ilgilendirmiyen fakat zaruri olan bu konuşma, çay içildiği müddetçe sürdü. Ailenin bütün yaşlı üyeleri yuvarlak masa başında ve Sonya'nın bulunduğu semaver etrafında toplanmışlardı. Çocuklar, mürebbiler ve mürebiyeler çaylarını içmişlerdi; sesleri yandaki buduardan geliyordu. Çayda herkes her zamanki yerinde oturuyordu; Nikolay sobanın başında, çayının konduğu küçük masanın önünde oturmakta idi. İlk Milka'nın yavrusu yüzü büsbütün ağaran, bunun için de kara gözleri daha belirgen görünen ihtiyar tazi Milka, yanındaki koltukta yatıyordu. Kıvrıkcık saçları, bıyıkları, favoriileri kırışmış olan Denisof önu çözüük general üniformasıyle kontes Mariya'nın yanında oturuyordu. Piyer karısı ile ihtiyar Kontesin arasında idi. İhtiyar kadını ilgilendirebilecek, onun için anlaşılabilir şeyler anlatıyordu. Dış hâdiselerden, sosyete olaylarından, bir zamanlar ihtiyar Kontesin akranı olan kimselerin çevresini teşkil eden ve bir zamanlar gerçekten, canlı, ayrı bir çevre olan fakat şimdi büyük bir kısmı dünyanın bir bucağına dağılan kendisi gibi, hayatta ettikleri şeylerin son başaklarını toplıyarak ömürlerinin son gün'lerini yaşıyan kimselerden bahsediyordu. Fakat onlar, bu akranlar ihtiyar Kontese biricik cıddi ve gerçek âlem gibi geliyordu. Piyer'in heyecanlanmasından Nataşa onun seyahatinin meraklı geçtiğini, çok şeyler anlatmak istediğini, fakat Kontesin yanında buna cesaret edemediğini anlıyordu. Ailenin üyesi olmıyan, bunun için Piyer'in gösterdiği ihtiyatlılığı anlamıyan Denisof — ayrıca durumdan memnun olmıyan bir kimse olarak da Petersburg'da olup bitenlerle çok ilgilenmekte idi — Piyer'i durmadan, kâh Semyonofski alayında daha yeni geçen br vakaya, kâh Arakçayef, kâh Mukaddes Kitap Derneği'ne dair anlatmaya teşvik ediyordu. Piyer bazan dalarak anlatmaya başlıyor, fakat Nikolay ile Nataşa her defasında prens İvan'ın ve kontes Mariya Antova'nın sıhhatinden bahis açarak sözü başka tarafa çeviriyorlardı.

Denisof:

— Eh, bütün bu çılgınlıklar, bu Gosner, bu Tatarinova ne oluyor, diye sordu, bütün bunlar devam ediyor mu?

Piyer:

— Nasıl, devam etmek mi? — diye her zamankinden daha gür çıkan bir sesle haykırdı. — Mukaddes Kitap Derneği, şimdi bütün hükümet.

Çayını bitiren Kontes besbelli yemekten sonra öfkelenmek için bahane arayarak:

— Bu ne oluyor, *mon cher ami*! diye sordu. Hükümet, diye nasıl söylüyorsun. Ben bunu anlamıyorum.

Bu yeni haberin annesinin diline nasıl tercüme edileceğini bilen Nikolay söze karıştı:

— Biliyor musunuz, *maman*, bu prens Aleksandr Nikolayeviç Golitsın bir dernek kurdu, çok nüfuzluymuş, diyorlar.

Piyer ihtiyatsızca:

— Şimdi bütün hükümet Arakçeyef ile Golitsın, dedi, hem de nasıl! Her şeyde bir suikast görüyor, her şeyden korkuyorlar.

Kontes alınganca:

— Eh, prens Aleksandr Nikolayeviç'in kabahati ne? Çok saygı-değer bir adam o. Ben ona o zaman Mariya Atonovna'da raslamış-tım, — dedi ve herkes sustuğu için daha ziyade alınarak devam etti: — şimdi herkesi kınamaya başladılar. Mukaddes Kitap Derneği, e bunda fena ne var? Ayağa kalktı. (Herkes de kalktı) Sert bir tavırla buduara, kendi masasına doğru süzüldü.

Ortalığa çöken hüznü bir sessizlik arasında yandaki odadan çocuk gülüşmeleri ve sesler duyuluyordu. Besbelli ki çocuklar arasında neşeli bir heyecan hüküm sürmekteydi.

Küçük Nataşa'nın, bütün diğer sesleri bastıran neşeli çılgığı duyuluyordu:

— Tamam, tamam!

Piyer, kontes Mariya ve Nikolay ile baktı (Nataşa her zaman gözünün önünde idi) ve bahtiyarca gülümsedi:

— İşte harikulâde bir müzik! dedi.

— Anna Makarovna çorabı bitirdi, dedi kontes Mariya.

Piyer:

— A, gidip bakacağım, diye haykırdı. — Biliyor musun, kapı-

¹ Aziz dostum.

nın yanında durdu— her şeyin iyi gittiğini bana ilk olarak onlar söylüyor. Bugün geliyorum: eve yaklaştıkça korkum artıyor. Sofaya girince Andrüška'nın şakıyarak bir şeyler söylediğini duydum, eh, demek her şeyi iyi...

Nikolay:

— Bilirim, bu duyguyu bilirim, — diye tasdik etti. — Benim tmem doğru olmaz. Çoraplar bana bir sürpriz.

Piyer çocukların yanına girdi, kahkahalar, haykırışlar daha çok arttı:

— E. Anna Makarovna, — Piyer'in sesi duyuldu; — şöyle ortaya gel. Kumanda et. Bir, iki, üç deyince buraya, ortaya çık, Elini uzat. Hadi bakalım, bir, iki... — Bir sessizlik oldu... — üç! — Odada çocuk seslerinin coşkun uğultusu koptu. — İki tane, iki!— diye haykırıyorlardı.

Anna Makarovna'nın elindeki, sırtını yalnız kendisinin bildiği bir sualle ikisini bir anda ördüğü ve her zaman çocukların yanında merasimle şişlerden çıkardığı iki çoraptı.

XIV

Biraz sonra çocuklar vedalasmaya geldiler. Herkesle öpüştüler, mürebbiler, mürebbiyeler eğilip selâm verdiler ve çıktılar. Yalnız Dessales ile öğrencisi kaldı. Mürebbi yavaşça öğrencisini aşağı kata çağırdı.

Nikolinka Bolkonski de yavaşça:

— *Non, Mr. Dessales, je demanderai à ma tante de rester*¹, diye cevap verdi.

Halasına yaklaşarak:

— *Ma tante*², müsaade ediniz de kalayım, dedi. Yüzü yalvarış, hevecan, sevinç ifade ediyordu. Kontes Mariya onu süzdü, Piyer'e döndü.

— Siz burada olduğunuz zaman ayrılamaz... dedi.

Piyer elini İsviçreliye uzatarak:

— *Je vous le ramenerai tout à l'heure, Mr. Dessales; bonsoir*³

¹ Hayır bay Dessales, halamdan kalmamı rica edeceğim.

² Halacığım.

³ Onu şimdi size getiririm bay Dessales; akşamınız hayrolsun.

dedi ve gülümsiyerek Nikolinka'ya döndü. — Seninle hiç görüşmedik. — Kontes Mariya'ya bakıp ilâve etti: — Mari, gitgide ona ne kadar benziyor.

Oğlan kıpkırmızı kesilip hayran, parıldıyan gözlerle aşağıdan yukarı Piyer'e bakarak:

— Babama mı? dedi. Piyer başını salladı ve çocukların kestiği hikâyesine devam etti. Kontes Mariya elinde bir kanaviçe işliyordu; Nataşa gözlerini ayırmadan kocasına bakıyordu. Nikolay ile Denisof kalktılar, pipolarını isteyip yaktılar, mahzunca ve ısrarla semaverin başında oturan Sonya'dan çay aldılar, Piyer'e sualler sordular. Kıvrıkcık saçlı, hastalıklı oğlan, parıldıyan gözleriyle kimsenin dikkatini çekmeden köşede oturuyordu, devrik yakasından çıkmış ince boynunun üstündeki kıvrıkcık başını Piyer'in bulunduğu tarafa çeviriyor, besbelli yeni, kuvvetli bir his duyarak arada bir ürperiyor, kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu. *

Konuşma, insanların çoğunun, umumiyetle, iç politikanın en ilgi çeken bir meselesi gibi gördükleri, yüksek idari çevre dedikoduları etrafında dönüyordu. Mesleğinde gadre uğradığı için hükümetten memnun olmıyan Denisof, şimdi Petersburg'da yapılan bütün (kanaatince) sersemlikleri sevinçle öğreniyor, şiddetli, keskin ifadelerle Piyer'in sözleri üzerinde fikir yürütüyordu:

— Evvelce Alman olmak varmış, şimdi Tatarinova ile, Mme Krudner'le dans etmek, Eckartshausen ve kardeşler'ini... okumak lâzım. Ah! Bizim yiğit Bonapart'ı yine bir salıverseler. Akıllarını başlarına getirdi. Semyonovski alayı er Sshwartz'a verilirse ne olur, sorarım? diye bağırırdı.

Nikolay da, Denisof gibi her şeyi fena görmüyorsa da hükümeti tenkidetmeyi oldukça yüksek, önemli bir iş sayıyor, A'nın falan nazırlığa getirilmesini, B'nin genel vali olarak falan yere tâyin edilmesini ve hükümdarın veya nazırın falan sözü söylemesini, bütün bu işleri çok önemli görüyordu. Bunlarla ilgilenmeyi gerekli sayıyor, Piyer'e sual soruyordu. Bu iki muhatabın karşılıklı sualleriyle konuşma bu her zamanki yüksek idareci çevre dedikodusu hududundan öteye aşmadı.

Fakat kocasının her halini anlıyan, bütün düşündüklerini bilen Nataşa, Piyer'in çoktan beri konuşmayı başka bir yola dökmek istediğini, fakat bunu yapamadığını, yeni dostu prens Fedor'a da-

nışmak için onu Petersburg'a götüren samimî düşüncesini açamadığını görüyordu; prens Fedor'la işinin ne durumda olduğunu sorarak ona yardım etti:

— Ne bu? diye Nikolay sordu.

Piyer etrafına bakınarak:

— Hep o, hep aynı şey, dedi. İşlerin fena gittiğini, bunun böyle bırakılamıyacağını, bütün namuslu insanların vazifesi kuvvetleri yettiği kadar karşı durmak olduğunu herkes görüyor.

Nikolay hafifçe kaşlarını çatarak:

— Namuslu insanlar ne yapabilirler? dedi. Ne yapılabilir?

— Bak ne yapılabilir...

Nikolay:

— Çalışma odasına gidelim, dedi.

Çocuğu emzirmek için gelip kendisini çağıracaklarını çoktan anlıyan Nataşa, dadının sesini işitince çocuk odasına gitti. Kontes Mariya da onunla beraber çıktı. Erkekler çalışma odasına gittiler; Nikolinka Bolkonski de amcası farkına varmadan içeri girdi, pencereye yakın, yazı masasının yanına gölgede oturdu.

Denisof:

— E, ne yaparsın bakalım? dedi.

— Ebedî hayal, dedi Nikolay.

Piyer:

— Bakın ne yapılabilir, — diye oturmadan söze başladı; kâh odada dolaşüyor, kâh duruyor, ıslık çalıyor, konuşurken elleriyle hızlı hareketler yapıyordu. — Bakın. Petersburg'da durum şöyle: Hükümdar bir şeye karışmıyor. O kendini tamamiyle şu mistisizme verdi (Piyer şimdi mistisizmi kimeseye affetmiyordu). Yalnız sükûn arıyor; ona sükûnu ancak herkesi kolunun bütün kuvvetiyle doğrıyan, boğan *sans foi ni loi*¹... insanlar verebilir: Magnitski, Arakçeyef ve *touti quanti*²... gibi. — Nikolay'a dönerek — eğer sen çiftçilikle kendin meşgul olmayıp da sadece sükûn isteseydin gayene burmister³ inin sertliği nispetinde çabuk ulaşacağını kabul eder misin? diye sordu.

¹ İmansız ve vicdansız.

² Ve başkaları.

³ Toprak köleliği devrinde köylüleri derebeyi adına idare eden adam, vekil.

Nikolay:

— E, peki ne diye söylüyorsun bunu? dedi.

— Her şey mahvoluyor. Mahkemelerde hırsızlık, orduda yalnız dayak hüküm sürüyor: yürüyüş talimi, asker kolonileri. Halka zulmediliyor; kültür boğuluyor. Genç olanları, namuslu olanları mahvediyorlar! Bunun böyle yürümeyeceğini herkes görüyor. İp çok gergin, muhakkak kopacak, — diyordu Piyer (insanların, herhangi bir hükümetin icraatına bakarak, hükümet var olalı beri her zaman söyledikleri gibi). — İşte Petersburg'da onlara söylediğim buydu.

Denisof:

— Kime? diye sordu.

Piyer kaşlarının altından mânalı mânalı bakarak:

— Canım, kime olduğunu biliyorsunuz, dedi: prens Fedorof'a ve onların hepsine. Kültür ve hayırseverlik yarışı yapmak, şüphesiz, iyi. Gaye pek güzel, ama o kadar; halbuki bu durumda başka şey lâzım.

Bu sırada Nikolay yeğeninin orada olduğunu fark etti; suratı asıldı; ona yaklaştı.

— Burada ne işin var?

Piyer:

— Niçin? Bırak onu, — diyerek Nikolay'm kolunu tuttu ve sözüne devam etti: — Bu az, ben onlara: şimdi başka şey lâzım diyorum. Bu tel ha koptu, ha kopacak diye siz durup beklerken, herkes kaçınılmaz devrimi gözlerken genel felâketi önlemek için safları mümkün olduğu kadar sık ve kalabadık bir insan kitlesinin elele vermesi lâzım. Genç ve kuvvetli olan herkes oraya sürükleniyor ve bozuluyor. Kimini kadınlar, kimini şeref ve itibar, şöhret düşkünlüğü, para baştan çıkarıyor; onlar öbür karargâha geçiyorlar. Sizin gibi, benim gibi bağımsız, hür insanlar kalmıyor. Ben şöyle diyorum: derneğin çevresini genişletmek. Yalnız fazilet değil, bağımsızlık ve faaliyet *Mot d'ordre*¹ olsun.

Nikolay yeğenini bıraktı, koltuğu öfkeyle ileri sürüp oturdu; memnuniyetsizlik ifade eden bir tavırla öksürerek Piyer'i dinliyor, kaşlarını gittikçe daha çok çatıyordu:

— Peki, bu faaliyetin amacı ne olacak? — diye haykırdı. — Hükümete karşı münasebetleriniz nasıl olacak?

¹ Şiar, parola.

— Nasıl mı olacak? Yardımcı bir münasebet. Dernek, hükümet müsaade ederse gizli olmayabilir. Hükümete düşman olması şöyle dursun, bu dernek tam bir muhafazakârlar derneğidir. Keli-
menin tam mânasiyle bir centilmenler derneği. Biz sadece, Pugaçef'in
senin ve benim çocuklarımızı kesmeye gelmemesi, Arakçeyef'in beni
askerî sürgün kolonilerine göndermemesi için, yalnız bunun için
ve yalnız genel menfaat, genel güvenlik gayesiyle elele veriyoruz.

— Evet; ama gizli bir dernek; şu halde ancak fenalık doğura-
bilecek, hükümete düşman, zararlı bir dernek.

— Neden? Avrupa'yı kurtaran Tugendbund (Avrupa'yı Rus-
ya'nın kurtardığını düşünmeye o zamanlar henüz cesaret edilemezdi),
zararlı bir şey mi yaptı? Tugendbund bir fazilet birliğidir: bu bir
sevgi, bir yardımlaşmadır; İsa'nın çarmıhta öğütlediği şey...

Konuşmanın ortasında odaya giren Nataşa memnun memnun
kocasına bakıyordu. Onu memnun eden şey kocasının söyledikleri
değildi. Bu, onu ilgilendirmiyordu bile, çünkü bütün bunlar ona
pek basit şeylermiş, bütün bunları çoktan biliyormuş gibi geliyordu
(ona öyle geliyordu, çünkü o bunların geldiği yeri: Piyer'in bütün
ruhunu biliyordu); fakat Piyer'in heyecanlı, coşkun şekline bakarak
memnunluk duyuyordu.

İnce boynu devrik yakasından çıkan, herkesin unuttuğu genç
çocuk Piyer'e daha sevinçli bir heyecanla bakmaktaydı. Piyer'in
her sözü kalbini yakıyordu; parmaklarının sinirli hareketleriyle am-
casının masasında eline geçen mühür mumunu ve tüy kalemi, ken-
di de farkında olmadan kırmıştı:

— Hiç de senin sandığın gibi değil, işte Alman Tugendbund'u
ve işte benim teklif ettiğim.

Denisof'un gür, azimli sesi duyuldu:

— Eh, birader, bu sucukçular¹ için Tugendbund iyi; ama ben
bunu anlamıyorum, lâfını da etmem. Her şey fena, berbat, kabul;
yalnız, bu Tugendbund'u anlamıyorum ben. Beğenmiyorsan, o
halde *bunt*², bak bunu anlarım! *Je suis votre homme*³!

Piyer gülümsedi, Nataşa güldü, fakat Nikolay kaşlarını daha

¹ Ruslar Almanlara sucukçu derler.

² Denisof burada kelime oyunu yapıyor: Almancada *bund*
birlik mânasına gelir, Rusçada *bunt* isyan demektir.

³ Sizinle beraberim (sizin adamınızım).

çok çattı, ufukta hiçbir devrim görünmediğini, bahsettiği tehlikenin sadece onun hayalinde olduğunu Piyer'e ispat etmeye koyuldu. Piyer aksini ileri sürüyor ve onun fikrî kabiliyetleri daha kuvvetli ve daha kıvrak olduğu için Nikolay kendini çıkmaza sokulmuş hissediyordu. Bu onu çok kızdırdı, çünkü o içinden — muhakemesiyle değil, muhakemeden daha kuvvetli bir şeyle — kendi fikrinin şüphesiz götürmez doğruluğunu biliyordu.

Ayağa kalkıp sinirli hareketlerle piposunu bir köşeye uzattı ve nihayet büsbütün bırakarak:

— Sana bir şey söyleyeyim, dedi. İspat edemem sana. Her şeyimizin fena olduğunu, bir devrim olacağını söylüyorsun; ben böyle bir şey görmüyorum. Ant, şarta bağlı bir şeydir, diyorsun; buna karşılık sana şunu söyleyeceğim: benim en iyi bir dostum olduğunu bilirsin, fakat gizli bir dernek kurun, hükümete karşı gelmeye kalkışın, nasıl bir hükümet olursa olsun, bilirim ki vazifem ona itaat etmektir. Arakçayef bir süvari bölüğüyle üzerinize yürümeyi ve sizi kılıçtan geçirmeyi bana hemen emretsin, bir saniye düşünmem, giderim. Sen nasıl istersen öyle düşün.

Bu sözlerden sonra sıkıcı bir sessizlik oldu. Nataşa kocasını savunmak, kardeşine hücum etmek için ilk olarak söze başladı. Müdafaası zayıftı, beceriksizceydi; fakat hedefine ulaştı. Konuşma yeniden tazelendi, fakat Nikolay'ın son sözlerini söylediği anda hüküm süren tatsız, düşmanca hava artık kalmamıştı.

Hep birden akşam yemeğine kalktıkları sırada Nikolinka Bolkonski sararmış bir halde, parlıyan, ışıklı gözlerle Piyer'e yaklaştı.

— Piyer amca... siz... hayır... Babam sağ olsaydı... fikrinize iştirak eder miydi? diye sordu.

Konuşma sırasında bu genç çocuğun ruhunda geçen özel, ayrı, karışık ve kuvvetli his ve fikir faaliyetini Piyer birdenbire anladı, bütün söylediklerini hatırlıyarak çocuğun kendisini dinlemiş olmasına canı sıkıldı. Bununla beraber ona cevap vermek gerekti.

İstemiyerek:

— Bence ederdi, dedi ve çalışma odasından çıktı.

Çocuk başını eğdi ve masanın üstünde neler yaptığını o zaman ilk defa olarak gördü. Yüzü kıpkırmızı oldu, Nikolay'a yaklaştı.

Kırılmış mühür mumunu ve tüy kalemi göstererek:

— Amca beni affet, bilmiyerek yaptım, dedi.

Nikolay öfkeyle ürperdi. Mumu ve tüy parçalarını masanın üstüne atarak:

— Peki, peki! dedi. Ve besbelli ki içinde kabaran öfkeyi güçlülükle zaptederek öteye döndü.

— Senin burada bulunman hiç gerekmezdi, - dedi.

XV

Akşam yemeğinde politikadan, derneklerden artık bir daha bahsedilmedi; tersine, Nikolay'ın çok hoşlandığı 1812 hâtıralarından açıldı; Denisof'un deştiği bu hâtıraları Piyer çok hoş ve komik bir eda ile anlatıyordu. Çok dostça bir hava içinde ayrıldılar.

Yemekten sonra Nikolay çalışma odasında soyunup da çoktandır bekliyen idare müdürüne emirler vererek oda elbisesiyle yatak odasına geldiği zaman karısını yazı masası başında buldu: bir şeyler yazıyordu.

— Ne yapıyorsun Mari? diye sordu. Kontes Mariya kızardı. Yazdığı şeyin kocası tarafından anlaşılmıyacağından, iyi görülmiyeceğinden korkuyordu.

Yazdığını ondan gizlemek istemiş, fakat aynı zamanda da kendisini gördüğü için sırrını ona açmak gerektiğine sevinmişti.

İşlek ve kocaman elyazısıyle yazılmış mavimtrak defterciği ona uzatarak:

— Günlük hâtıra defteri, Nicolas, dedi.

Nkolay alaylı bir eda ile:

— Günlük hâtıra defteri mi?.. diyerek defteri eline aldı.

Fransızca yazılmıştı:

“4 aralık. Bugün Andrüşa (büyük oğlu) uyandığı zaman giyinmek istemedi; Mlle Louise beni çağırttı. Çocuğun hırcınlığı, inadı üzerindeydi. Tehdidetmeği denedim, ama bu onu kızdırmaktan başka bir şeye yaramadı. O zaman ciddiyetimi takındım, onu bıraktım, dadı ile birlikte öbür çocukları kaldırmağa koyuldum, ona da kendisini sevmediğini söyledim. Hayret etmiş gibi, uzun müddet sustu; sonra bir tek gömlekle boynuna atıldı ve öyle hıçkırma-ya başladı ki, uzun zaman onu teskin edemedim. Her şeyden ziyade, beni gücendirdiği için üzüldüğü belliydi; sonra, akşam ona bülteni verdiğim zaman beni öperek yine acıklı acıklı ağladı. Tatlılıkla ona her şey yaptırılır”.

Nikolay:

— Bülten de ne? - diye sordu.

— Nasıl davranacaklarına dair büyüklere akşamları günlük notlar vermeğe başlamıştım.

Nikolay kendisini süzen ışıklı gözlere baktı; sayfaları çevirmeğe ve okumağa devam etti. Hâtıra defterinde çocukların karakterini ifade eden kayıtlar ve eğitim usullerine dair umumi fikirlerle çocuk hayatında anne için enteresan görünen her şey vardı. Bunların büyük bir kısmı çok ehemmiyetsiz teferruattı; fakat anneye de, onları şimdi ilk defa okuyan babaya da öyle görünmüyordu.

5 aralıkta şöyle yazılmıştı:

"Mitya sofrada yaramazlık etti. Babası ona pasta verilmemesini emretti. Pasta verilmedi; fakat başkaları yerken pastalara öyle acıklı, öyle aç gözlü bir bakışı vardı ki. Bence tatlı vermemek suretiyle çocuğu cezalandırmak ancak açgözlülüğü geliştirir. Nicolas'ya söylemek lâzım".

Nikolay defteri bıraktı, karısına baktı. Işıklı gözler (defteri beğendi mi beğenmedi mi diye) sorgu ile ona bakıyorlardı. Nikolay'ın, yalnız beğendiğinden değil, karısına karşı hayranlık duyduğundan da şüphe edilemezdi.

"Belki lüzumsuz teferruata girişo bunu böyle uzatmamak lâzımdı, belki de hiç lüzum yok buna" diye Nikolay düşündü; fakat gayesi sadece çocukların ahlâki iviliği olan bu devamlı sonu gelmez ruhi gayret onu hayran etmişti. Nikolay hislerini itiraf edebilseydi, karısına karşı olan sarsılmaz, şefkatli, gururlu sevgisinin başlıca temeli, her zaman, onun yüksek ruhluluğuna içinde yaşadığı, Nikolay'ın hemen hemen de kavrayamayacağı yüce, mânevi âleme karşı duyduğu bu hayranlık hissi olduğunu görürdü.

Karısının bu kadar akıllı olusundan gurur duyar. manevi âlemde onun yanında hicliğini itiraf ederdi: "hele, onun bütün ruhuyla beraber sadece kendisine ait olmakla kalmayıp aynı zamanda kendisinin bir parçasını teşkil etmesine sevinirdi.

Mânalı bir tavırla:

— Çok iyi, çok iyi, dostum, dedi. Bir an sustuktan sonra ilâve etti:

— Ama bugün ben çok fena hareket ettim. Yazı odasında yoktun sen. Piyer'le münakaşa ettik; biraz öfkelnedim. Ama olur şey

değil. Öyle çocuk ki. Nataşa dizginlerini tutmasa hali ne olurdu bilmem. Petersburg'a niçin gittiğini tahmin edebilir misin?... Orada bir dernek...

Kontes Mariya:

— Evet, biliyorum dedi. Nataşa anlattı bana.

Münakaşayı sadece hatırlamak bile Nikolay'ı öfkelenmişti:

— Ha, biliyorsun, diye devam etti, her namuslu insanın vazifesi, içilen anda ve ödeve rağmen... hükümete karşı gelmek olduğuna beni inandırmak istiyor. Yazık ki sen yoktun. Hepsi bana yüklendi, Denisof'da Nataşa da... Nataşa çok gülünç. Kocasını avucunun içinde tutuyor, ama iş fikir yürütmeğe geldi mi — kendi fikri yok — onun sözlerini tekrarlıyor, diye Nikolay en aziz, en yakın kimseleri tenkid için duyduğu o karşı durulmaz meyle kendini kaptırarak ilâve etti. Unutuyordu ki Nataşa hakkında söylediklerini kelimesi kelimesine kendi karısı hakkında da söylemek mümkündü.

Kontes Mariya:

— Evet, farkındayım, dedi.

— Ben ona vazife ve ant her şeyin üstündedir deyince birtakım lâflar etmeğe başladı. Yazık ki sen yoktun; ne derdin olsun?

— Bence sen tamamiyle haklısın. Nataşa'ya da bunu söyledim. Piyer herkesin azap, ıstırap çektiğini, bozulduğunu, vazifemiz soydaşlarımıza yardım etmek olduğunu söylüyor. Şüphesiz haklıdır, diyordu Kontes Mariya; ama unutuyor ki bizzat Allahın bize gösterdiği başka vazifelerimiz var; kendimizi tehlikeye atabiliriz, ama çocuklarımızı değil.

Nikolay:

— Evet, tamam, ben de ona bunu söyledim, — diye sözü aldı, gerçekten de bunu söylediğini sanıyordu. — Bu sözler, soydaşa karşı sevgi, hristiyanlık... Bütün bunlar yazı odasına sokulmuş olan ve her şeyi kırıp geçiren Nikolinka'nın yanında söylendi.

Kontes Mariya:

Ah, biliyormusun, Nicolas, Nikolinka beni ne kadar çok üzüyor, dedi. — Öyle garip bir çocuk ki. Kendiminkiler yüzünden onu unutuyorum diye korkuyorum. Hepimizin çocuğu var, hepimizin ailesi var; ama onun kimsesi yok. O, daima kendi düşünceleriyle baş başa.

— Ama, bana kalırsa, onun için kendini ayıplamağa lüzum yok, en şefkatli bir ananın kendi oğlu için yapabileceği her şeyi onun için

yaptın ve yapıyorsun. Ben de şüphesiz, buna memnunum. İyi, mükemmel bir çocuk. Bugün Piyer'i kendinden geçmiş bir halde dinledi. Tasavvur et: akşam yemeğine çıkıyorduk; bir de ne göreyim, masamın üstünde ne varsa paramparça etmiş; ve hemen de söyledi bunu. Yalan söylediğini hiç görmedim. İyi, mükemmel bir çocuk! diye Nikolay tekrarladı. O, Nikolinka'yı içinden sevmeyiz, fakat onu daima mükemmel diye kabul etmek isterdi.

Kontes Mariya:

— Hiçbir şey annenin yerini tutmaz, dedi, öyle hissediyorum ki tutamıyor da; bu beni üzüyor. Harikulâde bir çocuk; fakat onun için dehşetli korkuyorum. Topluluk onun için faydalı olacak.

Nikolay:

— Eh, az kaldı; bu yaz onu Petersburg'a yollıyacağım, dedi.

Besbelli onu heyecanlandıran çalışma odasındaki konuşmaya dönerek:

— Evet, Piyer her zaman bir hayalciydi ve bir hayalci olarak kalıyor, — diye devam etti. — Bütün bunlardan bana ne, Arakçeyef iyi değilmiş, neme gerek, ben evlendikten sonra, hapse girecek kadar borçlu olduktan sonra, bunu görmiyen, anlamıyan bir annem varken neme lâzım benim. Sonra sen, çocuklar, işler. Ben kendi zevkım için mi sabahtan akşama kadar iş peşinde, yazıhane-deyim? Hayır, biliyorum ki annemi yatıştırmak, sana olan borcumu ödemek, çocukları, kendim nasıl sefil kaldımsa öyle bırakmamak için çalışmam lâzım.

Kontes Mariya ona, insanın yalnız ekmekle doymıyacağını ve onun bu işlere çok fazla ehemmiyet verdiğini söylemek istedi; fakat bunu söylememek gerektiğini, söylemenin faydasız olacağını biliyordu. Elini alıp öpmekle yetindi. Nikolay karısının bu hareketini kendi fikirlerini doğru bulmak ve tasdik etmek diye kabul etti; bir müddet sessizce düşündükten sonra düşüncelerinin akışını sesle takibe devam etti:

— Biliyor musun Mari, dedi, bugün İlya Mitrofanıç (idare müdürü) Tambov köyünden geldi; ormana 80 bin ruble veriyorlar, diyor.

Ve Nikolay, heyecanlı bir yüzle Otradnoye'nin çok yakın bir zamanda yeniden satın alınması ırkânından bahsetmeye başladı:

— Bir on senecik daha ömrüm olsun; çocukları ben... Çok iyi bir durumda bırakırım.

Kontes Mariya kocasını dinliyor, bütün söylediklerini anlıyordu. Biliyordu ki o böyle yüksek sesle, düşündüğü zaman bazan ne söylediğini scrar ve onun başka şeyler düşündüğünü görünce kızardı, fakat kontes Mariya onu dinlemek için çok gayret sarf ederdi, çünkü söyledikleri kendisini hiç ilgilendirmezdi. Ona bakar, başka şeyler düşünmezse başka şeyler hissederdi. Kendisinin bütün anladıklarını hiçbir zaman anlayamayacak olan bu adama karşı itaatli, şefkatli bir sevgi duyardı; âdeta bundan dolayı onu daha şiddetle, daha ihtiraslı bir şefkatle severdi. Onu tamamiyle emen ve kocasının plânlarının teferruatına nüfuz etmesine engel olan bu hislerden başka, kafasından onun söyledikleriyle hiç ilgisi olmıyan fikirler geçerdi. Yeğenini düşünürdü (Piyer'i dinlerken gösterdiği heyecana dair kocasının anlattıkları onda şiddetli bir tesir yapmıştı); onun yumuşak, duygulu karakterinin türlü çizgileri gözlerinin önüne gelirdi; yeğenini düşünürken kendi çocuklarını da düşünürdü. Yeğenini çocuklarıyla mukayese etmezdi, fakat onlara karşı duyduğu hisleri mukayese eder, Nikolinka'ya karşı hislerinde bir şeylerin eksik olduğunu kederle görürdü.

Bazan bu farkın yaştan ilerigeldiğini düşünürdü; fakat ona karşı suçlu olduğunu hisseder, nefsinin ıslah etmeye, imkânsız olan şeyi yapmaya, yani bu dünyada kocasını, çocuklarını, Nikolinka'yı ve bütün soydaşlarını İsa'nın insanlığı sevdiği gibi sevmeye içinden söz verirdi. Kontes Mariya'nın ruhu daima sonsuza, ebediye ve mükemmele doğru hamle ederdi; bunun için hiçbir zaman rahat olamazdı. Yüzü, cismin yükü altında ezilen bir ruhun gizli, derin ıstırapının sert ifadesini taşırdı. Nikolay ona baktı. "Aman Yarabbi! Eğer o, yüzü böyle olduğu zamanlar sandığım gibi, ölürse halimiz ne olur", diye düşünür ve mukaddes resmin önünde durarak akşam duasını okurdu.

XVI

Nataşa da kocasıyla yalnız kalınca onunla, bir kadının kocasıyla konuştuğu gibi konuşurdu, yani bir karı koca birbirlerinin düşüncelerini nasıl bütün mantık kaidelerine aykırı bir yolla, muhakeme, hüküm, istidlâl işe karışmadan, büsbütün ayrı bir şekilde,

gayet açık ve çabuk anlıyarak ve çok kolay anlaşarak konuşurlarsa Nataşa da kocasıyla öyle konuşuyordu. Onunla bu tarzda konuşmaya o derece alışmıştı ki Piyer'in fikirlerinin mantıki akışı, aralarında bir soğukluk bulunduğunun en yanılmaz alâmetiydi. Kocasını bir şeyi ispat etmeye, düşünerek, sükûnetle konuşmaya başladığı ve Nataşa ona uyarak aynı şeyi yaptığı zaman bunun sonu mutlaka kavgaya varacağını bilirdi.

Yalnız kaldıkları ve Nataşa açılan bahtiyar, iri gözleriyle yavaşça ona yaklaştığı, birdenbire başını hızla kavrayıp göğsüne basarak "Şimdi hep, hep benimsin! Artık gitmeyeceksin!" dediği andan beri bütün mantık kaidelerine — bir anda birbirinden büsbütün ayrı şeylerden bahsedildiği için — aykırı olan bu konuşma başlamıştı. Bir anda birçok şeylerin görüşülmesi açıkça anlaşmaya engel değildi, tersine, birbirlerini tamamiyle anladıklarının en yanılmaz bir deliliydi.

Nasıl rüyada, rüyayı idare eden histen başka her şey yanlış, mânasız, birbirini tutmaz şeylerse, onun gibi, bütün akıl ve mantık kanunlarına aykırı olan bu görüşmede de rabitalı, açık olan sözler değil, ancak bu sözleri idare eden duyuydu.

Nataşa, Piyer'e kardeşinin yaşayış tarzını anlattı, onsuz (kocasız) kendisinin yaşamadığını, sadece ıstırap çektiğini, Mari'yi daha çok sevdiğini, onun her hususta kendisinden daha iyi olduğunu söyledi. Bunu söylerken Nataşa, Mariya'yı kendisinden üstün gördüğünü samimi olarak kabul ediyordu; bununla beraber, yine de kendisini Mariya'dan ve bütün diğer kadınlardan üstün tutmasını ve şimdi, bilhassa Petersburg'da birçok kadınlar gördükten sonra bunu kendisine bir defa daha tekrar etmesini Piyer'den istiyordu.

Piyer, Nataşa'nın sözlerine cevap vererek, Petersburg'da bayanlarla suvarelerde, ziyafetlerde bulunmanın kendisi için ne tahammül edilmez bir şey olduğunu ona anlattı:

— Bayanlarla konuşmasını büsbütün unutmuşum, dedi, bayağı can sıkıcı geliyor. Hem ben o kadar meşgledim ki.

Nataşa dikkatle onu süzerek devam etti:

— Mari ne kadar iyi bir insan! dedi. Çocukları anlamasını nasıl biliyor. Sanki onların yalnız ruhunu görüyor. Dün, meselâ, Mitenska hırçınlaşmaya başlamıştı...

Piyer sözünü kesti:

— Babasına ne kadar benziyor.

Nataşa, Mitenka'nın Nikolay'a benzediği yolundaki bu mü-taleayı Piyer'in niçin ileri sürdüğünü anladı: kayınbiraderiyle arala-rında geçen münakaşayı hatırlamak hoşuna gitmiyordu, bu hususta Nataşa'nın fikrini öğrenmek istiyordu:

— Nikolay'ın öyle bir za'fı var ki, herkesin kabul etmediği bir şeyi asla kabul etmez. Ama anlıyorum, sen bilhassa *ouvrir une carrière*¹'e kıymet veriyorsun, diyerek Piyer'in bir sözünü tekrarladı.

Piyer:

— Hayır, asıl mesele, dedi, Nikolay için fikirler, düşünceler bir eğlence, âdeta boş vakit geçirmek için. İşte bir kütüphane ku-ruyor ve satın alınan kitapları, Sismondi'yi, Rousseau'yu veya Montesquieu'yu okumadan yeni kitap satın almamak gibi bir kaide koyuyor, — diye gülümsüyerek ilâve etti. — Bilirsin, ben onu ne kadar... Sözlerinin tonunu hafifletmeye başlamıştı; fakat Nataşa söylemek istediği şeyin lüzumsuz olduğunu haliyle anlatarak sözünü kesti.

— Fikirler onun için eğlencedir, diyorsun ya...

— Evet benim için de geri kalan her şey eğlence. Petersburg'da her şeyi hep rüyada görür gibi gördüm. Beni bir fikir meşgul etti mi geri kalan her şey eğlencedir.

Nataşa:

— Ah, çocuklarla nasıl karşılaştığını göremedim, ne yazık, dedi. En çok hangisi sevindi? Herhalde Liza, değil mi?

Piyer:

— Evet, — dedi ve kendisini meşgul eden konuya devam etti. — Nikolay, biz düşünmemeliyiz, diyor. Bu benim elimden gelmez. Bensiz (bunu sana söyleyebilirim) bütün işlerin bozuldu-ğunu, herkesin bir tarafa çektiğini Petersburg'da hissettim. Ama hepsini birleştirmeye muvaffak oldum; bunun içindir ki fikirlerim böyle sade ve açık. Falan veya filâna karşı durmalıyız, demiyorum ki ben. Aldanabiliriz. Ben diyorum ki: iyiliği sevenlerle elele veriniz; faal fazilet tek bayrağınız olsun. Prens Sergey iyi insan, akıllı da.

Piyer'in fikirleri büyük fikirler olduğuna Nataşa şüphe etmi-yordu, fakat bir şey onu şaşırtıyordu. Bu da onun kendi kocası ol-

¹ Mevki yapmaya.

masıydı. “Dernek için bu kadar önemli ve lüzumlu bir insan aynı zamanda benim kocam demek ha. Bu neden böyle oldu?” Bu şüphesini ona açmak istiyordu. “Onun gerçekten böyle herkesten akıllı olup olmadığına hüküm verebilecek kimdir, kimlerdir”, diye kendi kendine sordu ve Piyer’in çok saygı beslediği kimseleri zihninden geçirdi. Onun anlattıklarından çıkardığına göre bütün insanlar içinde Platon Karatayef kadar saygı beslediği kimse yoktu:

— Biliyor musun, ne düşünüyorum? dedi: Platon Karatayefi. O nasıl? Senin fikrini doğru bulur muydu şimdi?

Piyer bu suale hiç şaşmadı. Karısının zihninden geçenleri anlamıştı:

— Platon Karatayef mi? — dedi. Anlaşılan Karatayef’in bu mesele hakkında ne düşüneceğini samimî şekilde tasavvur etmeye çalışarak düşünmeye başladı. — Anlamazdı, ama belki doğru bulurdu.

Nataşa birdenbire:

— Seni müthiş seviyorum! dedi. Müthiş, müthiş!

Piyer biraz düşünerek:

— Hayır, doğru bulmazdı, dedi. Onun doğru bulacağı şey bizim aile hayatımız. Her şeyde güzellik, bahtiyarlık, sükûnet görmeyi o kadar isterdi ki, ona kendimizi göğsüm kabarak gösterirdim. Bak sen ayrılıktan şikâyet ediyorsun. Ama bu ayrılıktan sonra sana karşı ne derin bir sevgi duyduğuma inanmazsın...

— Sonra bak... diye Nataşa söze başlamıştı.

— Hayır, değil. Sana karşı sevgim hiç eksilmedi. Daha çok sevmek de imkânsız; ama bu bilhassa... Şey, evet... sözünü bitirmedim, çünkü karşılaşan bakışları sözün gerisini tamamladı.

Nataşa birdenbire:

— Ne saçma şey, dedi, bal ayından bahsedilir ve ilk zamanların en mesut anlar olduğu söylenir. Tersine, en iyi zamanlarımız şimdi. Yalnız, sen gitmezsen. Nasıl kavga etmiştik, hatırlarsın. Hep kabahat benim. Hep ben. Niçin kavga etmiştik, hatırlamıyorum bile.

Piyer gülümsiyerek:

— Hep aynı şeyden, dedi, kıskan...

Nataşa:

— Söyleme, tahammül edemiyorum, diye bağırdı. Gözlerinde

soğuk, kinli bir parıltı ışıldadı; bir müddet sustuktan sonra ilâve etti:

— Onu gördün mü?

— Hayır, görsem de tanımazdım.

Sustular:

— Ah, biliyor musun? Çalışma odasında konuştuğun zaman sana bakıyordum. — diye Nataşa, görünüşe göre toplanan bulutu dağıtmaya çalışarak söze başladı. — Bir elmanın iki yarısı gibi onunla, oğlanla (oğluna böyle derdi) birbirinize benziyorsunuz. Ah, yanına gitmek zamanı geldi... Vakit... Yazık ki ayrılacağım.

Birkaç saniye sustular. Sonra birdenbire o anda birbirlerine doğru döndüler, bir şeyler konuşmaya başladılar. Piyer memnun, neşeli bir eda ile; Nataşa yavaş, mesut bir gülümsemeyle başlamıştı. Karşılaşarak ikisi birden durup birbirlerine yol verdiler:

— Hayı, ne var? Söyle, söyle.

— Yok, sen söyle; ben öyle iş olsun diye, dedi Nataşa.

Piyer başladığı söze devam etti. Petersburg'daki başarılarını memnun bir eda ile anlatıyordu. O anda bütün Rus topluluğuna ve bütün dünyaya yeni bir istikamet vermeye çağrıldığını sanıyordu:

— Yalnız şunu söylemek istiyordum ki, sonuçları büyük olan bütün fikirler daima basittir. Benim fikirlerimin bütün ruhu şurada ki, eğer kötü insanlar birbirlerine bağlıysalar ve nasıl bir kuvvet teşkil ediyorlarsa, o halde namuslu insanların da aynı şeyi yapmaları lâzım. Ne kadar basit.

— Evet.

— Ya sen ne söylemek istiyordun?

— Ben öyle, iş olsun diye.

— Hayır, bir şey var.

Nataşa, yüzü daha ışıktı bir gülümsemeyle parıldıyarak:

— Hiç canım, ehemmiyetsiz, dedi; ben yalnız Petya hakkında söylemek istiyordum: bugün dadı yaklaşıp benden onu almak istedi, çocuk güldü, gözlerini kırıştırdı, bana yapıştı, gizlendiğini sandı herhalde. Aman ne sevimli şey. İşte bağıyor. Hadi Allaha ısmarladık! odadan çıktı.

Bu sırada aşağıda, Nikolinka Bolkonski'nin daîresinde yatak

odasında her zamanki gibi yine kandil yanıyordu (oğlan karanlıkta korkardı, bu kötü huyundan onu vazgeçirememişlerdi). Dessales sırtını dört yastığa dayamış, başı yüksekte uyumaktaydı; Romalı burnunu andıran burnundan muntazam horultular çıkarıyordu. Daha yeni uyanmış olan Nikolinka soğuk bir ter dökerek yatağında oturuyor, genişçe açılmış gözlerle ileriye doğru bakıyordu. Korkunç bir rüyadan uyanmıştı. Rüyada kendisini ve Piyer'i, Plutarkhos'un kitabındaki resimler gibi, miğferli görüyordu. Piyer amca ile beraber muazzam bir ordunun önünde gidiyorlardı. Bu ordu, Dessales'in *le fil de vierge*¹ dediği sonbaharda uçan örümcek ağları gibi havayı dolduran beyaz eğri çizgilerden teşekkül ediyordu. İlerde bu ipliklere benzer, yalnız biraz daha sık, şan ve şeref vardı. Onlar — o ve Piyer — hedefe gittikçe daha çok yaklaşarak hafifçe ve neşeyle süzülmekteydiler. Ansızın, onları yürüten iplikler gevsemeye, birbirine dolaşmaya başladı; durumları güçleşti. Nikolay İliç amca tehdidedici ve sert bir tavırla önlerine dikildi.

Kırık mumla tüy kalemi göstererek:

— Bunu siz mi yaptınız? dedi. Sizi severim, fakat Arakçeyef bana emir verdi, ilk olarak kim ilerlerse öldüreceğim. Nikolinka Piyer'e baktı; fakat Piyer artık orada yoktu. Piyer, babası prens Andrey olmuştu; babasının şekli, biçimi yoktu, ama kendisi vardı; onu görünce Nikolinka sevgisinin zayıfladığını hissetti: kendini takatsiz, kemiksiz, mayi halinde hissediyordu. Babası onu okşuyor, teselli ediyordu. Fakat Nikolay İliç amca gittikçe onlara yaklaşıyordu. Nikolinka korku içinde uyandı.

“Babam, — diye düşündü, — babam (evde ona benziyen iki portresi bulunduğu halde Nikolinka prens Andrey'i hiçbir zaman insan şeklinde tasavvur etmezdi), babam yanımdaydı, beni okşadı. Beğendi beni, Piyer amcayı da beğendi. Her ne söylerse yapacağım. *Mucius Scévola* elini yaktı. Niçin benim hayatımda da aynı şey olmasın? Biliyorum, onlar benim okumamı istiyorlar. Ben de okuyacağım. Fakat bir gün bitireceğim; o zaman işe başlayacağım. Tanrıdan bir dileğim var: Plutarkhos'un adamlarında olan bende olsun; ben de onların yaptığını yapacağım, daha iyisini yapacağım. Beni herkes bilecek, sevecek; herkes bana hayran kalacak”. Ve birdenbire boğazının hıçkırıklarla tıkandığını hissetti, ağlamaya başladı.

¹ Meryem iplikleri.

Dessales'in sesi duyuldu:

— *Etes-vous indisposé'?*

— *Non*², diye Nikolinka cevap verdi ve başını yastığa koydu.

Dessales'i düşünerek içinden: "O, temiz yürekli, iyi bir insan, onu severim, dedi. Ya Piyer amca! Ah, ne harkulâde adam! Babam! Babam! Evet, onu bile memnun edecek şeyi yapacağım..."

¹ Rahatsız mısınız?

² Hayır...

İKİNCİ KISIM

I

Tarihin konusu milletlerin ve insanlığın hayatıdır. Yalnız insanlığın değil, bir tek milletin hayatını sözle doğrudan doğruya kavramak, kucaklamak ve yazmak imkânsızdır.

Eski tarihçiler milletlerin kavranmaz görünen hayatını yazmak, kavramak için, çoğu zaman, basit bir usul kullanırlardı. Halkı idare eden tek kişilerin faaliyetlerini ele alırlardı; bu faaliyet onlar için bütün milletin faaliyeti demektir.

Tek kişilerin, milletleri ne suretle kendi iradelerine göre hareket etmeye zorladıkları ve bu kişilerin iradelerini kimin idare ettiği sorulduğu zaman tarihçiler; ilk suale, milletleri bir tek seçkin adamın iradesine tâbi kılan bir Tanrı iradesi kabul etmekle, diğer suale de, seçkinin bu iradesini, tâyin edilen hedefe yönelten bu Tanrıyı tanımakla cevap verirlerdi.

Bu suretle bu meseleler, Tanrının insanlık işlerine doğrudan doğruya karıştığı inancıyla halledilirdi.

Yeni tarih ilmi nazariyesi bu iki tezin ikisini de reddediyor.

Eskilerin Tanrıya itaata, milletlerin götürüldüğü belli hedefe inançlarını reddettikten sonra yeni ilim, iktidarın tezahürlerini değil, doğuş sebeplerini inceliyecek sanılırdı. Fakat o bunu yapmadı. Nazariyede eski tarihçilerin görüşlerini reddettiği halde tatbikatta onun izini takibediyor.

Yeni tarih, Tanrısal iktidara sahip ve doğrudan doğruya Tanrının iradesiyle idare olunan insanların yerine, ya olağanüstü, insanüstü kabiliyetlere sahip kahramanlar, yahut kitleleri idare eden, hükümdardan gazeteciye kadar en çeşitli sıfatlarda basbayağı insanları getirdi. Eskilere insanlığın hareketlerine hedef diye görünen Yahudi, Yunan, Roma halklarının Tanrıya yaraşır eski hedefleri yerine, yeni tarih kendine Fransız, Alman İngiliz halklarının ve

çok mücerret bir genelleme ile, eski kıtanın kuzey batısında küçük bir köşeyi işgal eden milletlerin temsil ettiği bütün insanlık medeniyetinin hayrına bir hedef çizdi.

Yeni tarih eski inançları reddetti, ama yerlerine yenilerini koymadı; durumun mantığı, hükümdarların Tanrısal kudretini ve eskilerin inandıkları kaderi sözde reddeden tarihçileri başka yoldan aynı noktaya getirdi: 1) Milletlerin tek kişiler tarafından idare edildiğini, 2) Milletlerin ve insanlığın tuttuğu belli bir hedef mevcut olduğunu onlara kabul ettirdi.

Gibbon'dan Buckle'e kadar en yeni tarihçilerin bütün eserlerinde, aralarındaki zaruri ayrılığa ve görüşlerindeki zaruri yeniliğe rağmen, bu iki kaçınılmaz eski prensip esas teşkil eder.

Evvelâ, tarihçi, kendi fikrinde, insanlığı idare etmiş olan tek kişilerin faaliyetlerini ele alır: bir tarihçi ancak hükümdarları, başbuğları böylesi sayar; diğeri — hükümdarlardan başka — hatipleri, bilginleri, ıslahatçıları, filozofları, şairleri de bunlara katar. İkincisi, tarihçi insanlığın götürüldüğü hedefi bilir: birisi için bu hedef Roma, İspanya, Fransa devletlerinin büyüklüğü; öbürü için hürriyet, eşitlik, dünyanın Avrupa denen küçük bir köşesinin belli medeniyet tarzıdır.

1789 yılında Paris'te bir ayaklanma oluyor; bu ayaklanma büyüyor, taşıyor ve milletlerin batıdan doğuya hareketi şeklini alıyor. Bu hareket birkaç defa doğuya yöneliyor, doğudan batıya doğru bir karşı hareketle çarpışıyor; 1812 yılında son haddine, Moskova'ya ulaşıyor; sonra fevkalâde bir tenazurla doğudan batıya — tıpkı ilk harekette olduğu gibi, Orta Avrupa halklarını arkasından sürükliyerek — bir karşı hareket başlıyor. Karşı hareket ilk hareketin çıkış noktasına, Paris'e varıyor ve sükûnet buluyor.

Bu yirmi yıllık devre içinde geniş topraklar ekilmemiş kalıyor; evler yanıyor; ticaret istikametini değiştiriyor; milyonlarca insan yoksullaşıyor, zenginleşiyor, göç ediyor; soydaş sevgisi kanununa inanan milyonlarca Hristiyan birbirini öldürüyor.

Bütün bunların mânası nedir? bunlar neden oldu? Bu insanlara evleri yakıtıran, birbirlerini öldürten nedir? Bu olayların sebepleri nelerdi? İnsanları bu şekilde hareket etmeye hangi kuvvet zorladı? İşte insanın, tarihî eserlerle, geçmiş hareket devrine ait hikâyelerle karşılaşınca önüne çıkan gelişigüzel, basit, tabii meseleler.

Bu meseleleri çözmek için, gayesi milletleri ve insanlığı kendi kendilerine tanıtmak olan tarih ilmine başvuruyoruz.

Tarih eski görüşte dursaydı şöyle derdi: Tanrı, kullarını mü-kâfatlandırmak veya cezalandırmak için Napolyon'a iktidar vermiş, kendi Tanrısal gayelerine ulaşmak için onun iradesini idare etmiştir. Cevap tam ve açık olurdu. Napolyon'un Tanrısal rolüne inanmak veya inanmamak mümkündü; ama ona inananlar için, bütün bu devrin tarihi içinde her şey anlaşılır, hiçbir tenakuz mevcut olamazdı.

Fakat yeni tarih ilmi bu şekilde cevap veremez. İlim eskilerin insanlık işlerine Tanrının doğrudan doğruya karışması yolundaki görüşünü tanımıyor; bunun için onun başka cevaplar vermesi lâzım gelir.

Yeni tarih ilmi bu suallere cevap verirken şöyle diyor: bu hareketin ne olduğunu, neden ilerigeldiğini, bu olayları hangi kuvvetin doğurduğunu bilmek mi istiyorsunuz? Dinleyin:

"XIV üncü Louis çok gururlu, kendine güvenen bir adamdı; şöyle metresleri, böyle nazırları vardı; Fransa'yı fena idare ediyordu. Louis'nin mirasçıları da zayıf insanlardı, onlar da Fransa'yı fena idare ettiler. Onların da şöyle gözdeleleri, böyle metresleri vardı. Sonra, bu sıralarda bazı kimseler kitaplar yazdılar. XVII nci yüz yıl sonunda Paris'te iki düzine kadar insan toplandı, bunlar bütün insanların eşit ve hür olduğunu söylemeye başladılar. Bu yüzden bütün Fransa'da insanlar birbirlerini doğramaya, boğazlamaya başladı. Bu adamlar kıralı ve daha birçok kimseleri öldürdüler. Bu sıralarda Fransada bir dâhi vardı: Napolyon. O her yerde herkesi yendi, yani birçok insanları öldürdü; çünkü büyük bir deha sahibi idi. Neden bilinmez, Afrikalıları öldürmeye gitti; onları o kadar iyi öldürdü ki, o kadar kurnaz ve zekiymi ki Fransa'ya dönünce herkesin kendisine boyun eğmesini emretti. Ve herkes ona boyun eğdi. İmparator olunca tekrar halkı öldürmek için İtalya'ya, Avustuya'ya, Prusya'ya gitti. Oralarda birçok insanlar öldürdü. Rusya'da ise imparator Aleksandr vardı ki, Avrupa'da düzeni yeniden kurmak istiyordu, onun için Napolyon'la savaştı. Fakat 1807 de birdenbire onunla dost oldu, 1811 de yine bozuştular, yine birçok insanları öldürmeye başladılar. Napolyon 600 bin kişi ile Rusya üzerine yürüdü ve Moskova'yı zaptetti; sonra ansızın Moskova'dan kaçtı,

o zaman imparator Aleksandr, Stein ve başkalarının öğütlerinden faydalanarak Avrupa'nın huzurunu bozan adama karşı silâha sarılmak için Avrupa'yı birleştirdi. Napolyon'un bütün müttefikleri birdenbire düşmanı oldular ve bütün bu halk yeni kuvvetler toplamış olan Napolyon'un üzerine yürüdüler. Müttefikler Napolyon'u yendiler, Paris'e girdiler, Napolyon'u tahttan vazgeçmeye mecbur ettiler; beş yıl önce ve bir yıl sonra herkes kendisini kanun dışı bir haydut saydığı halde onu imparator unvanından mahrum etmeden ve ona türlü saygıyı göstererek Elbe adasına gönderdiler. Fransızların da, müttefiklerin de o zamana kadar alay ettikleri XVIII inci Louis saltanat sürmeye başladı. Napolyon ise eski muhafızlarının önünde göz yaşı dökerek tahttan vazgeçti, sürgüne gitti. Sonra usta devlet adamları ve diplomatlar (bilhassa başkasından önce belli bir koltuğa oturmaya muvaffak olan, böylelikle de Fransa'nın hudutlarını genişleten Talleyrand) Viyana'da görüştüler, bu görüşmeyle de milletleri bahtiyar veya bahtsız ettiler. Bir aralık diplomatlar ve hükümdarlar az kalsın doğuşeceklerdi; yine ordularına birbirlerini öldürmeyi emretmeye hazırdılar; fakat bu sırada Napolyon bir taburla Fransa'ya geldi; ondan nefret den Fransızlar hemen ona itaat ettiler. Fakat müttefik hükümdarlar buna kızdılar, tekrar Fransızlarla harbe giriştiler. Dâhi Napolyon'u yendiler, birdenbire onu haydut ilân ederek Sainte-Hélène adasına naklettiler. Sürgün, orada kalbinde aziz tuttuğu şeylerden, sevdiği Fransa'dan uzakta, kayalar üzerinde tedricî bir ölümle öldü; büyük eserlerini gelecek nesillere bıraktı. Avrupa'da ise irtica başgösterdi; bütün hükümdarlar yeniden kendi milletlerini ezmeye başladılar".

Bunun bir alay, tarihî izahların bir karikatörü olduğunu düşünmek boşunadır. Tersine olarak, bu, hâtırat ve ayrı ayrı devletlerin özel tarihlerini yazanlardan genel tarih veya o zamanın yeni tarz *kültür* tarihini yazanlara kadar bütün tarihçilerin birbirini tutmayan ve suallere cevap vermiyen izahlarının en hafif bir ifadesidir.

Bu izahların garipliği ve gülünçlüğü yeni tarihin, hiç kimsenin kendisine sormadığı suallere cevap veren sağır bir insana benzemesinden ilerigilir.

Tarihin gayesi insanlığın ve milletlerin hareketlerini izahsa diğer bütün suallerin anlaşılması için cevabı verilmesi gereken ilk

sual şudur: milletleri harekete getiren hangi kuvvettir? Yeni tarih bu suale, ya Napolyon'un büyük bir dâhi, yahut XIV üncü Louis'nin çok gururlu bir adam olduğunu veyahut da birtakım yazarların birtakım kitaplar yazdıklarını özenerek anlatmakla cevap veriyor.

Bütün bunlar çok mümkündür; insanlık da bunu kabul etmeye hazırdır; fakat onun sorduğu bu değil. Eğer biz, kendi kendine dayanan ve her zaman aynı olan, kullarını Napolyon'lar, Louis'ler, yazırlar vasıtasıyla idare eden tanrısal bir kuvvet kabul etseydik bu enteresan olabilirdi; fakat böyle bir kuvvet kabul etmiyoruz, onun için, Napolyon'lardan, Louis'lerden, yazarlardan bahsetmeden önce bu şahıslarla milletlerin hareketleri arasında mevcut bağı göstermek lâzımdır.

Tanrısal kudret yerine başka bir kuvvet geçmişse bu yeni kuvvetin ne olduğunu izah etmek lâzım, çünkü tarihin mânası işte bu kuvvetten ibarettir.

Tarih sanki bu kuvvetin şüphe götürmez, herkesçe bilinen bir şey olduğunu farz eder. Fakat, bu yeni kuvveti bilinen bir şey diye kabul etmek arzusuna rağmen, çok tarihî eserler okuyan bir kimse, bizzat tarihçilerin de başka başka anladıkları bu yeni kuvvetin herkesçe tamamıyla bilinen bir şey olduğundan istemiyerek şüphe eder.

II

Milletleri harekete getiren hangi kuvvettir?

Özel biyografik tarih ve özel millî tarih yazarları bu kuvveti kahramanlara, büyük adamlara has bir iktidar diye anlıyorlar. Onlara göre, hâdiseler ancak Napolyon'ların, Aleksandr'ların veya umumiyetle özel tarihçinin, hayatlarını yazdığı kimselerin iradesiyle meydana gelirler. Bu çeşit tarihçilerin, hâdiseleri yürüten kuvvete dair sorulan suale verdikleri cevaplar tatmin edicidir, ama ancak her vaka için bir tarihçi olursa tatmin edicidir. Fakat milliyetleri ve görüşleri ayrı ayrı olan tarihçiler aynı hâdiseyi izaha kalkınca verdikleri cevaplar bütün mânasını hemen kaybediyor, çünkü her biri bu kuvveti yalnız başka başka değil, çoğu zaman da birbirine tamamıyla zıt bir şekilde anlıyor. Bir tarihçi hâdiseye Napolyon'un iktidarı sebeb olduğunu ileri sürer; başka biri bunu Aleksandr'ın

iktidarına hamleder; bir üçüncüsü bir üçüncü şahsın iktidarından bahseder. Bundan başka, bu çeşit tarihçiler, aynı şahsın iktidarına esas olan kuvvetin izahında bile birbirlerine aykırı hüküm yürütürler. Bonapartist Thiers, Napolyon'un iktidarının onun faziletine, dehasına; cumhuriyetçi Lanfrey dalavereciliğine, halkı aldatmasına dayandığını söyler. Böylece bu çeşit tarihçiler birbirlerinin tezlerini karşılıklı olarak çürütmek suretiyle aynı zamanda hâdiseyi doğuran kuvvet hakkındaki telâkkiyi de yıkıyorlar; tarihin en önemli meselesine hiçbir cevap vermiyorlar.

Bütün milletlerin hayatiyle meşgul olan genel tarih yazarları hâdiseyi doğuran kuvvet hakkında özel tarihçilerin görüşlerini doğru bulmuyor gibi görünüyorlar. Bu kuvveti onlar kahramanlara, büyük adamlara has bir iktidar diye kabul etmiyor, onu ayrı ayrı istikametlere yöneltilmiş birçok kuvvetlerin muhassalası sayıyorlar. Genel tarihçi, bir harbi veya bir istilâyı yazarken hâdisenin sebebini bir şahsın iktidarında değil, hâdisе ile ilgili birçok şahısların birbirleri üzerindeki karşılıklı tesirlerinde arar.

Bu görüşe göre, birçok kuvvetlerin mahsulü olan tarihî şahsiyetlerin iktidarı, hâdiseyi kendiliğinden doğuran bir kuvvet olarak ele alınamaz gibidir. Bununla beraber genel tarih yazarları, çoğu zaman, iktidar kavramını, yine hâdiseyi kendiliğinden doğuran ve ona sebep teşkil eden bir kuvvet olarak kullanırlar. Onların anlattığına göre kâh tarihî şahsiyet kendi devrinin, onun iktidarı ise ancak çeşitli kuvvetlerin mahsulüdür; kâh onun iktidarı hâdiseyi doğuran kuvvettir. Meselâ Gervinus, Schlosser¹ ve başkaları, kâh Napolyon'un inkılâbın, 1789 yılı fikirlerinin falan eseri olduğunu ileri sürerler, kâh açıktan açığa, 1812 seferinin ve hoşlarına gitmiyen olayların sadece Napolyon'un şerre yöneltilmiş iradesinin eseri olduğunu 1789 fikirlerinin Napolyon'un istibdadı yüzünden gelişemediğini söylerler. İnkılâp fikirleri, genel ruh haleti Napolyon'u yarattı. Napolyon'un iktidarı ise inkılâp fikirlerini ve genel ruh haletini boğdu.

Bu garip tezat tesadüfi değildir. Buna yalnız her adımda raslanmıyor, genel tarih yazarlarının bütün izahları, bunun gibi bir sıra tezattan meydana gelmiştir. Bu tezat, genel tarih yazarlarının tahlil yoluna girip de yarı yolda kalmalarından ileri geliyor.

¹ XIX.uncu yüzyılda yaşamış iki Alman tarihçisi.

Terkip edici kuvvetlerin muayyen bir mürekkip veya muhassala vermesi için terkip edici kuvvetler yekûnunun mürekkiye eşit olması lâzımdır. Bu şart genel tarih yazarlarınca hiçbir zaman gözetilmez, bundan dolayı onlar, muhassala yerini tutan kuvveti izah etmek için, kâfi gelmiyen terkip edici kuvvetlerden başka mürekkip tesiri yapan henüz izah edilmemiş bir kuvvet kabul etmek zorundadırlar.

Özel tarih yazarı 1813 seferini yahut Burbonların yeniden tahta geçişini anlatırken açıkça bu vakaların Aleksandr'ın iradesiyle olduğunu söyler. Fakat genel tarih yazarı Gervinus, özel tarih yazarının bu görünüşü reddederek 1813 seferinin ve Bourbon'ların yeniden tahta geçişinin Aleksandr'ın iradesinden başka Stein, Metternich, Mme Staël, Talleyrand, Fichte, Chateaubriand vesairenin faaliyetleri gibi sebepleri olduğunu ispat etmeye çalışıyor. Tarihçi, belbelli, Aleksandr'ın iktidarını unsurlarına yani Talleyrand'a, Chateaubriand'a ve başkalarına ayırmıştır; bu mürekkiplerin yekûnu yani Chateaubriand'ın, Talleyrand'ın, Mme Staël'in ve başkalarının tesiri, belbelli ki, bütün muhassalaya yani milyonlarca Fransızın Bourbon'lara boyun eğmesi olayına eşit değildir. Chateaubriand, Mme Staël ve sair kimselerin birbirlerine söyledikleri bu veya şu sözler, milyonların boyun eğmesi sebebini izah etmez, ancak bunların birbirleriyle olan münasebetlerini gösterir. Onun için bu mürekkiplerden milyonların boyun eğmesi ne suretle çıktığını, yani bir A ya eşit mürekkiplerin bin A ya eşit bir muhassala verdiğini izah için kuvvetlerin sonucu diye kabul etmek suretiyle tarihçinin inkâr ettiği bu iktidar gücünü yine kabul etmesi, yani mürekkip tesiri yapan, izah edilmez bir kuvvet tanınması lâzımdır. Genel tarih yazarlarının yaptığı budur. Bu yüzden de yalnız özel tarih yazarlarıyla değil, kendi kendileriyle de tenakuz halindedirler.

Köylüler, yağmurun sebepleri hakkında açık bir fikirleri olmadan, yağmur veya iyi hava istediklerine göre: rüzgâr bulutları dağıttı yahut rüzgâr bulutları topladı, derler. Genel tarih yazarları da tıpkı bunun gibi: bazan canları isteyince ve nazariyelerine uygun düşünce, iktidar hâdiselerin sonucudur, derler; bazan da başka şey ispat etmek gerekince, iktidarın hâdiseleri doğurduğunu söylerler.

Kültür tarihçisi adı verilen üçüncü bir kısım tarihçiler, bazan yazarları, bayanları, hâdiseleri doğuran sebepler diye kabul eden genel tarih yazarlarının açtıkları çığını takibederek bu kuvveti büs-

bütün daha başka türlü anlıyorlar. Onlar bunu kültür denilen şeyde, fikir faaliyetinde görüyorlar.

Kültür tarihçileri kendi ilk atalarına, genel tarih yazarlarına tamamiyle sadıktır, çünkü eğer tarihî olaylar bazı insanların birbirlerine karşı bu veya şu şekilde davranmalarıyla izah edilebiliyorsa, o halde ne diye falan ve filân kimselerin falan veya filân kitapları yazmış olmalarıyla izah edilmesinler? Bu tarihçiler, her canlı olayla beraber giden sayısız alâmetlerden fikir faaliyeti alâmetini seçiyor ve bu alâmetin bir sebep olduğunu söylüyorlar. Fakat hâdisenin sebebi fikir faaliyeti olduğunu ispat etmek yolunda sarfettikleri bütün gayretlere rağmen, fikir faaliyetleriyle halkların hareketi arasında müşterek bir şey bulunduğu ancak büyük bir müsamahayla kabul edilebilir; fakat artık fikir faaliyetinin insanların hareketlerini idare ettiği hiçbir surette kabul edilemez, çünkü Fransız inkılâbının insan eşitliği öğüdünden çıkan müthiş katliamları, sevgi öğüdünden çıkan zalimce harbler ve idamlar bu faraziyeyle aykırıdır.

Fakat, bu tarihleri dolduran bütün ince mülâhazaların doğru olduğu, milletlerin *fikir* denilen belirsiz bir kuvvet tarafından idare edildiği kabul edilse bile tarihin asıl meselesi yine cevapsız kalıyor; yahut hükümdarların iktidarına, danışmanların ve diğer şahısların genel tarih yazarlarınca ileri sürülen nüfuzuna, kitlelerle bağı izah edilmek gereken yeni bir *fikir* kuvveti daha katılıyor. Hâdisenin Napolyon iktidara sahip olduğu için çıktığı iddiasını anlamak mümkündür; Napolyon'un başka tesirlerle beraber hâdisenin sebebi olduğu da biraz müsamaha ile kabul edilebilir; fakat *Contrat social* kitabı ne yaptı ve nasıl yaptı ki Fransızlar birbirlerini bağazladılar? İşte bunu, bu yeni kuvvetin hâdisi ile olan nedenlik bağı izah edilmeden anlamak imkâsızdır.

Aynı zamanda yaşayan bütün insanlar arasında bir bağ olduğunda şüphe yoktur; onun için insanların fikrî faaliyetleriyle tarihî hareketleri arasında — tıpkı insanlık hareketiyle ticaret, zanaat-kârlık, bahçıvanlık ve istediğiniz her şey arasında olduğu gibi — bir bağ bulmak mümkündür. Fakat insanların fikir faaliyetlerinin neden kültür tarihçilerince bütün tarihî hareketin sebebi veya ifadesi sanıldığını anlamak güçtür. Tarihçilerin bu hükmü ancak şu şekilde izah edilebilir: 1) Tarih bilginler tarafından yazılır; onun için,

kendi faaliyetlerinin bütün insanlığın hareketlerine temel olduğunu düşünmek onlar için tabii ve hoş bir şeydir, nasıl ki tüccarlar, çiftçiler, askerler için de (ancak bu, tüccarlar, askerler tarih yazmadıkları için söylenmez) bu böyledir, 2) Mânavi faaliyet, öğretim, medeniyet, kültür, fikir, bütün bunlar vuzuhsuz ve belirsiz şeylerdir ki, gölgelerine sığınarak mânaları daha az açık olan, bunun için de her türlü nazariyeye kolaylıkla uyan kelimeler kullanmak oldukça elverişlidir.

Fakat bu çeşit tarihlerin zati değerini bir tarafa bırakalım (belki bunlar herhangi bir kimse için veya herhangi bir şey için lüzumludurlar), yavaş yavaş bütün genel tarihlerin yerini anlamaya başlayan kültür tarihlerinin önemli olan tarafları, türlü felsefi, dinî, siyasi akideleri hâdiselerin sebebi olarak ele alırlarken, meselâ 1812 seferi gibi, gerçek tarihî bir olayı izah etmeleri gerektiği zaman daima, bunun Napolyon'un iradesi eseri olduğunu söyliyerek istemeksizin onu bir iktidar sonucu diye tarif etmeleridir. Bu suretle kültür tarihçileri istemiyerek kendi kendileriyle tezada düşüyor, buldukları bu yeni kuvvetin tarihî hâdiseleri izah etmediğini, tarihi anlamının biricik vasıtası kendilerinin güya tanımadıkları bu iktidar olduğunu ileri sürüyorlar.

III

Lokomotif gidiyor. Nasıl hareket ediyor, diye sorulur. Köylü onu şeytanın yürüttüğünü söyler. Başka birisi, tekerlekleri hareket ettiği için yürüdüğünü iddia eder. Bir üçüncüsü, hareket sebebinin rüzgârla savrulan duman olduğunu ileri sürer.

Köylünün iddiası çürütülmez: onu çürütmek için şeytan diye bir şey olmadığını birisinin ona ispat etmesi veya lokomotif şeytanın değil, Almanın yürüttüğünü başka bir köylünün ona izah etmesi lâzım. Ancak o zaman her ikisi de haklı olmadıklarını tezatlar içinde göreceklerdir. Fakat sebebin tekerleklerin hareketi olduğunu söyleyen kendi kendini çürütüyor, zira tahlil yoluna girince çok daha ileri gitmesi gerekecektir: tekerleklerin hareketi sebebinin izah etmesi lâzım. Lokomotifin hareket etmesinin sonuncu sebebine, buhar kazanındaki sıkışmış buhara gelinceye kadar da sebepleri araştırmadan vazgeçmeye hakkı olmayacaktır. Lokomotifin hareketini

rüzgârın geriye savurduğu dumanla izah eden de ihtimal şöyle yapmıştır: tekerlekler hakkındaki izahın sebebi vermediğini görerek ilk rasladığı alâmeti almış, kendi tarafından onu sebep olarak ileri sürmüştür.

Lokomotifin hareketini izah edebilecek tek kavram bu harekete eşit bir kuvvet kavramıdır.

Milletlerin hareketini izah edebilecek tek kavram bu harekete eşit bir kuvvet kavramıdır.

Milletlerin hareketini izaha yarıyabilecek tek kavram onların genel hareketine eşit bir kuvvet kavramıdır.

Bununla beraber bu kavram ayrı ayrı tarihçiler tarafından başka başka, bu harekete hiç de eşit olmıyan bir kuvvet olarak anlaşılmaktadır. Bazıları onda, köylünün lokomotifte şeytanı gördüğü gibi, doğrudan doğruya kahramanlara has bir kuvvet; bazıları da tekerleklerin hareketi gibi, başka birtakım kuvvetlerden üremiş bir kuvvet, diğer bir kısmı ise savrulan dumanlar gibi mânevi olan bir tesir görmektedirler.

Tek kişilerin tarihi, — hâdiseye iştirak eden *bütün*, istisnasız *bütün* insanların tarihi değil de yalnız César'ların, Aleksandr'ların yahut Luther'lerin, Voltaire'lerin tarihi, — yazıldığı müddetçe bu tek kişilere, başka insanların faaliyetlerini bir hedefe yöneltmeye zorlayan kuvvetler izafe etmemiye imkân yoktur. Tarihçilerin bildiği böyle bir tek kavram iktidardadır.

Bu kavram tarih materyelini bugünkü izah edilmiş şekliyle kavramaya yarıyan biricik tutamaktır; tarih materyelini başka türlü kullanmasını bilmeyip de bu tutamağı, Burckle'un yaptığı gibi, koparacak olan kimse ancak ondan faydalanmak için son imkândan kendisini mahrum etmiş olur. Tarihi olayları izah için iktidar kavramının zaruriliğini en iyi genel tarih yazarlarının kendileri ve iktidar kavramını sözde reddeden, zaruri olarak da her adımda onu kullanan kültür tarihçileri ispat etmektedir.

Tarih ilmi şimdiye kadar, insanlığı ilgilendiren meselelerde tedavül eden paraya: bakınca, sesli akçaya benzerdi. Biyografik ve özel millî tarihler banknotlara benzerler. Kimseye zarar vermeden, hattâ faydalı bir şekilde vazifelerini yaparak, ne ile garanti edildikleri sorusu ortaya çıkıncıya kadar geçebilir, tedavül edebilirler. Kahramanların iradesinin hâdiseleri ne suretle doğurduğu

bir unutulsun, Thier'lerin tarihleri enteresan, ibret verici bir mahiyet alır, ayrıca şairane de bir renge bürünürler. Fakat nasıl kâğıt paranın gerçek değerinden, kolay imal edildikleri için fazla basılmaya başlanacakları, yahut yerlerine altın isteneceği için şüphe edilmeye başlanırsa, tıpkı bunun gibi bu çeşit tarihlerin gerçek öneminden de ya pek fazla oldukları için veya birisi: Napolyon bunu nasıl bir kudretle yaptı? diye sâfça sorduğu için, yani geçer kâğıt parayı gerçek kavramın sâf altınıyla değiştirmek istediği için şüphe edilmeye başlanır.

Genel tarih yazarları ve kültür tarihçileri ise, banknotların el-verişsizliğini kabul ederek, kâğıt para yerine altının kesafetini taşımayan bir madenden sesli para yapmaya karar verecek bir adama benzerler. Para gerçekten de *sesli*, ama sadece *sesli* olacaktır. Kâğıt para, bilmeyenleri daha da aldatabilir; sesli fakat değersiz para ise kimseyi aldatamaz. Nasıl altın sadece değiş tokuş için değil, ancak iş için de kullanıldığı zaman altınsa, genel tarih yazarları da ancak tarihin asıl meselesine, iktidarın ne olduğu sualine cevap verecek kudrette oldukları zaman altın olacaklardır. Genel tarih yazarları bu suale birbirine zıt cevaplar veriyorlar; kültür tarihçileri ise onu tamamiyle bir tarafa bırakıp büsbütün başka bir şeye cevap vermektedirler. Altına benziyen kumar fişleri, ancak onları altın diye kabul etmek için aralarında anlaşılan ve altının hassalarını bilmeyen kimseler arasında kullanılabildiği gibi, genel tarih yazarları ve kültür tarihçileri de, insanlığın asıl meselelerine cevap vermiyerek, üniversitelerde ve okuyucu kitleleri içinde, kendi deyimleriyle, ciddî kitapları sevenler arasında geçer akça olan kendi birtakım gayeleri için hizmet ederler.

IV

Halkın iradesinin tanrısal ilhamla bir tek seçkine, bu seçkinin iradesinin de Tanrıya bağlı olduğu yolundaki eski görüşünden ayrılınca tarih şu iki yoldan birini seçmeden tenakussuz bir adım atamaz: ya Tanrının insanlık işlerine doğrudan doğruya karıştığı yolundaki eski inança dönecek yahut tarihî olayları doğuran iktidar denen kuvvetin mânasını açıkça izah edecektir.

Birinciye dönmek imkânsızdır: inanç yıkılmıştır; onun için, iktidarın mânasını izah etmek lâzımdır.

Napolyon asker toplamak ve harbe gitmek emrini verdi. Bu kanaate o kadar alışmışızdır, bu görüşle o derece kaynaşmışızdır ki, Napolyon'un bir söziyle 600 bin insanın niçin harbe gittiği suali bize mânasız gelir. O, iktidara sahipti, onun için, emrettiği şey yerine getirildi.

Ona iktidarı Tanrının verdiği inaniyorsak bu cevap bizim için tamamiyle tatmin edicidir. Fakat bunu kabul etmediğimiz anda, bir tek insanın diğerleri üzerindeki otoritesinin ne olduğunu hemen tâyin etmemiz lâzımdır.

Bu otorite kuvvetlinin zayıfa karşı doğrudan doğruya fizikî bir üstünlüğün otoritesi, Herakles'in kuvveti gibi fizikî bir kuvvet kullanmaya veya kullanma tehdidine dayanan bir üstünlük otoritesi olamaz; o, tarihî şahsiyetlerin kahramanlar, yani deha adı verilen özel bir ruh ve zekâ kudretine sahip insanlar olduğunu söyleyen bazı tarihçilerin sâfça sandığı gibi, mânevi kuvvet üstünlüğüne de dayanmış olamaz. Bu iktidar, mânevi kuvvet üstünlüğüne dayanmış olamaz, çünkü mezîyetleri hakkındaki kanaatler birbirini hiç tutmıyan Napolyon gibi kahraman kişileri, bir tarafa bırakalım, tarih bize gösteriyor ki milyonları idare eden XI inci Louis'ler, Metternich'ler de özel hiçbir mânavi kuvvet taşımıyorlar, tersine olarak, çoğu, idare ettikleri milyonlarca insanın hepsinden ruhça daha zayıflar.

Eğer iktidarın kaynağı iktidara sahip şahsın maddi ve mânevi vasıflarında değilse herhalde şahsın dışında, iktidara sahip kimsenin kitlelerle münasebetinde bulunmak gerektir.

Hukuk ilmi, yani iktidarın tarihî anlayışını sâf altınla değiştirmeyi vaadeden tarihin şu sarrafı da iktidarı tıpkı böyle anlıyor.

İktidar, kitlelerin kendileri tarafından seçilen zımmamlara sözlü veya zımni bir muvafakatle devrolunmuş iradelerinin yekûnudur.

Devlet ve otorite kurmak mümkünse, bunların nasıl kurulması gerektiği düşüncelerinden ibaret olan hukuk ilmi alanında bütün bunlar çok açıktır; fakat tarihe tatbik edilen bu iktidar tarifi izaha muhtaçtır.

Hukuk ilmi devlete ve iktidara, eski çağ insanların ateşe baktıkları gibi, mutlak surette mevcut bir şey diye bakar. Tarih

içinse devlet ve iktidar ancak bir olaydır, nasıl ki zamanımız fizikçileri için de ateş bir unsur değil bir olaydır.

Tarihle hukuk ilmi arasındaki bu esas görüş ayrılığından şu çıkar ki, hukuk ilmi iktidarı, kendine göre, nasıl kurmak lâzım geleceğini ve zaman dışındaki hareketsiz, değişmez bir iktidarın ne olduğunu etraflıca anlatabilir; fakat zamanla şekil değiştiren iktidarın önemi hakkındaki tarih meselelerine hiçbir cevap veremez.

İktidar idare edenlere devrolunmuş iradelerin yekûnu olduğuna göre, Pugaçef kitlelerin iradelerini mi temsil ediyor? Etmiyorsa I inci Napolyon niçin ediyor? Niçin III üncü Napolyon, Boulogne'de kendisini yakaladıkları zaman bir caniyi de sonradan onun yakaladıkları cani oldular.

Bazan iki üç kişinin iştirak ettiği saray devrimlerinde aynı kitle iradesi yeni bir şahsa geçer mi? Milletler arası münasebetlerde halk kitlelerinin iradesi kendilerini mağlubeden fatihe geçer mi? 1808 yılında Rhin birliğinin iradesi Napolyon'a geçmiş miydi? 1809 da ordumuz Fransızlarla birlikte Avusturya'ya karşı harbe girdiği zaman Rus halk kitlelerinin iradesi Napolyon'a geçmiş miydi?

Bu suallere üç şekilde cevap verilebilir:

1) Ya, kitlelerin iradesinin mutlaka her zaman, bu kitlelerin seçtikleri bu veya şu idareciye yahut idarecilere devrolunduğunu, bunun için de her yeni iktidarın doğuşuna ve devrolunmuş iktidara karşı her mücadeleye ancak gerçek iktidarı ihlâl gibi bakılmak gerektiğini kabul etmek lâzım.

2) Ya, kitlelerin iradesinin idarecilere belli, bilinen şartlarla devredildiğini kabul etmek ve iktidara karşı bütün baskıların, bütün çatışmaların, hattâ iktidarın yok edilmesinin, bu iktidar kendilerine teslim edilirken koşulan şartlara idarecilerin riayet etmemesinden ilerigeldiğini göstermek lâzım.

3) Yahut da, kitlelerin iradesinin idarecilere şartlı olarak, fakat bilinmiyen, belli olmıyan şartlarla devredildiğini, birçok iktidarların doğuşu, mücadeleleri ve düşüşlerinin sırf kitlelerin iradesinin bir kısım şahıslardan diğer bir kısmına geçmesini gerektiren meçhul şartların idarecilerce iyi veya fena yerine getirilmesinden ilerigeldiğini kabul etmek lâzımdır.

Kitlelerin idarecilerle münasebetini tarihçiler bu üç şekilde izah ediyorlar.

Bir kısım tarihçiler, yukarda bahsi geçen özel tarih yazarları ve biyografi tarihçileri saflıklarından ötürü iktidar meselesini anlamıyarak kitlelerin iradeleri yekûnunun tarihî şahsiyetlere şartsız olarak geçtiğini kabul edebilirler; onun için bu tarihçiler herhangi bir iktidarı tarif ederken mutlak ve gerçek iktidarın ancak bu olduğunu, bu gerçek iktidara aykırı bütün diğer kuvvetlerin iktidar değil, iktidara tecavüz, cebir ve şiddet sayılacağını sanıyorlar.

Tarihin ilk çağları ve sükûn devreleri için işe yarıyan bu nazariyelerini, halkların hayatındaki karışık, fırtınalı devirlere — türlü iktidarların aynı zamanda doğduğu, birbirleriyle mücadele ettiği devirlere— tatbikında şu uygunsuzluğu var ki, lejitimist tarih yazarı Convention'un, Directoire'ın ve Bonapart idaresinin ancak bir iktidara tecavüz olduğunu ileri sürecektir, cumhuriyetçi ve bonapartist ise: biri Convention'un, öbürü imparatorluğun gerçek iktidar olduğunu, geri kalan hepsinin iktidara tecavüz sayılmak gerektiğini iddia edecektir. Açıktır ki bu tarihçilerin iktidarı izahları bu tezatlarla ancak en küçük yaştaki çocukların işine yarıyabilir.

Başka çeşit tarihçiler, bu görüşün yanlışlığını kabul ederek, iktidarın, kitle iradeleri yekûnunun şartlı olarak idarecilere verilmesi üzerine kurulduğunu, tarihî şahsiyetlerin ancak, halk iradesinin zımni bir muvafakatle kendilerine emrettiği programı yerine getirmek şartıyla iktidara sahibolduklarını söyler. Fakat bu şartların neden ibaret olduğunu bu tarihçiler bize söylemezler, söyleseler de daima birbirleriyle tenakuz halindedirler.

Her tarihçi, halk hareketinin gayesi hakkındaki görüşüne göre, bu şartları Fransa veya başka bir devlet vatandaşının büyüklüğü, zenginliği, hürriyeti ve kültürü diye anlar. Fakat tarihçilerin bu şartlar üzerindeki tezatlarını bir tarafa bıraksak bile bu şartların hepsi için umumi bir program mevcut olduğunu kabul ederek görürüz ki, tarihî olaylar bu nazariye ile hemen her zaman tezat halindedirler. Eğer iktidarın şartları zenginlik, hürriyet ve halkın aydınlatılmasından ibaretse niçin XIV üncü Louis'ler ve IV üncü İvan'lar rahatça saltanat sürüyorlar da XVI ncı Louis'ler, I inci Charle'lar halk tarafından idam ediliyorlar? Bu tarihçiler bu suale, XIV üncü Louis'nin programa aykırı icraatının XVI ncı Louis'ye aksettiği yolunda cevap veriyorlar. Fakat neden bu XIV üncü ve XV inci Louis'lere aksetmedi, niçin bilhassa XVI ncı Louis'ye aksetmesi gerekti? Akset-

me müddeti nedir? — Bu suallere cevap yoktur ve olamaz. Bu nazariye ile, irade yekûnunun birkaç asır hükümdarların ve vârislerinin elinde kalmak, sonra ansızın 50 yıl müddetle Convention'a, directoire'a, Napolyon'a, Aleksandr'a, XVIII inci Louis'ye, tekrar Napolyon'a, X uncu Charles'a, Louis-Philippe'e, cumhuriyet hükûmetine, III üncü Napolyon'a geçmesi sebebi de az izah ediliyor. Bu tarihçiler, iradelerin bir şahıstan diğerine süratle geçişinin izahında, bilhassa milletlerarası münasebetlerde, fetihlerde, ittifaklarda bu olayların bir kısmının, artık iradelerin muntazam bir geçişi değil, diplomatın, hükümdarın veya parti önderinin kâh kurnazlığına, kâh yanılmasına yahut hiylesine veya za'fına bağlı bir tesadüf olduğunu ister istemez kabul edeceklerdir. Öyle ki, tarihî olayların büyük bir kısmı, iç savaşlar, inkılâplar, istilâlar bu tarihçilere artık hür iradelerin başkalarına geçmesi eseri değil, bir veya birkaç kişinin yanlış yola yöneltilmiş iradesi eseri, yani yine bir iktidara tecavüz görünür. Onun için tarihî hâdiseler bu çeşit tarihçilere de nazariyeden ayrılma gibi gelir.

Bu tarihçiler, bazı bitkilerin tohumdan iki çenekli olarak çıktığını görüp de toprakta biten her şeyin ancak iki çeneğe ayrılarak biteceğini; palmyenin, mantarın hattâ, alabildiğine dal budak saldığı ve artık iki çenekliye benzer bir tarafı kalmadığı için, meşenin nazariyeden ayrıldığını iddia eden Botanikçi'ye benzer.

Üçüncü bir kısım tarihçiler, kitlelerin iradesinin tarihî şahsiyetlere şarta bağlı olarak geçtiğini, fakat bu şartların bızce meçhul olduğunu kabul ederler. Onlar, tarihî şahsiyetlerin ancak kendilerine geçen kitle iradesini yerine getirdikleri için iktidar sahibi olduklarını söylerler.

Fakat, eğer halkları, hareket ettiren kuvvet tarihî şahsiyetlerde değil de halkların kendilerinde ise o halde bu tarihî şahsiyetlerin önemi nedir?

Bu tarihçiler, tarihî şahsiyetlerin kitlelerin iradesini ifade ettiğini, tarihî şahsiyetlerin faaliyeti kitlelerin faaliyetini temsil ettiğini söylüyorlar.

Fakat o zaman bir sual ortaya çıkıyor: tarihî şahsiyetlerin bütün faaliyeti mi, yoksa bu faaliyetin belli bir tarafı mı kitlelerin iradesini ifade ediyor? Eğer, bazılarının sandığı gibi, tarihî şahsiyetlerin bütün faaliyetleri kitlelerin iradesini ifade ediyorsa, o halde

Napolyon'ların, Katerina'ların biyografileri, bütün saray dedikodularıyla beraber, halkların hayatını ifade eder ki, bu apaçık bir saçmadır; diğer, sözde filozof-tarihçilerin de sandığı gibi, tarihî şahsiyetlerin faaliyetinin yalnız bir tarafı halkların hayatını ifade ediyorsa bu faaliyetin hangi tarafının bunu ifade ettiğini tâyin etmek için her şeyden önce halkın hayatının ne olduğunu bilmek lâzım.

Bu güçlüklerle karşılaşınca bu çeşit tarihçiler, büyük sayıda olayı içine alabilen çok vuzuhsuz, belirsiz, umumi bir tecrit yapıyor, insanlık hareketinin gayesi bu tecrit olduğunu söylüyorlar. Hemen hemen bütün tarihçilerin kabul ettiği en tabîi umumi tecritler şunlardır: hürriyet, eşitlik, aydınlık, terakki, medeniyet ve kültür. Tarihçiler herhangi bir tecridi insanlık hareketine gaye diye çizerek arkalarından en çok âbide ve eser bırakanları — hükümdarları, nazırları, kumandanları, müellifleri, ıslahatçıları, papaları, gazetecileri — belli tecride yardım ettikleri veya karşı durdukları nispette incelerler. Fakat insanlığın gayesi hürriyet, eşitlik, aydınlık veya medeniyet olduğu hiçbir suretle ispat edilmediğine ve kitlelerin idare edenlerle, insanlığın aydınlatıcılarıyla bağı ancak, kitlelerin iradeleri yekûnunun daima en göze çarpan kimselere geçtiği yolundaki keyfi faraziyeyle dayandığına göre, göçen, evlerini yakan, çiftini çubuğunu bırakan, birbirlerini öldüren milyonlarca insanın faaliyeti, evlerini yakmayan, ziraatle uğraşmayan, soydaşlarını öldürmeyen beş on kişinin faaliyetini ele almakla hiçbir zaman ifade edilmez.

Tarih her adımda bunu ispat ediyor. Geçen yüzyılın sonunda batı halklarındaki kaynaşma ve doğuya hamleleri XIV üncü, XV inci, XVI ncı Louis'lerin, onların metreslerinin, nazırlarının faaliyetiyle, Napolyon'un, Rousseau'nun, Diderot, Beaumarchais ve başkalarının hayatıyla izah edilir mi?

Rus halkının doğuya, Kazan'a, Sibirya'ya doğru hareketi IV üncü İvan'ın mazari karakterinin ayrıntılarıyla, Kurbski ile mektuplaşmasıyla ifade edilir mi?

Haçlı seferleri zamanında kavimlerin göçüşü Godefroy'ların, Saint-Louis'lerin ve bayanlarının hayatını incelemekle anlaşılır mı? Halkların, bir serseri güruhiyle ve Piotr Pusstinnik'le batıdan doğuya gayesiz, başsız hareketi bizce anlaşılmamış kaldı. Seferlerin akla uygun ve kutsal gayesi — Kudüs'ün kurtarılması — tarihî şahsiyetler tarafından açık olarak çizildiği bir anda bu hareketin

sona ermesi daha çok anlaşılmamış kaldı. Papalar, kırıllar, şövalyeler halkı kutsal toprağı kurtarmaya teşvik ettiler; fakat halk gitmedi, çünkü önceleri onu tahrik eden meçhul sebep artık mevcut değildi. Godefroy'ların, Minnezinger'lerin¹ tarihi, besbelli ki, halkların hayatını içine alamaz. Godefroy'ların, Minnezinger'lerin tarihi de, Godefroy'ların ve Minnezinger'lerin tarihi olarak kaldı, halkların hayat tarihi ve onların arzuları ise meçhul kaldı.

Yazarların ve ıslahatçıların tarihi halkların hayatını bize az izah eder.

Kültür tarihi bize bir yazarın veya ıslahatçının fikirlerini, hayatının saik ve şartlarını izah eder. Öğreniyoruz ki Luther'in tez öfkelenen bir mizacı vardı, falan falan sözleri söylemişti; öğreniyoruz ki Rousseau güç itimadeden bir adamdı, falan ve filan kitapları yazdı; fakat reformasyondan sonra halkların neden boğazlaştıklarını, Fransız inkılâbı sırasında insanların birbirini niçin idanı ettiklerini bilmiyoruz.

Bu iki tarihi, yeni tarihçilerin yaptığı gibi, bir arada birleştirtsek halkların hayatı tarihi değil, hükümdarların, yazarların tarihi olur.

V

Milletlerin hayatı birkaç kışının hayatına karışmaz; zira bu birkaç kişi ile milletlerin arasındaki bağ bulunmuş değildir. Bu bağın, iradeler yekûnunun tarihî şahsiyetlere geçmesine dayandığı nazariyesi tarih tecrübesiyle doğrulanmayan bir faraziye'dir.

Kitlelerin iradeleri yekûnunun tarihî şahsiyetlere geçişi nazariyesi hukuk ilmi alanında belki çok şeyler izah eder ve kendi özel gayeleri için belki de zaruridir; fakat tarihe tatbikında inkılâplar, istilâlar, iç savaşları ortaya çıktınca, tarih başlayınca bu nazariye artık bir şey izah etmez.

Bu nazariye, bilhassa halkın iradesinin geçişi kontrol edilemeyeceği içindir ki yalanlanmaz gibi görünür.

Nasıl bir hâdise vukua gelirse gelsin, hâdisenin başında kim

¹ Orta Çağda kadınlara şövalye aşkını öven bir çeşit saz şairi.

Bulunursa bulunsun nazariye her zaman falan kişinin onun başında bulunduğunu, çünkü iradeler yekûnunun ona geçtiğini söyleyebilir.

Bu nazariyenin tarih meselelerine verdiği cevaplar, ilerlemekte olan bir sürüye bakıp otlığın çeşitli iyi taraflarına da, çobanın sürmesine de aldırış etmeksizin, sürünün bu veya şu istikameti tutmasının sebepleri hakkında önde yürüyen hayvana bakarak hüküm verecek bir adamın cevaplarına benzer.

“Sürü bu istikamette gitmektedir, çünkü önde giden hayvan onu sürüklüyor; geri kalan diğer bütün hayvanların iradeleri yekûnu bu sürü idaresine geçmiştir”. İktidarın şartsız geçişini kabul eden ilk kategorideki tarihçiler böyle cevap veriyorlar.

“Sürünün başında giden hayvanlar değişiyorsa bu, bütün hayvanların iradeleri yekûnunun — baştaki onları bütün sürünün seçtiği istikamette götürüp götürmediğine göre — bir idareciden öbürüne geçmesinden ileri geliyor”. Kitlelerin iradeleri yekûnunun, malûm saydıkları şartlar altında idare edenlere geçtiğini kabul eden tarihçiler böyle cevap veriyorlar. (Bu türlü müşahade ile çoğu zaman öyle olur ki müşahit, seçtiği istikameti düşünerek, kitlelerin tutmuş oldukları istikametini değişmesiyle artık önde değil, yanda bulunanları, bazan da arkada kalanları önder sayar.)

“Baştaki hayvanlar ve bütün sürünün istikameti durmadan değişirse bu, bizce bilinen istikameti elde etmek için hayvanların, iradelerini en çok göze çarpan hayvanlara devretmelerinden ileri gelir; bundan ötürü sürünün hareketini incelemek için her tarafından giden en çok göze çarpan hayvanları görmek lâzım”. Hükümdarından gazetecisine kadar bütün tarihî şahsiyetleri yaşadıkları devirlerin ifadesi diye kabul eden üçüncü kategorideki tarihçiler böyle diyorlar.

Kitlelerin iradesinin tarihî şahsiyetlere geçişi nazariyesi sadece başka bir deyim, meselenin başka terimlerle ifadesidir.

Tarihî olayların sebebi nedir? — İktidar. İktidar nedir? — İktidar bir şahsa devredilmiş iradeler yekûnudur. Kitlelerin iradeleri bir şahsa hangi şartlarla geçer? Bütün insanların iradeleri bu şahıs tarafından ifade edilmek şartıyla. Yani iktidar iktidardır. Yani iktidar, bizce mânası anlaşılmamış bir kelimedir.

İnsan oğlunun bilgi alanı yalnız mücerret düşünce ile kalsaydı

insanlık *ilmin* yaptığı izahı tenkide tâbi tutarak iktidarın sadece bir söz olduğu, gerçekte mevcut olmadığı sonucuna varırdı. Fakat, olayları kavramak için insanda, mücerret düşünüşten başka bu düşünmenin sonuçlarını üzerinde kontrol ettiği bir tecrübe silâhı da vardır. Ve tecrübe, iktidarın bir sözden ibaret olmadığını, gerçekten mevcut bir şey olduğunu söylüyor.

İktidar kavramı olmadan insanların müşterek faaliyeti hakkında hiçbir izahın yapılamıyacağını bir tarafa bırakalım, tarih ve onun kadar bugünkü olayların müşahedesi de iktidarın varlığını ispat etmektedir.

Ne zaman bir hâdisе vuku bulursa daima bir veya birçok insanlar ortaya çıkar ki bu hâdiseyi irâdeleriyle meydana getirmiş görünürler. III üncü Napolyon emrediyor, Fransızlar Meksika'ya gidiyorlar. Prusya kralı ve Bismark emrediyor, ordu Bohemya'ya giriyor. I inci Napolyon emir veriyor, ordu Rusya'ya yürüyor. I inci Aleksandr emir veriyor, Fransızlar Bourbon'lara boyun eğiyorlar. Tecrübe bize gösteriyor ki, nasıl bir hâdisе vuku bulursa bulsun bu hâdisе daima onu emreden bir veya birkaç kişinin iradesiyle ilgilidir.

Tarihçiler, insanlık işlerine tanrısal müdahaleyi tanımanın eski alışkanlığıyla, olayın sebebini iktidara bürünmüş şahsın ifade edilen iradesinde görmek isterler; fakat bu hüküm ne akıl ve muhakeme ile, ne de tecrübe ile doğrulanıyor.

Bir taraftan, akıl ve muhakeme gösteriyor ki, bir insanın ifade edilen iradesi — onun sözleri — sadece genel faaliyetin hâdisede, meselâ harbde, inkılâpta ifadesini bulan bir parçasıdır; bunun için, anlaşılmaz, tabiat üstü bir kuvvet, bir mucize kabul etmeden sözlerin doğrudan doğruya milyonların hareketinin sebebi olabileceği kabul edilemez; öbür taraftan, sözlerin hâdisenin sebebi olabilecekleri kabul edilse bile, tarih gösteriyor ki, tarihî şahsiyetlerin ifade edilen iradeleri birçok vakalarda hiçbir tesir yapmamakta, yani onların emirleri, çoğu zaman, yerine getirilmek şöyle dursun, hattâ bazan verilen emrin tamamiyle tersi vukua gelmektedir.

Tanrının insanlık işlerine karıştığını kabul etmeden iktidarı hâdiselerin sebebi diye alamayız.

Tecrübe bakımından iktidar, kişinin ifade edilmiş iradesiyle-

Bu iradenin diğ er insanlar tarafından yerine getirilmesi arasındaki bağımlılıktan ibarettir.

Bu bağımlılığın şartlarını kendimize izah etmek için her Şeyden önce ifade edilen irade kavramını, Tanrıya değıl, insana izafe etmek suretiyle, yeniden yaratmamız lâzımdır.

Eğer, eski zaman tarihinin bize g sterdiğı gibi, Tanrı emir verir, iradesini ifade ederse, ifade edilen bu irade zamana tâbi değildir, onu hiçbir Şey de doęurmuŐ değıldir,       Tanrı hâdiseye hiçbir Şeyle bağılı bulunmuyor. Fakat emirlerden, zaman içinde faaliyette bulunan ve birbirleriyle bağılı olan insanların ifade edilen iradelerinden bahsederken emirlerin hâdiselerle bağını izah etmek için, 1) B t  n olup biten hâdiselerin şartlarını: hâdiselerin olduğu gibi, emreden Şahsın da zaman içinde aralıksız hareketini, 2) Emreden Şahsın, emirlerini yerine getirenlerle arasındaki zaruri bağın şartını yeniden yaratmamız lâzımdır.

VI

Ancak Tanrının zamanla bağılı olmıyan iradesidir ki, birkaç yıl veya birkaç yüzyıl içinde vukua gelecek bir sıra hâdisede kendini gösterebilir; ancak Tanrıdır ki, hiçbir tesire tâbi olmadan, sadece kendi iradesiyle insanlık hareketinin istikametini çizebilir; insan ise zaman içinde faaliyette bulunur, kendisi de hâdiseye iştirak eder.

Gözden kaçan ilk şartı, zaman şartını yeniden yaratarak g r  r  z ki, hiçbir emir kendisinden sonraki emrin yerine getirilmesini m      n kılacak daha evvelki bir emir olmaksızın yerine getirilemez.

Hiçbir zaman hiçbir emir kendiliğinden ortaya çıkmaz ve bir sıra hâdiseyi ihtiva etmez; fakat her emir başka b r emirden çıkar ve hiçbir zaman bir sıra hâdiseye ait olmaz, daima hâdisenin ancak bir noktasına ait olur.

Biz, meselâ, Napolyon kıtalarına harbe girmelerini emretti, dediğimiz zaman, bir anda ifade olunan bu emri birbirine bağılı bir sıra emirle bir arada birleŐtirmiŐ oluyoruz. Napolyon, Rusya seferini emredemezdi ve hiçbir zaman da bunu emretmemiŐtir. O, bug  n Viyana'ya, Berlin'e Petersburg'a birtakım k ğıtlar yazılmasını emretti; yarın için orduya, donanmaya, levazım idaresine ve sair

yerlere birtakım buyruklar, günlük emirler yazdırdı; Fransız kıtalarının Rusya'ya getiren bir sıra hâdise ile ilgili bir sıra emri içine alan milyonlarca emir verildi.

Napolyon bütün saltanatı müddetince İngiltere seferi için emirler verdiği, teşebbüslerinden hiçbirine bu kadar gayret ve zaman sarf etmediği halde bir kere bile niyetini yerine getirmeyi deneyip de, birkaç defa açığa vurduğu kanaate göre, müttefikî olmayı faydalı gördüğü Rusya'ya sefer açıyorsa, bu, emirlerin bir sıra hâdiseye uymamasından, ikincilerin uymasından ilerigeliyor.

Emirlerin mutlaka yerine getirilmesi için yerine getirilebilecek emirler verilmesi lâzımdır. Neyin yerine getirilebileceğini, neyin getirilemeyeceğini bilmek ise sadece milyonların iştirak ettiği Rusya seferi için değil, en basit bir vaka için de mümkündür, zira bu veya şu emrin yerine getirilmesi her zaman milyonlarca engelle karşılaşabilir. Yerine getirilen her emrin yerine getirilmemiş kalan birçok tarafları daima vardır. Tabî ki imkânsız bütün emirler hâdise ile bağlanmazlar ve yerine getirilmezler. Ancak yerine getirilmesi mümkün emirlerdir ki hâdise dizilerini karşılayan sıra sıra emir dizilerine bağlanır ve yerine getirilirler.

Hâdiseden önceki emrin bu hâdisenin sebebi olduğu hakkındaki yanlış telâkkimiz şundan ilerigeli ki, hâdise vuku bulunca ve binlerce emirden yalnız hâdise ile bağlananlar yerine getirilince biz, yerine getirilemedikleri için yerine getirilmeyen emirleri unuturuz. Bundan başka, bu bakımdan yanılmamızın başlıca kaynağı, tarihî izahta, meselâ Fransız ordularını Rusya'ya sürükliyen hâdiseler gibi bir sıra sayısız, çeşitli, küçük hâdisenin, doğurdıkları sonuca göre, bir tek hâdisede genelleşmesinden ve bu genelleşmeye uygun olarak bir sürü emrin ifade edilen bir tek iradede genelleşmesinden çıkıyor.

Diyoruz ki: Napolyon istedi de Rusya'ya sefer açtı. Gerçekte ise biz Napolyon'un bütün faaliyetinde hiçbir zaman bu iradenin ifadesine benzer bir şey görmeyiz, çok çeşitli ve belirsiz şekillerde verilmiş seriler halinde emir veya onun iradesinin ifadelerini görürüz. Napolyon'un sayısız emirlerinden 1812 seferi için yerine getirilmiş belli bir sıra emir meydana gelmesi bu emirlerin yerine getirilmeyen öteki emirlerden herhangi bir şekilde ayrılmış olmalarından değil, bu bir sıra emrin Fransız ordusunu Rusya'ya götüren

bir sıra hâdiseler ile uygun düşmüş olmasındandır; nasıl ki bir kalıpla resim yapılırken bu veya şu şeklin meydana gelmesi, boyanın kalıp üzerine ne tarafa ve nasıl sürüleceğine dikkat edilmesinden değil, kalıptaki şeklin her tarafının boyanmış olmasındandır.

Böylece emirlerin hâdiselerle münasebetini zaman içinde gözden geçirirken emrin hiçbir suretle hâdisenin sebebi olmayacağını, biriyle öbürü arasında bilinen belirli bir bağılılık bulunduğunu görürüz.

Bu bağılılığın ne olduğunu anlamak için her türlü emrin Tanrıdan değil insandan gelen ve bizzat emreden insanın da hâdiseye iştirakinden ibaret olan gözden kaçırılmış diğer bir şartını yerine koymak lâzımdır.

İşte iktidar diye, emreden kimsenin emrettiği kimse ile olan bu münasebetine deniyor. Bu münasebet şundan ibarettir:

Müşterek faaliyet için insanlar her zaman, bazı belli gruplarda birleşirler; bu gruplarda müşterek hareket için çizilen gayelerde ayrılık olmasına rağmen harekete iştirak eden insanların münasebetleri her zaman aynıdır.

İnsanlar bu gruplarda birleşince aralarında daima öyle münasebetler doğar ki kendilerini bir araya toplıyan bu müşterek harekete en çok sayıda olanların doğrudan doğruya iştirak payı en çok, en az sayıda olanların doğrudan doğruya iştirak payı en az olur.

İnsanların müşterek hareket için birleştikleri bütün gruplar içinde en göze batanı ve en belirlisi ordudur.

Her ordu, askerî meratipte daima en büyük sayıyı teşkil eden ast üyelerden: sıra neferinden, sonra gelen, sayıları birincilerden az, onbaşılardan, erbaşlardan, daha az olan daha üstlerden ve böylece bir şahısta toplanan en yüksek askerî otoriteden teşekkül eder.

Askerî teşkilât mahrut şekliyle pek güzel ifade edilebilir: burada kutru en büyük kaide sıra neferlerini teşkil eder; kaideden yukarıda olan maktalar ordunun yüksek rütbeleridir; böylece mahrutun ucuna, yani başbuğa kadar gider.

Sayısı en çok olan erler mahrutun en aşağı noktasını, kaidesini teşkil ederler. Er, doğrudan doğruya süngüler, keser, yakar ve bu iş için her zaman üstünden emir alır; kendisi ise hiçbir zaman emretmez. Erbaş (bunların sayısı daha azdır) asıl işi erden az yapar; fakat o emreder. Subay asıl işi daha az yapar ve daha çok emir verir. General artık yalnız hedef göstererek kıtalara hareket emrini

verir ve hemen hemen hiç silâh kullanmaz. Başbuğ, işe doğrudan doğruya iştirak edemez, sadece ıyğınların hareketi hakkında genel emirler verir. Müşterek faaliyet için her insan birliğinde: ziraatte, ticarete ve her türlü idari işlerde şahıslar arasında aynı münasebet görülür.

Böylece, mahrutun kavuşan bütün noktalarını, yani ordunun bütün rütbelerini veya, büyük küçük ne olursa olsun, herhangi bir idarenin yahut kamu teşekkülünün unvan ve mevkilerini suni şekilde ayırmaksızın şu kaideyi görürüz: insanlar müşterek bir iş yapmak için aralarında öyle toplanırlar ki, işe iştirakleri ne kadar vasıtasız olursa o kadar az emredebilirler ve sayıları o kadar çoktur; işe doğrudan doğruya iştirak nispetleri ne kadar azsa o kadar çok emrederler ve sayıları o kadar azdır; aşağı tabakalardan yükselerek bu suretle hâdiseye doğrudan doğruya en az iştirak eden ve faaliyetini herkesten daha çok emirle yürüten sonuncu tek adama varılır.

• Emreden şahısların emrettikleri kimselerle bu münasebeti iktidar denen kavramın özünü teşkil eder.

Hâdiselerin geçtiği zamanların şartlarını yeniden yaratarak, emrin ancak onunla ilgili bir sıra hâdiseye ait olduğu zaman yerine getirildiğini gördük. Emredenle emri yerine getiren arasındaki zaruri şart bağına yeniden yaratarak da emredenlerin, mahiyetleri icabı, hâdisenin kendisine en az iştirak ettiklerini, faaliyetlerinin tamamıyla emretmeğe yöneltildiğini gördük.

VII

Bir hâdis vukubulunca insanlar onun hakkında düşüncelerini, arzularını ifade ederler; hâdis birçok insanların toplu faaliyetinden çıkışına göre, ifade edilen düşünce veya arzuların biri takriben de olsa mutlaka yerine getirilir. İfade edilen düşüncelerden biri yerine getirilince bu düşünce, zihnimizde hâdis ile ondan önce gelen bir emir gibi bağlanır.

Birtakım insanlar bir kütüğü çekip götürüyorlar. Nasıl ve nereye götürüleceği hakkında herkes bir fikir söylüyor. Kütük sürüklenip götürülüyor; anlaşılıyor ki içlerinden birinin söylediği gibi yapılmış. O emretmiştir. İşte size iptidai şekliyle emir ve iktidar: elleriyle çok çalışan kimse yaptığı işi az düşünebilir; müşte-

rek faaliyetten ne çıkabileceğini az idrak edebilir ve az emredebilir. Çok emreden kimse, işi sözlerle olduğu için, herhalde elleriyle az iş görebilir.

Faaliyetlerini bir hedefe yönelten büyük bir insan gurupunda, müşterek işe doğrudan doğruya iştirakleri emir vermekle meşgul oldukları nispette az olan insanlar kategorisi daha belirgin olarak ayrılır.

Yalnız başına hareket ettiği zaman insan, daima — öyle sanır ki — geçmiş faaliyetini idare etmiş olan, haldeki faaliyetini mazur gösteren ve gelecek hareketleri hakkındaki tahminlerinde kendisine rehber olan bazı düşünceler taşır. İnsan gurupları da müşterek faaliyetleri hakkında mülâhazalar, mazeretler ve faraziyeler uydurma işini harekete iştirak etmiyenlere bırakırken tamamiyle aynı şeyi yaparlar.

Bizce bilinen veya bilinmiyen sebeplerle Fransızlar birbirlerini boğmağa, boğazlaşmağa başlıyorlar. Bu hâdiseye, insanların ifade edilen iradelerinde, Fransa'nın iyiliği için, hürriyet için, eşitlik için bunun zaruri olduğu yolundaki mazeret uygun geliyor ve onu takibediyor. İnsanlar birbirlerini boğazlamayı bırakıyorlar; bu hâdiseyi iktidar birliği zarureti, Avrupa'ya karşı koyma vesairenin teşkil ettiği mazeret takibediyor. İnsanlar soydaşlarını öldürerek batıdan doğuya gidiyorlar; bu hâdiseyi Fransa'nın şan ve şerefi, İngiltere'nin alçaklığı sözleri v. s. takibediyor. Tarih bize gösteriyor ki bu mazeretlerin hiçbir mânası yoktur, kendi kendileriyle tezat halinde dirler; haklarını kabul etmekten ötürü bir insanın öldürülmesi, İngiltere'yi alçak düşürmek için Rusya'da milyonların katli gibi. Fakat bu mazeretler bugünkü mânada zaruri bir değer taşımaktadırlar.

Bu mazeretler hâdiselerin faili olan insanlardan mânevi sorumluluğu kaldırıyor. Bu geçici gayeler rayları temizlemek için tirenin önünden giden süpürgelere benzerler: insanların mânevi sorumluluk yolunu temizlerler. Bu mazeretler olmasa her hâdisenin incelenmesinde kendini gösteren en basit bir mesele izah edilemezdi: nasıl oluyor da milyonlarca insan toplu olarak cinayetler işliyor, harbler, katliamlar v. s. yapıyorlar?

Avrupa'nın şimdiki karışık devlet ve cemiyet hayatı şekillerinde, hükümdarlar, nazırlar, parlâmentolar, gazeteler tarafından tavsiye

edilmemiş, gösterilmemiş, emredilmemiş herhangi bir hâdisе düşünmek mümkün müdür? Mazeretini devletin birliğinde, milliyette, Avrupa'nın muvazenesinde, medeniyette bulmayacak bir toplu faaliyet var mıdır? Öyle oluyor ki geçen her hâdisе ifade edilen herhangi bir arzu ile zaruri olarak birleşiyor, kendi mazeretini bularak bir veya birkaç insanın iradesi eseri gibi görünüyor.

Giden bir gemi ne tarafa yönelirse yönelsin, her zaman önünde yarıp geçtiği dalgaların akıntısı görülecektir. Geminde bulunan insanlar için bu akıntının hareketi görünen tek hareket olacaktır.

Ancak bu akıntının hareketini yakından, her an takibetmekle, bu hareketi geminin hareketiyle kıyaslamakladır ki akıntının her anını geminin hareketi tâyin ettiği ve biz kendimiz de farkında olmadan hareket ettiğimiz için yanıldığımız kanaatine varırız.

Tarihî şahsiyetlerin hareketini adım adım takibedersek, (yani bütün olayların zaruri şartını, zaman içinde hareketin arasızlığı şartını yeniden yaratarsak) ve tarihî şahsiyetlerin kitlelerle zaruri bağını gözden kaçırmazsak aynı şeyi görürüz.

Gemi bir istikamette gittiği zaman önünde hep aynı akıntı vardır; istikametini sık sık değıştirmiş önünde koşuşan akıntı dalgaları sık sık değışir. Fakat ne tarafa dönerse dönsün her yerde hareketinden önce gelen bir akıntı bulunacaktır.

Nasıl bir olay olursa olsun her zaman bunun önceden keşfolunmuş, emredilmiş olduğu görülür. Gemi ne tarafa yönelirse yönelsin, akıntı onun hareketini idare etmeksizin, artırmaksızın önünde köpürecek ve uzaktan bize, yalnız kendi kendine hareket eder gibi değil, geminin hareketini de idare eder gibi görünecektir.

Tarihçiler, sadece tarihî şahsiyetlerin, hâdiselere bir emir gibi bağlanabilen ifade edilmiş iradelerine bakarak hâdiselerin emirlere bağlı olduğunu sandılar. Fakat biz, hâdiselerin kendilerini ve tarihî şahsiyetlerin kitlelerle olan bağını inceliyerek, bu şahsiyetlerin ve emirlerinin hâdiselere bağlı bulunduğunu gördük. Emir ne kadar çok olursa olsun başka sebepler yoksa hâdisenin vukua gelmemesi bu sonucun şüphe götürmez bir delilidir; fakat hâdisе vukua geldi mi, — nasıl bir hâdisе olursa olsun, — türlü şahsiyetlerin fâsılasız surette ifade edilen iradeleri arasında öyleleri bulu-

nur ki mâna ve zaman bakımından bu hâdiseye bir emir gibi bağlanabilirler.

Bu hükme varınca tarihin şu iki esaslı meselesine doğrudan doğruya ve müspet olarak cevap verebiliriz:

1) İktidar nedir?

2) Halkların hareketlerini doğuran hangi kuvvettir?

1) İktidar belli bir şahsın diğer şahıslarla öyle bir münasebetidir ki, burada bu şahıs toplu hareketin fikirlerini, tasavvurlarını, mâzeretlerini ne kadar çok ifade ederse bu harekete o kadar az iştirak eder.

2) Halkların hareketini doğuran iktidar, fikir faaliyeti, hatâ, tarihçilerin sandığı gibi, bunların bir araya gelmesi değil, hâdiseye iştirak eden *bütün* insanların faaliyetidir ve bu insanlar her zaman o şekilde birleşirler ki, hâdiseye doğrudan doğruya en çok iştirak edenler en az, en az iştirak edenler ise en çok sorumluluk taşırlar.

Mânevi bakımdan hâdisenin sebebi iktidar, maddi bakımdan iktidara boyun eğenlermiş gibi görünür. Fakat mânevi faaliyet maddi faaliyetlessiz düşünölemeyeceğine göre, hâdisenin sebebi ne birinde, ne öbüründedir , ancak her ikisinin birleşmesindedir.

Yahut, başka bir deyimle, incelediğimiz olaya sebep kavramı girmez.

Son çözümlemede biz ebedî daireye, kendi konusuyla oynamadığı takdirde insan aklının düşünce alanında eriştiği son hadde geliriz. Elektrik ısı yapar, ısı elektrik yapar. Atomlar birbirini çeker, atomlar birbirini iteler.

Isının, elektriğin veya atomların en basit tesirlerinden bahsederken bu tesirlerin sebebini söyleyemeyiz; bu olayların karakteri böyledir, bu onların kanunudur, deriz. Tarihî olaylar için de böyle. Harb veya inkılâp niçin olur? Bilmeyiz. Yalnız şunu biliriz ki, bu veya şu fiili işlemek için insanlar belli bir grupta birleşirler ve hepsi iştirak eder; biz de, insanların karakteri böyledir, bu bir kanundur, deriz.

VIII

Tarih dış olaylarla meşgul olsaydı bu basit ve apaçık kanunu vâzetmek kâfiydi; biz de sözümüzü bitirdik. Fakat tarihin kanunu

insanı ilgilendirir. Maddenin bir cüzü, çekme ve itme ihtiyacını hiç de duymadığını, bunun doğru olmadığını bize söyleyemez; tarihın konusu olan insan ise açıktan açığa: ben hürüm, onun için kanunlara tâbi değilim, der.

İnsanın hür iradesi meselesinin varlığı, ifade edilmemiş de olsa tarihin her adımında hissedilmektedir.

Bütün ciddi düşünen tarihçiler istemeksizin bu meseleye gelmişlerdir. Tarihin bütün tezatları, vuzuhsuzlukları, üzerinde yürüdüğü yanlış yol sırf bu meselenin çözülmemiş olmasından ilerigeliyor.

Eğer her insanın iradesi hürse, yani eğer herkes canı istediği gibi hareket edebilirse o halde bütün tarih insicamsız bir sıra tesadüflerden ibarettir.

Eğer milyonlarca insandan bir teki bile bin yıllık bir devre içinde serbestçe, yani canı istediği gibi hareket etmek imkânını elde edebilmişse besbellidir ki bu adamın kanuna aykırı bir tek hür hareketi bütün insanlık için her türlü kanunların varlığı imkânını yok eder.

Eğer insanların hareketlerini idare eden bir tek kanun dahi varsa hür irade olamaz, çünkü o zaman insanların iradesi bu kanuna tâbi olacaktır.

Ta eski zamanlardan beri insanlığın en değerli dimağlarını meşgul eden ve en eski zamanlardan beri bütün azametiyle ortaya konan hür irade meselesi bu tezattadır.

Mesele şurada ki, — dinî tarihî, ahlâkî, felsefî — hangi bakımdan olursa olsun bir müşahede konusu olarak ele alınca, bütün varlıklar gibi onun da tâbi olduğu zaruret kanuniyle karşılaşırız. Ona içimizden, şuurumuzla bakınca ise kendimizi hür hissederiz.

Bu şuur tamamıyla ayrı, akla tâbi olmıyan bir kendini bilme kaynağıdır. İnsan akılla kendi kendini müşahede eder; fakat kendini ancak şuurla bilir.

Şuursuz aklın hiçbir müşahedesı, faaliyeti düşünülemez.

Anlamak, müşahede etmek, hüküm vermek için insan ilkönce kendisinin yaşayan bir varlık olduğunu bilmelidir. İnsan kendini ancak istiyen bir kimse olarak yaşayan bir varlık bilir, yani kendi

iradesini idrak eder. Hayatının özünü teşkil eden iradesini ise insan ancak hür bir irade olarak idrak edebilir.

İnsan kendini müşahede altına aldığı zaman (gıda almak zaruretini, dimağ faaliyetini, neyi müşahade ederse etsin) iradesinin hep aynı kanuna göre hareket ettiğini görürse, her zaman aynı olan bu hareketini ancak iradesinin sınırlanmış olması şeklinde anlayabilir. Bir şey hür olmasa sınırlanmış olamazdı. İnsanın iradesi kendisine, bilhassa onu ancak hür idrak edebildiği içindir ki sınırlanmış gelir.

Ben hür değilim, diyorsunuz. Halbuki ben elimi kaldırıyor ve indiriyorum. Herkes anlar ki bu mantıksız cevap hürriyetin çürütülmez bir delilidir.

Bu cevap şuurun akla tâbi olmıyan bir ifadesidir.

Hürriyetin idraki akıldan ayrı, bağımsız bir kendini bilme kaynağı olmasaydı muhakemeye ve tecrübeye tâbi olurdu; fakat gerçekte böyle bir tâbiyet hiçbir zaman olmaz ve düşünülemez.

Bir sürü tecrübe ve muhakeme her insana, bir müşahade konusu olarak, belli bazı kanunlara tâbi olduğunu gösterir; insan canlara boyun eğer ve bir defa öğrendiği çekim veya geçirmezlik kanunuyla hiçbir zaman savaşmaz. Fakat aynı tecrübeler ve muhakemeler kendinde bulduğu tam hürriyetin imkânsız bir şey olduğunu, her hareketin kendi bünyesine, karakterine ve özüne tesir eden âmilere bağlı olduğunu ona gösterir; ama insan hiçbir zaman bu tecrübelerin, muhakemelerin sonuçlarına boyun eğmez.

İnsan taşın düştüğünü tecrübe ve muhakeme ile öğrenince buna mutlak surette inanır ve öğrendiği bu kanunun her hâdisede uygulanmasını bekler.

Fakat iradesinin kanunlara tâbi olduğunu da aynı şekilde mutlak surette öğrenince buna inanmaz, inanamaz.

Tecrübe ve muhakeme insana, aynı şartlar içinde, aynı karakterle evvelce yaptığının aynıını yapacağını kaç defa gösterirse göster sin, aynı şartlar içinde, aynı karakterle her zaman aynı şekilde biten bir işe bininci defa girişirken istediği gibi hareket edebileceğinden kendini muhakkak surette tecrübeden önceki kadar emin hisseder.

Vahşi veya düşünür her insan aynı şartlar içinde iki ayrı hareket düşünülemediğini muhakeme ve tecrübe kendisine ne kadar

reddedilmez bir şekilde ispat ederse ets.n (hürriyetin mânasını teşkil eden) bu saçma telâkki olmaksızın hayatı düşünemeyeceğini hisseder. Hisseder ki bu ne kadar imkânsız da olsa böyledir; zira hürriyetin bu telâkkisi olmasa o hayatı anlayamayacağı gibi bir an bile yaşımazdı.

Yaşıyamazdı, çünkü insanların bütün temayülleri, hayata doğru bütün hamleleri ancak hürriyetin çoğalması amacını güder. Zenginlik ve yoksulluk, ün ve bilinmezlik, iktidar ve tâbilik, kuvvet ve zaif, sağlık ve hastalık, bilgi ve cahillik, çalışma ve aylaklık, tokluk ve açlık, fazilet ve noksan, bütün bunlar hürriyetin az veya çok derecelerde olması şartlarından başka bir şey değillerdir.

Hürriyetsiz insan ancak hayattan mahrum bir insan olarak tasavvur edilebilir.

Hürriyet kavramı akıl için iki ayrı hareketi aynı şartlar içinde işlemek imkânı veya sebepsiz bir fiil gibi saçma bir tezatsa bu ancak şuurun akla tâbi olmadığını ispat eder.

İşte, bütün düşünürlerce kabul edilen, istisnasız bütün insanlarca hissedilen bu sarsılmaz, çürütülmez, tecrübeye ve muhakemeye râbi olmıyan hürriyet şuurı, (varlığı dışında insan hakkında hiçbir telâkkiye imkân olmıyan şuur) meselenin öbür tarafını teşkil eder.

İnsan her şeye kaadir, her şeyden yüce, her şeyi bilen Tanrının mahlûkudur. Kavramı insan hürriyeti şuurundan doğan günah nedir? İşte tanrıbilimin meselesi.

İnsanın fiil ve hareketleri istatistiğin ifade ettiği genel, değişmez kanunlara tâbidir. Cemiyet karşısında insanın, kavramı hürriyet şuurundan doğan sorumluluğu nedir? İşte hukukun meselesi.

İnsanın fiil ve hareketleri fitri karakterinden ve ona tesir eden âmillerden doğar. Vicdan ve hürriyet şuurundan doğan iyi ve fena hareketler kavramı nedir? İşte ahlâkın meselesi.

İnsanlığın müşterek hayatıyla bağlı insan bu hayatı tâyin eden kanunlara tâbidir. Fakat aynı insan bu hayata bağlı olmaksızın hürdür. Milletlerin ve insanlığın geçmiş hayatına nasıl bakmalı? İnsanların hür veya hür olmıyan faaliyetlerinin bir sonucu gibi mi? İşte tarihin meselesi.

Ancak en kuvvetli cehalet vasıtasının, yani basımın yayılması

sayesinde bilginin herkes için anlaşılacak bir şekle sokulduğu kendini beğenmiş devrimizde hür irade meselesi öyle bir esasa irca edilmiş bulunuyor ki kendisi bir mesele olmaktan çıkıyor. Zamanımızda ileri denen insanların çoğu, yani bir cahiller güruhu, bütün meseleyi çözmek için onun bir tarafıyla meşgul olan tabiiyatçıların işlerini ele aldılar.

Ruh da, hürriyet de yoktur, çünkü insanın hayatı adalı hareketlerde tezahür eder, adalı hareketlerse sinir faaliyetiyle bağlıdır; ruh da, hürriyet de yoktur, çünkü biz bilinmiyen bir devirde maymundan çıktık, diye onların fizyoloji ve mukayeseli zooloji ile şimdi o kadar gayretle ispata çalıştıkları zaruret kanununun binlerce yıl evvel bütün dinlerce, bütün düşüncelerce kabul edilmiş olduğunu; hattâ hiçbir zaman inkâr edilmediğini asla akıllarına getirmeksizin söylüyor, yazıyor ve basıyorlar. Tabii ilimlerin bu meseledeki rolünün sadece onun bir tarafını aydınlatmağa hizmet etmekten ibaret olduğunu görmüyorlar. Zira müşahede bakımından akıl ve irade ancak dimağın salgısı (*sécrétion*) olmaları ve insanın, genel kanuna uyarak, aşağı hayvanlardan bilinmiyen devirde gelişebilmesi, ancak binlerce yıl önce bütün dinlerce, felsefe nazariyelerince kabul edilen, akıl ve muhakeme bakımından insanın zaruret kanununa tâbi olduğu hakikatının yeni bir tarafını izah eder, fakat diğer tarafında, ters tarafında bulunan ve hürriyet şuuruna dayanan meselenin halli işini kıl kadar ileri götürmez.

Eğer insanlar bilinmiyen bir devirde maymundan çıktılarsa, bu, onların bilinmiyen bir zamanda bir avuç topraktan yaratılmaları kadar anlaşılır bir şeydir (birinci halde x zaman, ikinci halde soyun türeme şeklidir); insanın hürriyet şuurı, onun tâbi olduğu hürriyet kanunuyla ne şekilde birleştiği suali mukayeseli fizyoloji ve zooloji ile halledilemez, çünkü kurbağada, tavşanda, maymunda biz ancak adale ve sinir faaliyeti müşahade edebiliriz, insanda ise hem adale ve sinir faaliyeti, hem şuur vardır.

Tabiiyatçılar ve onların bu meseleyi çözmeyi düşünen taparları, kilise duvarının bir tarafını boyamaya memur edilen ve iş âmininin yokluğundan faydalanarak aşırı bir gayretle pencereleri, mukaddes resimleri, ahşap kısımları, henüz daha berkitilmemiş bölmeleri de sıvıyan ve kendilerine göre her şeyin muntazam ve yolunda gittiğine sevinen sıvacılara benzerler.

IX

Tarih için hürriyet ve zaruret meselesinin çözülmesi, bu meseleyi çözen diğer ilimler karşısında şu üstünlüğü taşır ki, tarih için bu mesele insan iradesinin asıl öziyle değil, bu iradenin geçmişte ve belli şartlar altında hâdiseyi anlayışıyla ilgilidir.

Bu meselenin halli işinde tarih, diğer ilimlere nazaran, tecrübi bir ilmin sırf nazari ilimler karşısındaki mevkiinde bulunuyor.

Tarihin konusu insan iradesinin kendisi değil bizim bu irade hakkındaki telâkkimizdir.

Bundan ötürü tarih için tanrıbilim, ahlâk ve felsefe için de olduğu gibi, hürriyetle zaruretin birleşmesinde çözülmez bir sır yoktur. Tarih, bu iki tezadı birleştiren insan hayatı anlayışını inceler.

Gerçek hayatta her tarihî hâdis, insanın her hareketi, bütün hâdiselerin kısmen hür, kısmen zaruri görünmesine rağmen, küçük bir tezat hissedilmeden çok açık ve sarîh anlaşılır.

Hürriyetle zaruretin nasıl birleştiği ve bu iki kavramın özünü teşkil eden şeyin ne olduğu meselesini çözmek için tarih felsefesi diğer ilimlerin gittiği yola aykırı, bir yoldan gidebilir ve gitmek zorundadır. Tarih, hürriyet ve zaruret kavramlarının tariflerini bizzat bu kavramlardan çıkarmaya ve hayat olaylarını böylece elde edilen tariflere uydurmaya çalışacak yerde bu tarifleri, göz önünde duran ve her zaman hürriyetle zarurete bağlı bulunan olayların muazzam yığınından çıkarmalıdır.

Birçok insanların veya bir kişinin faaliyetine nasıl bakarsak bakalım, biz onu ancak kısmen insan hürriyetinin, kısmen zaruret kanunlarının sonucu gibi anlarız.

Kavimlerin göçmesinde olsun, barbar istilâlarında olsun yahut III üncü Napolyon'un buyruklarında veya bir kimsenin bir saat önce işlenen ve gezinti için mevcut birkaç yoldan birini seçmekten ibaret olan fiilinde olsun küçücük bir tezat görmeyiz. Bu insanların fiil ve hareketlerini idare eden hürriyet ve zaruret ölçüsü bizim için açık olarak belli olmuştur.

Az veya çok hürriyet telâkkisi, hâdiseyi incelemekte bize hâkim olan türlü görüşlere göre çok değişir; fakat, her zaman aynı şekilde, insanın her hareketi bize ancak hürriyet ve zaruretin belli

bir terkibi gibi görünür. İncelediğimiz her fiilde belli bir hürriyet ve belli bir zaruret payı görürüz. Ve her zaman, herhangi bir fiilde ne kadar çok hürriyet görürsek o kadar az zaruret; ve ne kadar çok zaruret görürsek o kadar az hürriyet buluruz.

Hürriyetle zaruret arasındaki münasebet, fiilin incelendiği görüşe göre azalır veya çoğalır; fakat bu münasebet her zaman ters orantılı kalır.

Boğulmakta olan ve başkasına sarılarak onu da boğan bir adam, vahut çocuğunu emzirmekten bitkin bir hale gelerek yiyecek çalan aç bir anne veya müdafaasız bir insanı saf nizamında kumanda ile öldüren disipline alıştırmış bir adam bu insanların bulundukları şartları bilen bir kimseye daha az suçlu, yani daha az hür ve zaruret kanununa daha çok tâbi görünür; bu adamın kendi kendine boğulduğunu, annenin aç, askerın saf nizamında olduğunu falan bilmiyen kimse ise daha çok hür görünür. Tıpkı bunun gibi, 20 yıl önce bir katil fiili işlemiş, ondan sonra da rahatça, ceza görmeksizin cemiyette yaşamış olan bir adam daha az suçlu görünür; onun fiili, 20 yıl sonra onu inceliyen bir kimse için zaruret kanununa daha çok tâbi, aynı fiili işlendiği günden bir gün sonra inceliyen kimse içinse daha çok hürdür. Tıpkı bunun gibi, bir delinin, bir sarhoşun veya şiddetli bir heyecana kapılmış bir adamın hareketi, onun ruh durumunu bilen bir kimseye daha az hür, daha çok zaruri, bilmiyen bir kimseye ise daha çok hür, daha az zaruri görünür. Bütün bu hallerde, hürriyet kavramı azalır veya çoğalır; buna uygun olarak da zaruret kavramı, fiilin incelenmesinde hâkim olan görüşe göre, azalır veya çoğalır. Öyle ki zaruret ne kadar çok görünürse hürriyet o kadar azdır, hürriyet ne kadar çok görünürse zaruret o kadar azdır.

Din, insanlığın sağduyusu, hukuk ve tarih ilminin kendisi zaruretle hürriyet arasındaki bu münasebeti aynı şekilde anlıyorlar.

Hürriyet ve zaruret anlayışımızın artıp eksildiği istisnasız bütün hallerde yalnız üç esas vardır:

- 1) Fiili işliyen kimsenin dış âleme karşı münasebeti,
- 2) Zamana karşı münasebeti,
- 3) Fiili doğuran sebebe karşı münasebeti.

Birinci esas, insanın dış âlemle bizce az veya çok belli münasebeti ve her insanın, kendisiyle aynı anda mevcut olan her şey

arasında işgal ettiği belli yer hakkındaki az veya çok açık fikirdir. Bu esastan ötürüdür ki boğulan adamın karada duran adamdan daha az hür ve zarurete daha çok tâbi olduğu açıktır; bu esastan ötürüdür ki sık nüfuslu bir yerde diğer insanlarla sıkı bir münasebet halinde yaşayan, aileyle, vezifeyle, müesseselerle bağlı bir kimsenin hareketleri, şüphesiz ki, tek ve yalnız başına olan kimsenin hareketlerinden daha az hür, zarurete daha çok tâbidir.

Bir insanı tek olarak, bütün çevresiyle münasebetleri dışında incelersek onun her hareketi bize hür görünür. Fakat onunla çevresi arasında herhangi bir münasebet, onu herhangi bir şeyle, konuştuğu insanla, okuduğu kitapla, meşgul olduğu işle, onu çevreliyen hava ile, hattâ etrafındaki eşyaya düşen ışıkla bağliyan bir bağ görürsek bu şartlardan her birinin onun üzerine tesir ettiğini, faaliyetinin hiç olmazsa bir tarafını idare ettiğini anlarız. Bu tesirleri gördüğümüz nispette onun hürriyeti hakkındaki telâkkimiz zayıflar, tâbi olduğu zaruret hakkındaki telâkkimiz kuvvetlenir.

İkinci esas, insanın yaşadığı zamanın az veya çok belli şartları: fiilin zaman içinde işgal ettiği yer hakkındaki az veya çok açık fikirdir. Bu esastan ötürüdür ki beşer soyunun aslı olan ilk insanın düşüşü açık olarak bugünkü insanın medeni evlenmesinden daha az hür görünür. Bu esastan ötürüdür ki bir asır önce yaşayan ve bana zamanla bağli bulunan insanların hayat ve faaliyeti sonuçları bence henüz meçhul olan bugünkü hayat kadar hür görünemez.

Fiile izafe edilen hürriyet ve zaruret derecesi, bu bakımdan, fiilin işlendiği an ile üzerinde fikir yürütüldüğü an arasında geçen zamanın uzunluğuna veya kısalığına bağlidir.

Bir dakika önce aşağı yukarı şimdi bulunduğum şartlar içinde işlemiş olduğum bir fiili incelersem, bu fiil bana muhakkak hür gibi görünür. Fakat bir ay önce işlenmiş bir fiili incelersem, başka şartlar içinde bulunduğum için, istemiyerek kabul ederim ki bu fiil işlenmemiş olsaydı doğurduğu birçok faydalı, iyi, hattâ zaruri sonuçlar olmayacaktı. Eğer hâtıramda daha uzak bir fiile, on yıl arkaya ve daha gerilere gidersem işlediğim fiilin sonuçları bana daha açık görünür; bu fiil olmasaydı ne olacağını tasavvur etmek benim için zor olur. Hâtıralarımla ne kadar geriye veya muhakkemle ne kadar ileriye — ki bu aynı şeydir — gidersem fiilin

hür olduğu hakkındaki hükmüm o kadar şüpheli bir hüküm olacaktır.

İnsanlığın müşterek işlerinde hür iradenin rolü hakkındaki görüşte, tarihte de aynı değişme nispetini görürüz. Şimdiki bir hâdise bize muhakkak surette bazı tanınmış insanların eseri gibi görünür; fakat daha uzak bir hâdisede biz onun artık, başka bir şey tasavvur etmemize engel olan zaruri sonuçlarını görürüz. Hâdiseleri incelemede ne kadar geriye gidersek bize o kadar az keyfi görünürler.

Avusturya-Prusya harbi bize kurnaz Bismark'ın hareketlerinin şüphe götürmez neticesi v.s. gibi görünür.

Napolyon harbleri, her ne kadar artık şüpheli de olsa, bize hâlâ kahramanların iradesi eseri gibi gelirler; fakat haçlı seferlerinde biz açıkça kendi yerini alan bir hâdise görürüz ki, onsuz Avrupa'nın yeni tarihi düşünülemez; bununla beraber vakanüvisler için bu hâdise aynı şekilde sadece bazı şahsiyetlerin iradesi eseri idi. Kavimlerin göçmesi bahis konusu olunca, Avrupa âlemini yenileştirmek Atillâ'nın keyfine bağlı olduğu zamanımızda artık kimse'nin aklına gelmez. Müşahede konumuzu tarihte ne kadar uzaklara götürürsek hâdiselerin faili olan insanların hürriyeti o kadar şüpheli bir şekil alır, zaruret kanunu o kadar aşikâr olur.

Üçüncü esas, aklın zaruri kıldığı sonsuz sebepler dizisinin bizce az veya çok kavranılabilir oluşudur ki, her anlaşılan hâdisenin ve dolayısıyla insanın her fiilinin, daha önceki fiillerin neticesi ve daha sonrakilerin sebebi olarak, bu dizide belli bir yeri olmak gerektir.

Bu esastan ötürüdür ki kendimizin ve başkalarının fiil ve hareketleri bize, bir taraftan, insanın tâbi olduğu, müşahededen çıkarılmış fizyolojik, psikolojik ve tarihî kanunları ne kadar biliyorsak, fiil ve hareketlerin fizyolojik, psikolojik ve tarihî sebeplerini ne kadar dikkatle incelemişsek; öbür taraftan, müşahade edilen fiilin kendisi ne kadar basitse, fiil ve hareketini incelediğimiz adam karakterce, zekâca ne kadar az mürekkepse o kadar hür ve zarurete o kadar tâbi görünür.

Bir fiilin sebebini hiç anlamadığımız zaman — suç olsun, hayırlı bir iş olsun, yahut hattâ, iyilikle de fenalıkla da ilgisi olmıyan bir fiil olsun — ona büyük bir hürriyet payı tanırız. İşlenen bir

cürümse her şeyden evvel bu fiilin cezalandırılmasını isteriz; hayırlı bir işse bu hareketi takdir ederiz. İyilikle de fenalıkla da ilgisiz bir fiilse özellikten, orjinallikten, hürriyetten bahsederiz. Fakat eğer sayısız sebeplerden birini olsun biliyorsak zarurete belli bir pay tanırız; cürüm için daha az ceza isteriz, hayırlı işde daha az değer, orijinal görünen fiilde daha az hürriyet kabul ederiz. Canının kötü kişiler arasında terbiye görmüş olması suçu hafifletir. Babanın, ananın fedakârlığı, mükâfat görmesi muhtemel bir fedakârlık sebepsiz bir fedakârlıktan daha akla yatan bir şeydir; bunun için daha az sempatiye lâıyk, daha az hürdür. Bir tarikat kurucusu, bir parti kurucusu, bir muhteri, faaliyetinin nasıl ve ne ile hazırlandığını bildiğimiz zaman bizi daha az hayrete düşürür. Eğer birçok tecrübelerimiz varsa, müşahedemiz devamlı surette insanların fiil ve hareketlerinin sebep ve neticeleri arasındaki münasebetlerin araştırılmasına yöneltilmişse, neticeleri sebeplere ne kadar sağlam bağlarsak, bu fiil ve hareketler bize o kadar çok zaruri ve o kadar az hür görünür. Eğer incelenen işler basitse ve müşahede için elimizden böyle pek çok işler geçmişse onların zaruriliği hakkındaki telâkkimiz daha tam olacaktır. Şerefsiz bir baba evlâdının şerefsizce hareketi, belli çevreye düşmüş bir kadının kötü hareketi, bir ayyaşın ayyaşlığa dönüşü falan öyle hareketlerdir ki, sebepleri bizce ne kadar anlaşılır şeylerse o kadar hür görünürler. Fiil ve hareketini incelediğimiz kimsenin kendisi bir çocuk, bir deli, bir budala gibi, zekâca çok aşağı bir gelişme seviyesinde bulunuyorsa fiilin sebeplerini, karakterin ve zekânın basitliğini bilmekle biz artık onda o kadar büyük bir zaruret payı ve o kadar az hürriyet görürüz ki fiili doğuracak sebebi öğrenince onu önceden haber verebiliriz.

Bütün kanuni mevzuatta mevcut suç sorumluluğu ve suçu hafifleten haller ancak bu üç esas üzerine kurulur. Sorumluluk, fiili incelenen kimsenin bulunduğu şartlar hakkındaki bilginin ve fiilin işlenmesinden, hakkında hüküm verilinciye kadar geçen zamanın çok veya az olmasına, fiil sebebinin anlaşılma derecesine göre, büyük veya küçük görünür.

X

Böylece, hürriyet ve zaruret telâkkimiz dış âlemle fiil arasındaki bağın derecesine, zamanın yakınlık veya uzaklığına, incelenen hayat

olaylarının sebeplerine bağıllık nispetine göre derece derece azalır ve çoğalır.

Öyle ki, eğer biz insanı, dış âlemlle bağı en çok bilindiği, fiilin işlendiği zamanla hükmü ayıran devrenin en uzun ve fiil sebebinin en açık olduğu bir durumda incelersek en çok zaruret, en az hürriyet fikrine varırız. Eğer insanı dış şartlara en az bağı bir durumda incelersek; eğer fiil yakın bir zamanda işlenmişse, fiilin sebepleri bizce kavranılamazsa en az zaruret ve en çok hürriyet fikrine varırız.

Fakat ne o, ne öbür durumda, görüşümüzü ne kadar değiştirsek değiştirelim, insanın dış âlemiyle arasındaki bağı ne kadar iyi görürsek görelim, yahut o bize ne kadar kavranılmaz görünürse görünsün, arada geçen zaman devresini ne kadar uzatır veya kısaltırsak kısaltalım, sebepler bizim için ne kadar anlaşılır veya kavranılmaz olursa olsun hiçbir zaman ne tam hürriyet, ne de tam zaruret tasavvur edebiliriz.

1) İnsanı ne kadar dış âlemin dışında tasavvur edersek edelim hiçbir zaman mekân içinde hürriyet fikrine varamayız. İnsanın her hareketi zaruri olarak kendi cismiyle ve onu çevreliyen şeylerle bağıdır. Elimi kaldırıyor ve indiriyorum. Hareketim bana hür gibi geliyor. Fakat, elimi her istikamette kaldırabildim mi, diye kendi kendime sorduğum zaman görüyorum ki, beni çevreliyen eşya içinde olduğu gibi kendi gövdemin vaziyetine göre de hangi istikamette bu hareket için en az engel varsa elimi o istikamette kaldırdım. Seçilmesi mümkün bütün istikametlerden birini seçtimse bu istikamette az engel bulunduğu için onu seçtim. Hareketimin hür olması için hiçbir engelle karşılaşmaması gerektir. Hür bir insan tasavvur etmek için onu mekân dışında tasavvur etmemiz lâzım ki, bunun imkânsızlığı meydandadır.

2) Hüküm zamanını fiil zamanına ne kadar yaklaştırsak yaklaştıralım, hiçbir vakit zaman içinde hürriyet fikrine varamayız. Zira, eğer ben bir saniye önce işlenmiş bir fiili incelersem, işlendiği zamanla zincirli bulunduğuna göre, bu fiilin hür olmadığını yine de kabul etmek zorundayım. Elimi kaldırabilir miyim? Onu kaldırıyorum; fakat kendi kendime soruyorum: geçen o anda elimi kaldırırmıyabilir miydim? Bunu anlamak için sonraki anda

elimi kaldırmıyorum. Fakat onu, hür olup olmadığımı kendi kendime sorduğum ilk anda kaldırmamış değilim ki. Durdurmak gücünde olmadığım bir zaman geçti; o zaman kaldırdığım el şimdi kım.ıdatmadığım el değildir, o hareketi yaptığım zamanki hava şimdi beni çevreliyen hava değildir. İlk hareketi yaptığım an bir daha geri gelmez; o anda ben ancak bir tek hareket yapabildim ve nasıl bir hareket yaparsam yapayım bu hareket ancak tek bir hareket olabilirdi. Sonraki anda elimi kaldırmamış olmam kaldırmıyabileceğimi ispat etmez. Hareketim bir an içinde ancak bir tek hareket olabileceğine göre, bu başka türlü olamazdı. Bu hareketi hür tasavvur etmek için onu hal içinde, geçmişle geleceğin sınırında, yani zamanın dışında tasavvur etmek lâzım ki, bu da imkânsızdır.

3) Sebebi kavramanın güçlüğü ne kadar artarsa artsın hiçbir zaman biz tam hürriyet fikrine, yani sebebin yokluğu sonucuna varamayız. Kendimizin yahut yabancı-birisinin herhangi bir fiilinde ifade edilmiş bir iradenin sebebi bizim için ne kadar kavranılmaz olursa olsun, aklın istediği ilk şey, varlığı dışında hiçbir olay düşünilemeyen sebebin tahmini ve araştırılmasıdır. Hiçbir sebebe bağlı olmıyan bir fiil işlemek istemiş olmam fülimin sebebidir.

Hattâ bütün tesirlerin dışında bir insan tasavvur edip de sadece onun âni bir hareketini incelersek ve bunu hiçbir sebebin doğurmadığını farz ederek sıfıra eşit sonsuz küçüklükte bir zaruret kalıntısı kabul etsek bile yine de tam bir hürriyet kavramı elde edemeyiz; zira dış âlemin tesirini kabul etmiyen, zaman dışında bulunan, sebeplere bağlı olmıyan bir varlık artık insan değildir.

Tıpkı bunun gibi biz hiçbir zaman hürriyetin iştiraki olmadan vukua gelen ve yalnız zaruret kanununa tâbi olan bir fiil tasavvur edemeyiz.

1) İnsanın bulunduğu mekân şartları hakkındaki bilgimiz ne kadar artarsa artsın, sonsuz olan mekân gibi bu şartların sayısı da sonsuz büyüklükte olduğu için, bilgi hiçbir zaman tam olamaz. Onun için insan üzerine tesir eden bütün şartlar tâyin edilmemiş kaldıkça tam zaruret yoktur, fiilde hürriyetin belli bir payı vardır.

2) İncelediğimiz hâdiseden hüküm devresine kadar olan müddeti ne kadar uzatırsak uzatalım bu müddet sonlu olacaktır, zaman

ise sonsuzdur, onun için bu bakımdan hiçbir zaman tam zaruret olamaz.

3) Herhangi bir fiilin sebepler zinciri ne kadar kavranılır bir mahiyet taşırsa taşısın, sonsuz olduğuna göre, zincirin tamamını hiçbir zaman bilmeyeceğiz; ve yine hiçbir zaman tam zaruret elde etmiyeceğiz.

Fakat bundan başka, en küçük hürriyet kalıntısını sifıra eşit farz ederek herhangi bir şeyde, meselâ can çekişen bir insanda, bir rüşeymde, bir budalada hürriyetin tam yokluğunu kabul etmiş olsak bile bununla, incelediğimiz insan hakkındaki kavramın kendisini ortadan kaldırmış oluruz; zira hürriyet yoksa insan yoktur. Onun için, en ufak bir hürriyet kalıntısı olmadan yalnız zaruret kanununa tâbi bir fiil de tamamiyle hür bir fiil gibi imkânsızdır.

Böylece, yalnız zaruret kanununa tâbi hürriyetsiz bir fiil tasavvur etmek için *sonsuz* sayıda mekân şartının, *sonsuz* bir zaman devresinin ve *sonsuz* bir sıra sebebin bilindiğini kabul etmek lâzımdır.

Zaruret kanununa tâbi olmıyan tamamiyle hür bir insan tasavvur etmek için onu *mekân ve zamanın dışında, sebeplere bağlılıktan uzak* tasavvur etmemiz lâzımdır.

Birinci halde, eğer hürriyetsiz zaruret mümkün olsaydı aynı zaruretle zaruret kanununun tarifine, yani muhtevassız bir şekle varırdık.

İkinci halde, eğer zaruretsiz hürriyet mümkün olsaydı mekân, zaman ve sebepler dışında mutlak bir hürriyete varmış olurduk ki bu hürriyet, mutlak olduğu, hiçbir şeyle sınırlanmış bulunmadığı için kendisi bir hiçten, şekilsiz bir muhtevadan ibaret kalırdı.

Umumiyetle, insan oğlunun dünyayı görüş tarzını meydana getiren iki esasa, hayatın kavranılmaz mahiyetine ve bunu tâyin eden kanunlara gelirdik.

Akıl ve idrak diyor ki: 1) Mekân, görünüşünün — maddenin — ona verdiği bütün şekilleriyle sonsuzdur, başka türlü düşünülemez. 2) Zaman, bir an sükûnu olmıyan sonsuz bir harekettir, başka türlü düşünülemez. 3) Sebepler ve neticeler zincirinin başlangıcı yoktur, sonu da olamaz.

Şuur diyor ki: 1) Yalnız ben varım, var olan her şey benden ibarettir; şu halde, ben mekânı ihtiva ediyorum; 2) Koşan zama-

nı halin hareketsiz anıyla ölçüyorum ve yaşıyan bir varlık olduğumu yalnız bu halin içinde idrak ediyorum; şu halde ben zamanın dışındayım, 3) sebebin de dışındayım, zira kendimi hayatımın her türlü tezahürlerinin sebebi hissediyorum.

Akıl ve idrak zaruret kanunlarını ifade eder. Şuur hürriyetin mahiyetini ifade eder.

Hiçbir şeyle sınırlı olmıyan hürriyet insan oğlunun şuurunda hayatın özüdür. Muhtevassız zaruret insanın (üç şekliyle) akıl ve idrakidir.

Hürriyet incelenen şeydir. Zaruret inceliyendir. Hürriyet muhtevadır. Zaruret şekildir.

Ancak, birbirlerine karşı şekil ve muhteva durumunda olan iki idrak kaynağını birbirinden ayırmaklardır ki hürriyet ve zaruret hakkında ayrı ayrı, birbirini istisna eden idrak edilmez kavramlara varılır.

Ancak onların birleşmesiyledir ki insan oğlunun hayatı hakkında açık bir fikir edinilir.

Birleşmek suretiyle — şekil ve muhteva olarak — birbirini tâyin eden bu iki kavramın dışında hiçbir hayat anlayışı olamaz.

İnsanların hayatı hakkında bütün bildiklerimiz ancak hürriyetle zaruret, yani şuurla akıl ve idrak kanunları arasındaki belli münasebettir.

Dış tabiat âlemi hakkında bütün bildiklerimiz ancak tabiat kuvvetleriyle zaruret arasındaki, yahut hayatın öziyle akıl ve idrak kanunları arasındaki belli münasebettir.

Tabiatın hayat kuvvetleri bizim dışımızdadır, idrakimiz onları kavramaz; bu kuvvetleri biz cazibe, atalet, elektrik, hayat kuvveti v.s. diye adlandırırız; ama insanın hayat kuvvetini idrakimiz kavrar ve biz onu hürriyet diye adlandırırız.

Fakat nasıl kendi özü içinde kavranılmaz olan, her insanın hissettiği, cazibe kuvvetini biz ancak, tâbi olduğu zaruret kanunlarını (bütün cisimlerin ağır olduğu hakkındaki ilk bilgiden Newton kanununa kadar) bildiğimiz nispette anlıyorsak, bunun gibi, kendi özü içinde kavranılmaz olan, herkesin idrak ettiği hürriyet kuvvetini de biz ancak tâbi olduğu zaruret kanunlarını (her insanın öleceğini bilmekten başlayarak en karışık iktisat ve tarih kanunları bilgisine varıncıya kadar) bildiğimiz nispette anlarız.

Bilgi, hayatın özünü aklın kanunlarına tâbi kılmaktan ibarettir.

İnsan hürriyeti bütün diğer kuvvetlerden, insan tarafından idrak edilen bir kuvvet olmakla ayrılır; fakat akıl için diğer kuvvetlerden hiçbir suretle ayrılmaz. Cazibe kuvveti, elektrik veya kimyevi alâka birbirinden sadece aklın ayrı ayrı tarifleriyle ayrılırlar. Aynı suretle insan hürriyetinin kuvveti de, akla göre, tabiatın diğer kuvvetlerinden ancak bu aklın kendisine yaptığı tarifle ayrılır. Zaruretsiz hürriyet, yani kendisini tarif eden akıl ve idrak kanunları dışında hürriyet ise cazibeden yahut harareten veya bitki kuvvetinden hiç farklı değildir; akıl ve idrak için o sadece hayatın ânî, tâyin edilmez bir duyumdur.

Nasıl gökcisimlerini hareket ettiren kuvvetin tâyin edilmez mahiyeti, hararetin elektriğin tâyin edilmez kuvveti veya kimyevi alâka kuvveti yahut hayat kuvveti astronominin, fiziğin, kimyanın, botanığın, zooloji vesairenin muhtevasını teşkil ederlerse bunun gibi hürriyet kuvvetinin özü de tarihin muhtevasını teşkil eder. Fakat nasıl her ilmin konusu hayatın bu bilinmiyen özünün belirtisi ise ve bu özün kendisi ancak metafiziğin konusu olabilirse bunun gibi insanların hürriyet kuvvetinin mekân ve zaman içinde, sebeplere bağlı olarak tezahürü de tarihin konusunu teşkil eder; hürriyetin konusu ise metafiziğin konusudur.

Canlı cisimlere ait ilimlerde bizce bilinen şeylere zaruret kanunları diyoruz; bilinmiyenlere hayat kuvveti diyoruz. Hayat kuvveti ancak hayatın özü hakkında bildiklerimizden artakalan bilmediklerimizin ifadesidir.

Aynı şekilde, târihte bizce bilinen şeylere zaruret kanunları diyoruz; bilinmiyenlere hürriyet diyoruz. Tarih için hürriyet ancak, insan hayatının kanunları hakkında bildiklerimizden artakalan bilmediklerimizin ifadesidir.

XI

Tarih, insan hürriyeti tezahürlerini zaman içinde dış âlemle bağlı ve sebeplere tâbi bir halde inceler, yani bu hürriyeti aklın kanunlarıyla tâyin eder; onun için tarih ancak bu hürriyet bu kanunlarla tâyin edildiği nispette ilimdir.

Tarih için, insanların hürriyetini, tarihî hâdiselere tesir edebi-

len, yani kanunlara tâbi olmıyan bir kuvvet olarak kabul etmek ne ise astronomi için kök kuvvetlerinin hareketinde hür kuvveti kabul etmek de odur.

Bunu kabul etmek kanunların varlığı imkânını, yani bütün ilimleri ortadan kaldırmaktır. Hür olarak hareket eden tek bir cisim bile varsa Kepler ve Newton kanunları artık mevcut değildir, gök cisimlerinin hareketi hakkında hiçbir fikir artık mevcut olamaz. Eğer bir tek hür insan hareketi varsa hiçbir tarih kanunu ve tarihî hâdiseler hakkında hiçbir fikir yoktur.

Tarih için insan iradelerinin birtakım hareket hatları vardır ki bir uçları meçhulde kaybolur, diğer uçlarında ise mekân ve zaman içinde, sebeplere bağlı bir halde insanların haldeki hürriyet şuuru hareket eder.

Bu hareket alanı gözlerimizin önünde ne kadar çok uzanırsa bu hareketin kanunları o kadar açıktır. Bu kanunları yakalayıp tarif etmek tarihin vazifesini teşkil eder.

İlmin şimdi kendi konusunu ele aldığı görüşle, tezahürlerin sebeplerini insanların hür iradelerinde arıyarak tuttuğu yolda kanun ortaya koymasına imkân yoktur, çünkü insanların hürriyetini ne kadar sınırlandıırırsak sınırlandıralım, onu kanunlara tâbi olmıyan bir kuvvet olarak kabul ettiğimiz anda kanunun varlığı imkânsız olur.

Ancak bu hürriyeti sonsuzluğa kadar sınırlandırarak, yani ona sonsuz küçüklükte bir kemiyet gibi bakarak sebeplerin tamamıyla kavranılmaz olduğuna kanaat getiririz ve o zaman tarih kendi önüne sebepleri araştırma yerine kanunları araştırma vazifesini koyar.

Bu kanunları araştırma işi çoktan başlamıştır; tarihin benimsemesi gereken yeni düşünüş tarzları, hâdiselerin sebeplerini gittikçe daha çok parçalara ayırarak eski tarihin yok olmağa doğru gitmesiyle bir anda hazırlanıyorlar.

Bütün beşerî ilimler bu yolu takibetti. İlimlerin en doğrusu olan matematik sonsuz küçüğe vararak parçalanma yolunu bırakıyor, yeni bir yola, meçhullerin, sonsuz küçüklerin bütünlenmesi yoluna giriyor. Matematik, sebep kavramından ayrılarak bir kanun, yani bütün meçhul sonsuz küçük unsurlar için müşterek vasıflar arıyor.

Diğer ilimler de, başka bir şekil altında olmakla beraber, aynı düşünüş yolunu takibettiler. Newton cazibe kanununu ifade etti-

ğî zaman güneşin veya arzın çekme hassası olduğunu söylemedi; en büyüğünden, en küçüğüne kadar bütün cisimlerin birbirlerini âdeta çeken bir hassası olduğunu söyledi, yani cisimlerin hareketi sebebi meselesini bir tarafa bırakıp sonsuz büyükten sonsuz küçüğe kadar bütün cisimler için müşterek olan vasfı ifade etti. Tabii ilimler de aynı şeyi yapıyorlar: sebep meselesini bırakıp kanunları arıyorlar. Tarih de aynı yol üzerinde bulunuyor. Tarihin konusu insanların hayatından bazı vakalar anlatmak değil de milletlerin ve insanlığın hareketlerini incelemekse, sebepler kavramını ortadan kaldırıp hürriyetin eşit ve ayrılmaz surette birbirine bağlı bütün sonsuz küçük unsurlarına müşterek kanunlar araştırması gerektir.

XII

Copernic sistemi bulunalı ve ispat edileli beri güneşin değil, arzın döndüğü kabul edilmesi, yalnız bu nokta, eskilerin bütün kozmoğrafyasını alt üst etti. Bu sistemi reddedip cisimlerin hareketi prensipine dayanan eski görüş üzerinde durmak mümkündü, ama onu çürütmeden ptolémée âlemlerini incelemeye devam etmek imkânsız görünüyordu. Fakat Copernic'in keşfinden sonra da Ptolémée âlemleri daha uzun zaman incelenmekte devam etti.

Doğum veya cinayet sayısının matematik kanunlara tâbi olduğu ve bazı coğrafi, siyasi ve ekonomik şartların bu veya şu idare şeklini tâyin ettiği, nüfusla toprak arasındaki belli münasebetlerin halk hareketlerini doğurduğu söyleneli ve ispat edileli beri tarihin dayandığı temeller esasından yıkıldı.

Yeni kanunları reddedip eski tarih görüşünü muhafaza etmek mümkündü, fakat onları reddetmeden, herhalde, tarihî hâdiseleri insanların hür iradelerinin eseri olarak incelemeye devam etmek imkânsızdı. Zira bu veya şu idare şekli, bu veya şu halk hareketi, bu veya şu coğrafi, etnografik veya ekonomik şartların sonucu olarak kurulmuş ve meydana gelmişse bize idare şeklini kurmuş veya halk hareketini uyandırmış gibi görünen insanların idaresi artık bir sebep sayılamaz.

Öyleyken eski tarih, kendi prensipleriyle doğrudan doğruya tezat halinde olan istatistik, coğrafya, siyasi okonomi, mükayeseli filoloji ve jeoloji kanunlariyle yan yana incelenmekte devam ediyor.

Tabiat felsefesinde eski ve yeni görüşler arasındaki savaş uzun ve şiddetli oldu. Tanrıbilim eski görüşün muhafızlığını yaptı, yeni görüşü, vahyi yıkmakla suçlandırdı. Fakat hakikat galebe çalınca tanrıbilim yeni temel üzerine yine öyle sağlamca yerleşti.

Eski ve yeni tarih görüşleri arasındaki savaş şimdi de öyle uzun ve şiddetli oluyor, tanrıbilim yine eski görüşün muhafızlığını yapıyor, yeni görüşü vahyi yıkmakla suçlandırıyor.

Birinci halde olduğu gibi ikincisinde de savaş her iki tarafta ihtirası uyandırıyor, hakikatı boğuyor. Bir taraftan yüzyılların yükselttiği bina için beslenen korku ve acıma duygusu; öbür taraftan yıkmak ihtirası başgösteriyor.

Tabiat felsefesinin yeni hakikatiyle savaşıyan insanlara, bu hakikatı kabul etmekle Tanrıya, kâinatın yaratılışına, Naun oğlu Yeşu'un mucizelerine imanları yıkılıyormuş gibi geliyordu. Copernic ve Newton kanunlarını müdafaa edenlere, meselâ Voltaire'e astronomi kanunları dini yıkıyor gibi geliyor ve o, cazibe kanunlarını dine karşı bir silâh olarak kullanıyordu.

Şimdi de aynı şekilde, öyle sanılıyor ki ruh, iyilik, kötülük kavramlarının ve bu kavramlar üzerinde yükselen bütün devlet ve kilise müesseselerinin yıkılması için zaruret kanununun kabul edilmesi kâfidir.

Şimdi de aynı şekilde, zamanında Voltaire gibi zaruret kanununun takdir görmemiş müdafileri de bu kanunu dine karşı bir silâh olarak kullanıyorlar; halbuki astronomide Copernic kanunu gibi tarihte zaruret kanunu da devlet ve kilise müesseselerinin yükseldiği temeli yok etmek şöyle dursun hattâ sağlamlaştırıyor.

O zaman astronomide olduğu gibi şimdi de tarih meselesinde bütün görüş farkları, görünür olaylara ölçü hizmetini gören mutlak birimin tanınması veya tanınmaması üzerinde temellenmiştir. Astronomide bu, arzın hareketsizliği idi; tarihte kişinin bağımsızlığı, hürriyetidir.

Nasıl astronomide arzın hareketini kabul etmenin güçlüğünü, onun hareketsizliğini ve aynı suretle seyyarelerin hareketini doğrudan doğruya duyumdan vazgeçmek teşkil etmişse, tarih için de şahsın mekân, zaman ve sebep kanunlarına bağıllığını kabul etmenin güçlüğünü onun kendi şahsiyetinin bağımsızlığını doğrudan doğruya duyumdan vazgeçmek teşkil eder. Fakat nasıl astronomide

yeni nazariye: “doğru, arzın hareketini biz duymuyoruz, ama onun hareketsizliğini kabul etmekle saçmaya varırız; hissetmediğimiz bir hareketi kabul etmekle ise kanunlara varırız” diyorsa, tarihte de yeni nazariye: “doğru, bağımlılığımızı biz duymuyoruz, fakat hürriyetimizi kabul etmekle saçmaya varırız; dış âleme, zamana, sebeplere bağıllığımızı kabul etmekle ise kanunlara varırız” diyor.

Birinci halde mekânda hareketsizliği kabul etmekten vazgeçmek, duymadığımız bir hareketi kabul etmek lâzımdı; burada yine aynı şekilde, kabul edilen bir hürriyetten vazgeçmek, duymadığımız bir bağımlılığı kabul etmek gerek.

SON